

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УКРАЇНЕЦЬ ОЛЬГА БОРИСІВНА

УДК 347.97/.99

ДИСЕРТАЦІЯ

МЕХАНІЗМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Українець О.Б.**

Науковий керівник

Доктор юридичних наук, професор **Хотинська-Нор Оксана Зіновіївна**

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Українець О.Б. Механізми легітимації судової влади в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2024.

Дисертація є комплексним дослідженням механізму легітимації судової влади в Україні, що як складний і багатогранний феномен передбачає сукупність взаємопов'язаних необхідних елементів: суб'єктів, об'єкту, умов і засобів легітимації, дослідження яких необхідне для пошуку адекватних сучасним умовам розвитку суспільства та держави шляхів розвитку довіри до судової влади та утвердження її авторитету в суспільстві.

Зауважено, що «легітимність» судової влади виступає оціночною категорією для визначення рівня довіри до суду, але при цьому залишається відносним поняттям ціннісного рівня, не ставлячи під сумнів легальність функціонування судової влади у випадку дотримання законодавчо визначеного порядку створення та укомплектування судів суддівськими кадрами.

Обґрунтовано, що легітимність судової влади доцільно розглядати в двох вимірах: 1) як категорію, що характеризує судову гілку влади. Загалом легітимність слід розуміти як рівень суспільної довіри до здатності судів забезпечувати максимальний, від очікуваного суспільством, ступінь справедливого судового розгляду, демонструвати незалежність та незаангажованість суддів, в тому числі від будь-яких суспільно-політичних процесів; 2) як спроможність і здатність судів до нормотворчості через судовий прецедент не порушуючи при цьому принцип транспарентності та баланс сил у моделі стримувань і противаг у розподілі повноважень між всіма гілками державної влади, а також впливати судами на суспільні процеси через

юридичну силу судових рішень, що проявляється у їх реальному та повноцінному виконанні.

Виокремлено сім етапів розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства: I етап: до 1991 року (характеризується пануванням тоталітарного режиму та усвідомленням його хибності, зростанням недовіри до суду, як до інституту держави); II етап: 1991-1994 рр. (відбувається формування суспільного запиту на легітимний суд); III етап: 1994-2002 рр. (становлення теоретико-методологічного та організаційно-правового забезпечення концепту легітимності судової влади в Україні); IV етап: 2002-2010 рр. (відбувається усталена імплементація в правову свідомість легітимності судової влади, як її основної ознаки); V етап: 2010-2014 рр. (період тотального зниження рівня легітимності судової влади через прояви корупції в судовій системі та неефективність судового захисту прав та свобод людини); VI етап: 2014-2020 рр. (розширення участі громадянського суспільства в процесах формування судової влади та нагляді за її діяльністю, що значно підвищує її легітимність); VII етап: 2020 рік по теперішній час.

Констатовано єдність поглядів щодо підходів оцінки легітимності судової влади, які передбачають існування трьох загальноприйнятих методів: - експертне оцінювання легальності функціонування судової влади, починаючи від законності створення судових органів до відповідності змісту судових рішень законодавчо встановленим вимогам; - експертне оцінювання якості дотримання організаційного забезпечення процесу судочинства (судове адміністрування); - експертне оцінювання змісту судових рішень, їх відповідність усталеній судовій практиці.

Судову владу, як об'єкт легітимації, досліджено у двох площинах: 1) функціональній – як сутнісний прояв владно-управлінського впливу та примусу окремої гілки державної влади на процеси: регулювання суспільних відносин, вирішення правових конфліктів, захисту конституційних засад державотворення та прав і свобод громадян, встановлення юридично значимих фактів та правотворення; 2) інституційній – сукупність органів

державної влади та владних інституцій, що охоплюються функціональним навантаженням реалізації місії, завдань та повноважень судової влади.

Запропоновано відносити до суб'єктів легітимації судової влади:

- а) суддів; б) органи суддівського врядування та самоврядування, а також посадових особи органів судової влади, які наділені повноваження реалізовувати її, впливаючи на процес організації судоустрою без впливу на саме судочинство; в) громадян України, а в деяких випадках також особи без громадянства та іноземці, щодо яких відбувається вирішення судами правових конфліктів, і щодо яких застосовуються судові рішення; г) інститути громадянського суспільства, які здійснюють контроль та моніторинг за прозорістю діяльності судової системи; д) органи державної влади та владних суб'єктів міжнародного права, які мають зобов'язання визнавати юрисдикцію національних суддів та приймати до виконання судові рішення, винесені судами України (ЄСПЛ, інші судові органи в порядку виконання рішень іноземних судів).

Обґрунтовано важливу роль у процесі легітимації вітчизняної судової влади суб'єктів міжнародного права, зокрема ЄСПЛ, а також судових органів та органів системи юстиції закордонних справ, які в порядку двосторонніх відносин та в межах міжнародних договорів виконують рішення судів України. Діяльність останніх із виконання судових рішень, що виносяться судами України, найбільше демонструє сприйняття та обов'язковість таких рішень, а отже рівень легітимації судової влади України як гілки державної влади, що реалізує міжнародну правосуб'єктність та міжнародно-правовий аспект державного суверенітету.

Відзначено, що умови легітимації судової влади Умови становлять цілісну систему детермінант, які впливають на якість, адекватність і повноту суспільного сприйняття авторитету та сили впливу судової влади, суспільну оцінку ефективності її функціонування та визнання, яке передбачає виконання в суспільстві судових рішень.

Умовами легітимації судової влади є: а) легальність процедур формування та функціонування органів судової влади; б) дотримання основоположних принципів судочинства та демонстрація такого дотримання; в) суспільна довіра до інституту суду.

Виокремлено такі групи інструментів легітимації судової влади: (а) організаційно-правові; (б) процесуальні; (в) формально-юридичні; (г) семантико-символічні; (д) морально-етичні; (е) суспільно-медійні.

Констатовано, що брак довіри до судової влади, її низькі показники зумовлюють потребу звернутися до питання про кризу легітимності судової влади та делегітимації як процесу, що призводить до неї.

Під кризою легітимності судової влади розуміється такий стан, за якого судова влада втрачає суспільну довіру, підтримку та авторитет, що виражається через призму ряду індикаторів, серед яких доцільно виокремлювати істотне зниження показників звернення до суду, різкий зріст використання альтернативних механізмів вирішення спорів, критично низькі показники виконання судових рішень.

Ознаками кризи легітимності судової влади на сучасному етапі її функціонування: - відсутність у суспільстві згоди з діями та рішеннями судової влади; - невизнання учасниками судового процесу прийняття певних судових рішень; - невідповідність судових рішень пануючим у суспільстві уявленням про право та справедливість; - надмірна конкуренція у боротьбі за суддівську владу, що виказує відсутність злагодженості суддівської спільноти у вирішенні питань власного функціонування, а також доволі часто призводить до різного прояву неетичної поведінки; - переважна пасивність суспільства у процесах, спрямованих на розвиток судової влади.

Аргументовано, що криза легітимності у сфері судової влади може різнитися своєю інтенсивністю, що може впливати на ступінь радикальності заходів, спрямованих на її подолання. В'яло триваючий характер кризи легітимності виступає ознакою її латентності, а тому може «перевести кризу» у звичні для судової влади умови. Прослідкувати цей момент у часі практично

неможливо. Слабка інтенсивність кризи легітимності також позначається на заходах, що вживаються відносно організації та функціонування судової влади. Як показує історичний досвід, як правило, держава намагається (має для цього час) системно проаналізувати проблеми (причини) та розробити комплекс заходів реагування на них. Водночас, гострий і відкритий характер кризи легітимності зумовлює радикальність заходів, спрямованих на усунення причин її виникнення

Відзначено перемінну, нестабільну, гнучку природу чинників делегітимації судової влади, реагування на які потребує різних заходів для мінімізації їх негативного впливу та подолання існуючої кризи.

Констатовано, що основним чинником, що негативно впливає на рівень довіри до судів в Україні, є корупція в судовій владі, яка має різні прояви: від хабарництва до непотизму.

Обґрунтовано, що пропагування та розвиток культури судової доброчесності є базовим, фундаментальним і первісним інструментарієм забезпечення суспільної довіри до судової влади, визначаючи його стратегічне значення відносно інших заходів, що впроваджуються з метою запобігання та боротьби з судовою корупцією, а також задля забезпечення незалежності судової влади.

Виокремлено такі стратегічні напрями подолання кризових явищ і забезпечення легітимності судової влади як: 1) пропагування та розвиток культури судової доброчесності; 2) розвиток транспарентності судової влади; 3) формування та розвиток правової свідомості та загалом правової культури в суспільстві, що потребують комплексної реалізації в межах єдиної політики легітимації судової влади.

Ключові слова: судова влада, суд, суддя, правосуддя, легітимність, незалежність, довіра до суду, справедливість, корупція, суддівська етика

ABSTRACT

O. B. Ukrainets. The mechanism of legitimation of the judiciary in Ukraine. – Qualifying scientific work, manuscript copyright.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in speciality 081 Law (08 Law). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2024.

The dissertation is a comprehensive study of the mechanism of legitimation of the judiciary in Ukraine, which, being a complex and multifaceted phenomenon, involves a set of interrelated necessary elements: subjects, object, conditions and means of legitimation, the study of which is necessary to find ways to develop trust in the judiciary and establish its authority in society adequate to modern conditions of development of society and the state.

It is noted that the ‘legitimacy’ of the judiciary acts as an evaluative category for determining the level of trust in the court, but at the same time, the concept of the value level remains relative, without questioning the legality of the functioning of the judiciary in case of compliance with the legally defined procedure for the creation and staffing of courts with judicial personnel.

It is substantiated that it is advisable to consider the legitimacy of the judiciary in two dimensions: 1) as a category that characterizes the judicial branch of power. In general, legitimacy should be understood as the level of public trust in the ability of courts to ensure the maximum degree of fair trial as expected by society, to demonstrate the independence and impartiality of judges, including independence from any socio-political processes; 2) as the capability and ability of courts to rulemaking through judicial precedent without violating the principle of transparency and the balance of power in the model of checks and balances in the distribution of powers between all branches of government, as well as to influence through courts on public processes through the legal force of court decisions, which is manifested in their real and full enforcement.

Seven stages of the development of the concept of legitimacy of the judiciary in the context of the development of Ukrainian society are distinguished: Stage I:

until 1991 (characterized by the dominance of the totalitarian regime and awareness of its falsity, growing distrust of the court as an institution of the state); Stage II: 1991–1994 (the formation of a public demand of a legitimate court); Stage III: 1994–2002 (the formation of theoretical, methodological, organizational, and legal support for the concept of legitimacy of the judiciary in Ukraine); Stage IV: 2002–2010 (an established implementation of the legitimacy of the judiciary as its main feature in legal consciousness); Stage V: 2010–2014 (the period of a total decrease in the level of legitimacy of the judiciary due to manifestations of corruption in the judicial system and the ineffectiveness of judicial protection of human rights and freedoms); Stage VI: 2014–2020 (expansion of the participation of civil society in the processes of formation of the judiciary and supervision of its activities, which significantly increases its legitimacy); Stage VII: 2020 to date.

The unanimity of views on approaches to assessing the legitimacy of the judiciary is stated, which provide for the existence of three generally accepted methods: - expert assessment of the legality of functioning of the judiciary, starting from the legality of the creation of judicial bodies to the compliance of the content of court decisions with legislatively established requirements; - expert assessment of the quality of compliance with the organizational support of the judicial process (court administration); - expert assessment of the content of court decisions, their compliance with established judicial practice.

The judiciary, as an object of legitimation, is studied in two planes: 1) functional—as an essential manifestation of power and administrative influence and coercion of a separate branch of state power on the processes: regulation of public relations, resolution of legal conflicts, protection of the constitutional principles of state formation and the rights and freedoms of citizens, establishment of legally significant facts and law-making; 2) institutional—a set of state authorities and government institutions covered by the functional load of the implementation of the mission, tasks, and powers of the judiciary.

It is proposed to refer to the subjects of legitimation of the judiciary the following: a) judges; b) bodies of judicial government and self-government, as well

as officials of the judiciary who are empowered to exercise it, influencing the process of organization of the judiciary without affecting the proceedings themselves; c) citizens of Ukraine, and in some cases, stateless persons and foreigners, in respect of whom the courts resolve legal conflicts, and in respect of whom court decisions are applied; d) civil society institutions that control and monitor the transparency of the judicial system; e) public authorities and authorities of international law, which have an obligation to recognize the jurisdiction of national judges and to enforce court decisions made by the courts of Ukraine (ECHR, other judicial bodies enforcing the decisions of foreign courts).

An important role in the process of legitimization of the domestic judicial power of subjects of international law, in particular the ECHR, as well as judicial bodies and bodies of the justice system of foreign affairs, which, in the framework of bilateral relations and within the framework of international treaties, enforce decisions of the courts of Ukraine, is substantiated. The activity of the latter in the enforcement of court decisions made by the courts of Ukraine demonstrates the most the perception and binding nature of such decisions, and therefore, the level of legitimization of the judiciary of Ukraine as a branch of state power that implements international legal personality and the international legal aspect of state sovereignty.

It is noted that the conditions for the legitimization of the judiciary constitute an integral system of determinants that affect the quality, adequacy, and completeness of the public perception of the authority and influence of the judiciary, public assessment of the effectiveness of its functioning and recognition, which involves the enforcement of court decisions in society.

The conditions for the legitimization of the judiciary are: a) the legality of the procedures for the formation and functioning of the judiciary; b) compliance with the fundamental principles of judicial proceedings and demonstration of such compliance; c) public trust in the institution of court.

The following groups of instruments for legitimizing the judiciary are distinguished: (a) organizational and legal; (b) procedural; (c) formal and legal; (d) semantic and symbolic; (e) moral and ethical; (f) social and media.

It is stated that the lack of trust in the judiciary and its low performance make it necessary to address the issue of the crisis of legitimacy of the judiciary and delegitimization as a process leading to it.

The crisis of the legitimacy of the judiciary is understood as a state in which the judiciary loses public trust, support, and authority, which is expressed through the prism of a number of indicators, among which it is advisable to single out a significant decrease in court filings, a sharp increase in the use of alternative dispute resolution mechanisms, and critically low rates of enforcement of court decisions.

Signs of a crisis in the legitimacy of the judiciary at the present stage of its functioning are: - lack of agreement in society with the actions and decisions of the judiciary; - non-recognition by the participants in the judicial process of certain court decisions; - inconsistency of court decisions with the notions of law and justice prevailing in society; - excessive competition in the struggle for judicial power, which shows the lack of coherence of the judicial community in resolving issues of its own functioning, and also quite often leads to various manifestations of unethical behaviour; - the overwhelming passivity of society in processes aimed at the development of the judiciary.

It is argued that the crisis of legitimacy in the judiciary may differ in intensity, which may affect the degree of radicality of measures aimed at overcoming it. The slow, ongoing nature of the legitimacy crisis is a sign of its latency, and therefore, can 'transfer the crisis' into the usual conditions for the judiciary. It is almost impossible to trace this moment in time. The weak intensity of the crisis of legitimacy also affects the measures taken regarding the organization and functioning of the judiciary. As historical experience shows, the state usually tries (has time for it) to systematically analyse the problems (causes) and develop a set of measures to respond to them. At the same time, the acute and open nature of the crisis of legitimacy determines the radical nature of measures aimed at eliminating the causes of its occurrence.

The variable, unstable, flexible nature of the factors of delegitimization of the judiciary is noted, the response to which requires various measures to minimize their negative impact and overcome the existing crisis.

It is stated that the main factor to negatively affect the level of trust in the courts in Ukraine is corruption in the judiciary, which has various manifestations: from bribery to nepotism.

It is substantiated that the promotion and development of a culture of judicial integrity is a basic, fundamental, and original tool for ensuring public trust in the judiciary, determining its strategic importance relative to other measures implemented to prevent and combat judicial corruption, as well as to ensure the independence of the judiciary.

The following strategic directions of overcoming crisis phenomena and ensuring the legitimacy of the judiciary are highlighted: 1) promotion and development of a culture of judicial integrity; 2) development of transparency of the judiciary; 3) formation and development of legal consciousness and legal culture in society in general, which require comprehensive implementation within a unified policy of legitimation of the judiciary.

Keywords: judiciary, court, judge, justice, legitimacy, independence, trust in the court, justice, corruption, judicial ethics

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані

основні наукові результати дисертації:

1. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 296-301.
2. Українець О. Роль суду в процесі легітимації судової влади. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 89-97.
3. Українець О. Концептуалізація легітимності судової влади: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 587-591.
4. Українець О. Легітимність судової влади: теоретико-методологічні аспекти її оцінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 78. Ч.2. С. 342-347.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Українець О. Значення адвокатури для легітимації судової влади. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу*. (Київ, 15 груд. 2021 р.). Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2021. С.97-101.
2. Українець О. Роль судді в процесі легітимації судової влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 29 жовт. 2021 р.). Чернівці, 2021. С.75-78.
3. Українець О. Суд як джерело та суб'єкт легітимації судової влади. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф.* (Харків, 23 квіт. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 106-108.
4. Українець О. До питання визначення поняття «легітимація судової влади». *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 6-7 листоп. 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 208-211.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	
ЛЕГІТИМНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ	
1.1. Поняття легітимності судової влади та її значення	23
1.2. Розвиток концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства	41
1.3. Критерії та методи визначення рівня легітимності судової влади	60
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ	
2.1. Судова влада як об'єкт легітимації	77
2.2. Суб'єкти легітимації судової влади	92
2.3. Умови легітимації судової влади	107
2.4. Інструменти легітимації судової влади	121
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО	
МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ	
3.1. Криза легітимності як особливість розвитку національної судової влади	136
3.2. Фактори делегітимації судової влади та шляхи мінімізації їх впливу...	152
ВИСНОВКИ	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВККСУ – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ВРП – Вища рада правосуддя

ВС – Верховний Суд

ГРД – Громадська рада доброчесності

ДСАУ – Державна судова адміністрація України

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗМІ – засоби масової інформації

КК України – Кримінальний кодекс України

КМРЄ – Комітет Міністрів Ради Європи

КРЕС – Консультативна рада європейських суддів

КСУ – Конституційний Суд України

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи

РСУ – Рада суддів України

ВСТУП

Актуальність теми. Україна проходить складний шлях боротьби за свою незалежність і самостійність, право стати повноцінним членом європейської спільноти, розвиватися відповідно до цінностей демократії та правової держави. Однак, періоди масштабних трансформацій, до яких слід віднести і умови воєнного стану, дестабілюють розвиток суспільства та держава, загострюючи увагу на їх взаємодії та порозумінні, що розкривається через призму концепту легітимності влади та її інститутів. Особливе значення у ньому відведено судовій владі. Суд, як її ядро, наділений виключною функцією здійснювати правосуддя, регулюючи у такий спосіб суспільні відносини, закладаючи основу для сталого функціонування суспільства та держави. Тому легітимація суду є важливою передумою легітимації інших владних інститутів. Її основу складає суспільна довіра, показники якої в Україні тривалий час є низькими, що впливає на ефективність функціонування судової влади та ресурсність її регуляторного потенціалу. Це вимагає пошуку адекватних рішень, спрямованих на подолання кризових явищ у судовій владі та підвищення рівня її суспільної підтримки. Їх основу мають скласти науково обґрунтовані результати досліджень, що дозволить комплексно підійти до вирішення проблеми.

Незважаючи на наявність ґрунтовного теоретичного доробку з питань легітимності державної влади, судова влада, як окремий її сегмент, значною мірою у цьому аспекті була позбавлена уваги вітчизняних науковців. До певного часу питання легітимності судової влади в Україні аналізувалися лише на рівні окремих публікацій або як частина комплексного дослідження для досягнення його певної мети. Першим і поки що єдиним комплексним науковим дослідженням легітимності судової влади в Україні стала однойменна дисертаційна робота С.В. Гладія, в якій викладено авторське уявлення про поняття, сутність, ознаки, функції легітимності судової влади. Крім того, він запропонував визначати механізм легітимації судової влади як

сукупність процедур і засобів, суть якого полягає у виправданні спроможності цієї влади чинити вплив на суспільно-правові відносини.

Проте, механізми легітимації судової влади як певного процесу, спрямованого на досягнення конкретної мети, потребують більш прискіпливої уваги та наукової розробки. Адже від їх реалістичності, змістовності, керованості залежить досяжність поставленої мети – високий рівень суспільної довіри та підтримки судової влади в Україні. Саме це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Теоретичним фундаментом дослідження стали ідеї та здобутки вітчизняних представників різних галузей права, серед яких: І. Андронов, Д. Баронін, В. Бігун, М. Булкат, Г. Вітюк, В. Волинець, С. Гладій, В. Городовенко, М. Гультай, М. Деменчук, В. Долежан, Р. Ключник, Н. Крючко, К. Легких, І. Марочкін, Ю. Меліхова, Л. Москвич, І. Назаров, О. Овсяннікова, О. Овчаренко, О. Оніщенко, Г. Попадинець, А. Ребриш, М. Савчин, О. Саленко, Ю. Сіда, В. Смородинський, М. Стефанчук, О. Хотинська-Нор, Є. Цокур, О. Щербанюк, І. Юревич та інші.

У роботі також відображено та розвинуто ідеї відомих зарубіжних учених – М. Армалі, Д. Бітгема, М. Вебера, К. Вертмана, Н. Лумана, Н. Тріонга, С. Уітлі, К. Шмідта та інших.

Водночас, напрацювання вказаних вчених потребують узагальнення та розвитку з урахуванням сучасних умов функціонування українського суспільства, держави та судової влади, які зумовили нові виклики та потреби, окресливши недостатній рівень розробки питання про механізм легітимації судової влади в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021.

Дисертація виконана на кафедрі юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах

наукової теми «Правосуддя в умовах сталого розвитку» (№ 22БФ042-01 на 2022-2024 рр.). Тема роботи затверджена Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 15 квітня 2019 року (протокол № 10).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на підставі узагальнення наукових розробок, комплексного та системного аналізу міжнародних стандартів і нормативно-правової бази розробити концептуальні положення про механізм легітимації судової влади, виявити прогалини у його реалізації та сформулювати науково обґрунтовані висновки та пропозиції щодо їх подолання.

Досягнення окресленої мети вимагає вирішення таких завдань:

- розвинути поняття легітимності судової влади;
- виокремити етапи розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства;
- диференціювати критерії та охарактеризувати методи визначення рівня легітимності судової влади;
- з'ясувати специфіку судової влади як об'єкта легітимації;
- визначити та диференціювати суб'єктів легітимації судової влади;
- окреслити умови легітимації судової влади;
- виокремити сучасні інструменти легітимації судової влади;
- розкрити поняття кризи легітимності судової влади;
- визначити фактори делегітимації судової влади та запропонувати шляхи мінімізації їх негативного впливу.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі функціонування судової влади та впливають на реалізацію механізмів її легітимації.

Предметом дослідження є механізми легітимації судової влади в Україні.

Методи дослідження обрано з урахуванням його мети та завдань, об'єкта та предмета. За основу було взято *діалектичний метод* наукового пізнання, який забезпечив об'єктивність в оцінці сучасного стану судової влади в

державі та рівня її легітимності. Серед спеціальних методів, які були використанні у процесі дослідження: *метод системного аналізу* дозволив дослідити наукові концепції та правові норми що стосуються процесу легітимації судової влади (розділи 1-3); *історико-правовий метод* забезпечив аналіз розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства (підрозділ 1.2.); *логіко-семантичний метод* дав можливість розвинути понятійно-категоріальний апарат дослідження (розділ 2, розділ 3); *формально-юридичний метод* сприяв дослідженню міжнародних і вітчизняних норм, що стосуються питань легітимності судової влади (розділи 1-3); *метод класифікації* дав можливість диференціювати критерії оцінки легітимності судової влади, суб'єктів процесу легітимації судової влади, інструментарій легітимації судової влади, ознаки кризи легітимності судової влади та її типи (розділ 2, підрозділ 3.2). Також у процесі дослідження було використані соціологічний і статистичний методи (підрозділ 3.2), що сприяло належній аргументації зроблених висновків.

Теоретичну базу дисертації склали напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників судової влади, а також представників таких галузевих наук як політологія, соціологія, теорія держави та права, філософія, філологія, конституційне право.

Нормативно-правовою базою дослідження стали: положення Конституції України, міжнародно-правових документів, законів і локальних нормативно-правових актів органів судової влади.

Емпіричну основу роботи склали: рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду. Крім того, для цілей дослідження були використанні данні соціологічних опитувань, які в різні роки (2014, 2019, 2021) проводилися Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є новітнім комплексним науковим дослідженням механізму легітимації судової влади, яке враховує сучасні умови її функціонування з урахуванням

тенденцій розвитку українського суспільства та держави.

До положень, які виносяться на захист як такі, що сформульовані вперше та характеризуються новизною, слід віднести:

вперше:

- виокремлено сім етапів розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства: I етап: до 1991 року (формування загальносуспільного невдоволення суддівським свавіллям тоталітарного режиму; II етап: 1991-1994 рр. (формування суспільного запиту на легітимний суд в умовах незалежності Української держави); III етап: 1994-2002 рр. (формування теоретико-методологічного концепту «легітимність судової влади» у вітчизняній правовій доктрині); IV етап: 2002-2010 рр. (імплементация в суспільну правову свідомість вимоги легітимності судової влади); V етап: 2010-2014 рр. (падіння рівня довіри до суду, зниження рівня легітимності судової влади внаслідок її корумпованості); VI етап: 2014-2020 рр. (відродження довіри до суду, нові підходи до визначення легітимності судової влади шляхом розширення участі громадянського суспільства в процесах її формування); VII етап: 2020 рік по теперішній час (модернізація концепту легітимності судової влади внаслідок наявності об'єктивних підстав (епідемія COVID-19, російська військова агресія проти України);

- обґрунтовано, що судова влада, як об'єкт легітимації, постає у двох площинах: 1) функціональній (сутнісний прояв владно-управлінського впливу та примусу окремої гілки державної влади на процеси); 2) інституційній (сукупність органів державної влади та владних інституцій, що охоплюються функціональним навантаженням реалізації місії, завдань та повноважень судової влади). При цьому функціональна площина є вихідною, а інституційна – похідною;

- визначено поняття кризи легітимності судової влади як стану, за якого судова влада втрачає суспільну довіру, підтримку та авторитет, що виражається через призму ряду індикаторів, серед яких: істотне зниження показників звернення до суду, різкий зріст використання альтернативних

механізмів вирішення спорів, критично низькі показники виконання судових рішень;

- встановлено, що кризі легітимності судової влади притаманна різна інтенсивність залежно від загальних умов суспільного та державного розвитку і різноманітних факторів, які слугують джерелом її виникнення. Це, своєю чергою, зумовлює різний характер її перебігу – від відкритого до латентного, що, відповідно, позначається на рішучості заходів, спрямованих на подолання кризи – від радикальних (революційних) до поміркованих (еволюційних);

- обґрунтовано перемінну, нестабільну та гнучку природу факторів делегітимації судової влади, джерело яких обумовлює існування двох типів кризи легітимності судової влади: 1) первісний та 2) похідний;

- визначено політику легітимації судової влади в державі як цілеспрямоване конструювання відносин з суспільством, засноване на ідеї авторитету та справедливості судової влади, що передбачає комплексний і системний характер реалізації різних заходів з метою забезпечення належного рівня суспільної довіри до судової влади, її підтримки та визнання;

удосконалено:

- підходи до тлумачення правового статусу судді, елементи якого є визначальними для легітимації судової влади;

- класифікацію інструментів легітимації судової влади з їх поділом на: організаційно-правові, процесуальні, формально-юридичні, семантико-символічні, морально-етичні та суспільно-медійні;

- комплекс напрямків подолання кризових явищ і забезпечення легітимності судової влади, стратегічне значення серед яких належить таким як: 1) пропагування та розвиток культури судової доброчесності; 2) розвиток транспарентності судової влади; 3) формування та розвиток правової свідомості та загалом правової культури в суспільстві;

набули подальшого розвитку положення про:

- суб'єктний склад процесу легітимації судової влади;

- умови легітимації судової влади з акцентом на: а) легальність процедур формування та функціонування органів судової влади; б) дотримання основоположних принципів судочинства та демонстрації такого дотримання; в) суспільну довіру до інституту суду;

- ключовий характер такого фактору делегітимації судової влади як корупція в судовій системі, що з урахуванням темпорального чиннику сформувалася як стійка тенденція.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і можуть бути використані у:

– нормотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства, що регулює питання організації та функціонування судової влади в Україні;

– науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку теоретичних положень про засади функціонування судової влади в державі;

– навчально-методичній діяльності – при підготовці підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, а також при викладанні таких дисциплін, як: «Судоустрій України», «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове право», «Судова влада в Україні» та інших;

– практичній діяльності – для забезпечення належного рівня комунікаційної стратегії судів, органів суддівського врядування та самоврядування, а також інших органів державної влади.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у доповідях автора на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема таких: «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя» (м. Київ, 15 грудня 2021 р.), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 р.), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.), «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 6-7 листопада 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 8 наукових публікаціях, серед яких: 4 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, та 4 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях і круглих столах.

Структура дисертації визначається метою, завданнями та логікою дослідження і композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 212 сторінок, із них основний текст викладено на 169 сторінках, список використаних джерел (268 найменувань) становить 26 сторінок, додатки – 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛЕГІТИМНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

1.1. Поняття легітимності судової влади та її значення

Характеризуючи сучасну судову гілку державної влади в Україні можна використовувати безліч детермінант, ознак та критеріїв, однак найбільш визначним та показовим, на наш погляд, є легітимність. Як наукова категорія «легітимність» знаходиться на межі одразу декількох галузей знань, однак всі вони в тому чи іншому сенсі стосуються державотворчих та суспільно-політичних процесів. Досліджуючи сутність та зміст даної категорії застосовано до нашого дослідження головні акценти нами будуть розставлені в такий спосіб, щоб максимально ефективно та всебічно встановити зв'язок між легітимністю судової влади та ефективністю досягнення судами свого основного завдання – здійснення безстороннього справедливого правосуддя, яке б максимально відповідало суспільним потребам нації та інтересам держави.

Концепція легітимності влади, як особливого суспільно-політичного феномену, отримала свій розвиток в працях Дж. Локка, ідеї якого пізніше в своїх дослідженнях розкрив М. Вебер. Сутність легітимності за Дж. Локком полягала у формуванні суспільної думки (суспільної оцінки, суспільного сприйняття) щодо ставлення соціуму до влади, джерелом якої виступає сам соціум (народ) [42, с. 213-215]. М. Вебер аналізуючи погляди Дж. Локка з точки зору соціології права приходить до висновку, що легітимність – це «характеристика способу здійснення управління владними структурами, характеристика якості реалізації владними структурами влади, делегованої від суспільства, а відтак позиціонування політичною владою себе в суспільстві» [41, с. 208-215]. Д. Бітгем також вважає, що «легітимність» відноситься не стільки до ознаки влади (в розумінні її сприйняття народом), скільки до характеристики того інструментарію та методів управління, які владою

застосовуються [3, с. 30-42]. Тут слід зауважити, що говорячи про «владу» дослідники мають на увазі інституційний вираз влади, тобто органи державної влади, які є фактичними інституціями, що здійснюють владно-управлінський та регуляторний вплив на суспільні процеси.

У літературі зазначається, що «монополія на владу завжди потребує виправдання, легітимації, згоди громадян, визнання і, навіть, опори на щось «священне» і величне. Будь-яка влада, в тому числі і нав'язана силою (диктатура), прагне створити видимість законної, себто добровільно сприйнятої більшістю населення, й забезпечити підтримку своїм діям, а також стійку соціальну базу. ...Легітимація державної влади відіграє важливу роль, бо жодна державна влада не може спиратись лише на існування законів, які її проголошують, або на насилля. Щоб бути стійкою, міцною, вона повинна знайти підтримку суспільства, певних груп, впливових осіб. Така підтримка можлива передусім певними діями, а також думками, настроями, почуттями» [105, с.12, 14].

Однак, в тоталітарних та авторитарних суспільствах апарат держави не є легітимним в розумінні принципів природи державної влади, оскільки його діяльність не пов'язана з носієм влади – народом – та не є вираженням його волі, а є лише засобом утримання влади обмеженою правлячою елітою.

В цьому контексті М. Вебер відрізняє три типи легітимності:

- 1) «засновану на авторитеті звичаїв, що має споконвічну значущість і звичну орієнтацію на їх дотримання;
- 2) засновану на авторитеті повсякденного особистого дару або харизмі;
- 3) засновану на пануванні через легальність, через віру в обов'язковість легального встановлення» [66; 67, с.646-647].

Такий підхід дає нам можливість екстраполювати легітимність як зовнішню форму втілення державної влади та її сприйняття суспільством. Тобто легітимність влади сприймається суспільством, а відтак вона повинна нести в собі змістовне навантаження в контексті призначення та суспільно-політичної місії органів державної влади.

Розвиваючи тезу М. Вебера, К. Шмідт вказує, що «легітимність це зовнішній прояв легальності отримання влади політичним шляхом. Здобуття влади підпорядковується тим самим законам ймовірності, від яких залежить зміст позитивного права, різна лише оцінка справедливості ймовірнісних рішень» [32; 33; 34]. Такий підхід розкриває доволі складний аспект існування судової гілки влади, який можна звести до наступної тези: легітимність судової влади є імперативною в силу припису закону, але легітимність в силу певних обставин може не означати їх легальність.

На думку С. Уїтлі легітимність державної влади визначається правосвідомістю, а отже може дорівнювати справедливості. У випадку ж якщо легітимність не ототожнюється соціумом із справедливістю, вона ним не сприймається, але це жодним чином не означає відсутність її легальності [45]. Пізніше дану тезу розвиває Н. Тріонг, який досліджуючи інституціональну складову держави приходить до висновку, що легітимність це категорія оціночна і вона сприймається соціумом лише тоді, коли дорівнює уявленню суспільства про справедливість.

В іншому випадку державна влада втрачає довіру суспільства, що призводить до соціальної напруженості [39]. Особливо чітко ця відмінність розкривається дослідниками творчого доробку М. Вебера на основі аналізу світової фінансової кризи, коли органи державної влади залишаючись легально створеними інституціями втратили довіру населення, що в кінцевому результаті призвело до політичних відставок та зміни правлячих еліт в деяких країнах.

Так, наприклад С. Ейх та А. Тузе роблять висновок, що М. Вебер вирізняв номінальну та політичну легітимність. Номінальна – заснована на законі – а отже імперативна та походить від обов'язку дотримуватися закону. Натомість політична легітимність є виразником сприйняття суспільством політичного керівництва, тобто осіб як втілюють в собі владу. Логічним є висновок, що у випадку втрати ними довіри вони втрачають легітимність в очах суспільства [12]. На думку К. Емдена це призводить до політичної

нестабільності але при цьому до бюрократичної усталеності механізму держави. Сама по собі модель та архітектоніка органів державної влади залишається завжди однаковою, оскільки вона є легальна – встановлена законом – але змінюватися можуть і будуть правлячі еліти [13]. У випадку із судовою гілкою влади, враховуючи що традиційно суддів обирають на тривалий строк, навіть у випадку втрати судовою гілкою влади легітимності в очах суспільства вона не втрачає при цьому своєї легальної юридичної сили, а кадрові зміни відбуватимуться вкрай повільно, що є суттєвою ознакою та особливістю легітимності судової влади.

У науковій літературі існують підходи до тлумачення легітимності через призму оцінки змісту та процедури прийняття нормативно-правового акту. Зокрема, що якщо нормативний акт є несправедливим, навіть за умови його прийняття на референдумі, він набуває властивостей неправового закону, лише формально маючи юридичну силу. Так, І.В. Музика зазначає, що «будь-які встановлені владою норми правового або неправового характеру можуть сприйматися суспільством як несправедливі, навіть за умови встановлення їх у передбаченому законом порядку і забезпечення виконання законними методами» [159]. Такий норматив не здатний реально регулювати суспільні відносини через об'єктивні дефекти правових конструкцій, або через негативне відношення суб'єктів правовідносин до встановленої норми права. Це по-різному обґрунтовували спочатку Ю. Хабермаас [18], а згодом Д. Фантуззо [14]. Перший – через призму обов'язковості такого нормативно-правового акту в силу імперативу встановленого законом; другий – пояснюючи це абсолютною легальністю джерела походження такого нормативно-правового акту – органом державної влади, створеним у законний спосіб.

Це дає змогу зробити висновок, що легітимність розкривається в контексті праворозуміння, а легальність державної влади – в контексті правосприйняття.

Певне підтвердження цьому ми знаходимо у К. Данкан, яка розкриває категорію «легітимність» через політичну процедуру формування органів державної влади, а їх рішення, тобто власне нормативно-правові акти, визначає як політичний продукт, що є об'єктивно необхідним результатом їх діяльності [11]. При цьому пізніше в дослідженнях М. Кідана ми знаходимо ще один висновок про те, що М. Вебер не всі політичні рішення органів державної влади вважав легітимними, але визначав легальність процедури їх прийняття [23]. Це ставить перед нами необхідність вирішення завдання визначення легітимності судової влади через легітимність та легальність судових процедур та діяльності суддів під час вирішення правових конфліктів.

М. Вебер визначав легітимність чи виправданість і значимість влади (відносин панування та підпорядкування) насамперед через виправданість та визнаність претензій еліт, які претендують на панування, на авторитет, на право реалізації влади, на управління державою. Вище ми зазначали, що дослідник ґрунтує легітимність на синергії трьох факторів: традиціях; харизмі; легальності – всі вони повинні об'єднуватися в одному центрі прийняття політичних або владних рішень. Лише в такому випадку легітимність такого «центру» не викликає жодних сумнівів, а його влада визнається народом як об'єктивна, справедлива та легітимна [43].

Але, водночас, М. Вебер пропонує тезу про те, що влада, заснована на відсутності одного з таких факторів або при його незначному впливі, залишаючись легальною водночас втрачає свою легітимність та розглядається суспільством як узурпація влади елітою, яка не має на це права [42]. На нашу думку саме такий підхід дає змогу найбільш чітко усвідомлювати природу демократичних процесів, значущість демократичних цінностей для суспільства та його відношення до процесів, коли влада втрачає легітимність.

З цього приводу, Ю.А. Висоцький надзвичайно влучно зауважив, що роботи М. Вебера з теорії легітимності демонструють механізм сприйняття соціумом легітимної влади або легітимності влади. Окрім того, що правляча еліта має необхідний рівень харизми для панування вона повинна здобути

право на управління соціумом легальним шляхом. Але при цьому і сам соціум повинен сприймати харизму такої еліти та визнавати панування над собою [75]. Для судової влади такий механізм легітимності екстраполюється через обов'язковість судового рішення до виконання всіма сторонами суспільних відносин.

Таким чином, легітимність судової влади полягає в тому, що сама по собі харизма представників суддівської влади не має значення без традиції визнання соціумом панівної сили судових рішень над суспільними відносинами, що в сою чергу ґрунтується на законодавчому закріпленні такого панівного значення.

Дещо іншої точки зору дотримується В.В. Волинець, який пропонує під «легітимністю» розуміти законність походження влади. «Вимога легітимності влади виникла як реакція проти насильницької зміни влади й насильницького перегляду державних кордонів. Легітимність виражає усвідомлення переваги загальноновизнаного порядку над захопленням влади силою, свавіллям і порушенням загальноновизнаних норм. Легітимність вважається обов'язковою ознакою цивілізованої влади, визнання громадянським суспільством у кожній країні та світовим співтовариством її правомірності» [81, с. 100]. Отже, склалося розуміння легітимності політичної влади як переконання підвладного і світового співтовариства у її правомірності.

Але в такому розумінні легітимність ототожнюється із поняттям суверенітету. Хоча з іншого боку, легітимність може виражати певну його ознаку, або навіть розкриватися через легальність влади, як одного з факторів легітимності.

І.В. Музика визначає легітимність як «підтримку, позитивне ставлення, довіру або визнання авторитету влади та державно-правових інститутів суспільною думкою, населенням країни або великими групами населення. Легітимність виключає застосування примусу з боку влади» [160]. При цьому легітимність, на відміну від легальності, не є юридичним засобом визнання влади або державно-правових інститутів такими, що відповідають закону. Це

означає, що державна влада установлена у спосіб визначений в законі є легальною, але може не сприйматися суспільством – бути нелегітимною або з низьким рівнем легітимності.

Ю. Обротов, при цьому акцентує увагу на тому, що легітимність є «ціннісною властивістю влади, яка вказує на те, що державна влада є справедливою або принаймні такою, що є більш справедливою, ніж несправедливою. Легітимність не можна розглядати поза справедливістю, вона є категорією, яка тотожна справедливості» [166]. Розглядаючи в такому сенсі легітимність судової влади, ми приходимо до тези про те, що справедливість визначається як ознака влади. Натомість «справдливість» завжди виступає принципом судочинства та реалізації судової влади, а тому не може виступати ціннісною ознакою, оскільки категорія «цінностей» - це оціночна категорія. Тоді як справедливість є вимогою здійснення судочинства. Але виміряти справедливість неможливо, її можна сприймати так само як і сприймається сама легітимність.

Говорячи про легітимність судової влади через призму розуміння категорії «легітимність» у відношенні до детермінанти влади державної, слід звернути увагу на декілька основних аспектів:

– ключовим є невибірний характер судової влади. Всі судді України не обираються народом – носієм суверенітету – та не можуть бути відкликані або позбавлені посади через будь-який прояв представницької демократії. Це детермінує певне відмежування судової влади від народовладдя, а критерій легітимності – як міру сприйняття суспільством реальної спроможності судів впливати на регулювання суспільних процесів. Мова йде про довіру до судової влади з точки зору відповідності кола її функціонального навантаження та можливостей реально існуючому в суспільстві запиту та потребам що висуваються до судової влади в цілому;

– судова влада вирішує правові конфлікти, в яких прямо зацікавлені громадяни, а отже на законодавчому рівні держава закріпила той факт, що громадяни повинні довіряти суду, оскільки остаточне вирішення спорів

можливо виключно в судовому порядку. З одного боку таке нав'язування легітимності судової влади відображає її роль та місце в механізмі держави. З іншого, такий статус суду, номіналізує статус суддівського корпусу по відношенню до громадян, який, за задумом держави, судді повинні підтримувати та відповідати критеріям доброчесності, неупередженості, справедливості;

– легітимність судової влади для соціуму сприймається як «справедливість», що означає довіру до суду лише у випадку справедливого вирішення правових конфліктів. Однак в цьому, на наш погляд, криється найбільша помилка більшості фахівців, що досліджують легітимність судової влади – категорія «справедливість» є оціночна та суб'єктивно сприймається не лише стороною яка незадоволена суддівським рішенням, але і соціумом в цілому через різний рівень авторитету суддів з урахуванням наявності неоднакового застосування законодавства.

Таким чином, ми приходимо до стійкого розуміння, що «легітимність» судової влади виступає оціночною категорією для визначення рівня довіри до суду, але при цьому залишається відносним поняттям ціннісного рівня не ставлячи під сумнів легальність функціонування судової влади у випадку дотримання законодавчо визначеного порядку створення та укомплектування судів суддівськими кадрами.

Відносно до державної влади поняття «легітимність», на думку Т.А. Кравченко, «можна визначити як певний баланс між правом і політикою, між законністю, справедливістю й доцільністю. Легітимність – це одна з фундаментальних властивостей державної влади в демократичній правовій державі, в якій запроваджена прозора процедура формування органів влади та місцевого самоврядування, функціонує система стримування та противаг між гілками влади, запроваджений чіткий механізм конституційного контролю за її діяльністю, застосовується юридична відповідальність як до окремих органів публічної влади, так і до окремих вищих посадових осіб держави в разі порушення ними конституції та законодавства» [132].

Такий підхід до розуміння легітимності розкривається В.Б. Ковальчуком через встановлення обов'язковості наявності високого рівня політичної та правової культури в суспільстві. Вчений вважає, що легітимність сприймається на рівні ціннісних орієнтирів, а тому є оціночною категорією, що, однак, не заважає застосовувати легітимність для оцінки справедливості функціонування судової гілки влади [119, с. 394-402]. Ми погоджуємося з тим, що існування легітимності, як критерію оцінки справедливості судових рішень, можливо в суспільстві, яке здатне дати оцінку перш за все відповідності форми та змісту діяльності судової влади принципам та завданням легалізованим на рівні законодавства.

Саме тому О.Я. Коваль вважає, що «легітимність», як ознака влади, спирається перш за все на чинне законодавство, і вже з урахуванням цього, вона є результатом переконання суспільства у справедливості влади [116]. Така позиція розкривається в необхідності виконання суспільством владних приписів, або враховуючи предмет даного дослідження, – судових рішень. Таке виконання ґрунтується на внутрішньому переконанні індивідуумів у справедливому характері владних приписів або судових рішень (легітимність). Але може ґрунтуватися і на остраху зазнати державного примусу у вигляді санкцій за порушення норм чинного законодавства (легальність). Підтвердження цьому ми знаходимо в роботах Т.В. Кузьменко, яка зауважує, що легітимність передбачає сприйняття й визнання суспільством правомірності влади та методів владного впливу. Легітимність означає, що влада сприймається громадянами як законна, справедлива й доцільна, а отже, громадяни за владою визнають право приймати повноважні та компетентні рішення [140, с. 5]. Інтерпретуючи дану тезу через призму судової влади легітимність визначає рівень довіри до справедливості судових рішень, а отже є внутрішнім спонукаючим елементом втілення імперативності та обов'язковості судових приписів.

Іншими совами, ми вважаємо, що легітимність судової влади є додатковим стимулом для виконання судових рішень оскільки походить від

довіри особи до суду, від визнання високого рівня компетентності та неупередженості суддів. Це розкривається через суб'єктний вимір легітимності, тобто через суб'єктів, що реалізують правовідносини в сфері судочинства. І.В. Музика відносить до таких суб'єктів в першу чергу народ, як носія суверенітету влади та джерела влади; а також власне органи державної влади, які реалізують владний вплив [159]. Процес легітимації розпочинається народом шляхом визнання чинної влади, позитивним схваленням влади та добровільним підкоренням їй. У зв'язку з цим у державі можуть створюватись органи державної влади, в тому числі судові органи задля виконання необхідних функцій.

Як зазначає І.М. Жаровська, процес легітимації може здійснюватися за допомогою певних методів, застосовуючи які: потенційний носій державної влади обґрунтовує її легітимність; підвладний суб'єкт визнає державну владу [107, с. 285-291]. «Стрижневою ознакою поняття легітимації визнано верховенство права, адже ця властивість є основоположною для всіх перелічених елементів. Без верховенства права поняття демократизму, законності та суверенності є нікчемними. Без верховенства права існування демократичного суспільства вбачається неможливим. Забезпечення верховенства права є першим фундаментальним кроком встановлення правової, соціальної та демократичної держави» [159]. Таким чином, логічним виявляється твердження, що легітимність судової влади виражається у відповідності діяльності її інституцій тим принципам та засадам, які закладені в саме призначення суду як регулятора суспільних процесів, яке визначене для нього (суду) самим народом, як джерела влади.

Саме тому В. Д. Яремчук визначає легітимність в аспекті процесного підходу, як «складний, багатогранний процес визначення законності владовідносин та правомочності державної влади, який ґрунтується на: верховенстві права, народному волевиявленні, народному суверенітеті, дієвій системі стримування та противаг, реальній можливості узаконення влади на території і схвалення її народом, завдяки їх взаємодії характеризується

суверенністю, демократичністю і сприйняттям державної влади суспільством задля здійснення владних функцій на певній території і функціонування держави загалом» [268, с.96-199].

Такий підхід дає можливість однозначно визначити різницю між категоріями «легітимність» та «легальність» та зробити висновок про те, що легітимність обґрунтовується легальністю. Тобто ці категорії не лише взаємозалежні, але й такі що не можуть існувати одне без одного. Легально встановлена влада не повинна визнаватися нелегітимною, оскільки саме призначення закону, яким вона встановлена та закріплена, є установлення справедливого суспільного порядку та урядування.

З цих позицій легітимність судової влади розкривається насамперед в її призначенні – ефективно регулювати суспільні відносини та розв'язувати правові конфлікти, справедливо та у відповідно до тих принципів і засад, що закладені в суспільному ладі, як імперативів його регуляторної діяльності. Легальність, встановлена законом форма, повинна наповнюватися змістом, що розкривається через легітимність. В цьому ми вбачаємо дуалістичну природу категорії «легітимність судової влади».

Але зауважимо, що низький рівень легітимності чи нелегітимність судової влади не можуть означати її незаконність. В цьому ми погоджуємося з позицією А.П. Зайця, який вважає, що «однією з причин втрати судовою владою легітимності може бути не правовий характер законів, на який вона спирається. Важливо, щоб закони приймалися відповідними органами і відповідно до встановленої процедури, а також щоб вони відповідали загальнолюдським цінностям, тобто сприймалися та визнавалися соціумом» [110]. Оскільки легітимація – це процедура суспільного визнання якоїсь дії, події або факту, дійової особи, то вона покликана забезпечити покору, згоду, політичну участь без примусу. Саме тому, О.Я. Коваль визначає легітимність як «певний порядок походження і функціонування влади, який робить можливим досягнення згоди у владних структурах і в їх взаємодії з суспільством на базі соціально значущих норм, що історично склалися» [116].

Судова гілка влади є історичною формою існування однієї із гілок влади в будь-якій державі, а тому її легітимність виражається через відповідність характеру судових рішень тим уявленням про права, справедливість, законність та механізм функціонування, які склалися в суспільстві в процесі його еволюції.

Тому ми погоджуємося із позицією Є.Г. Цокур про те, що «вимога легітимності влади є водночас необхідною умовою забезпечення політичної стабільності в суспільстві. В суспільстві повинні знаходитися засоби розв'язання конфліктів шляхом пошуку рішення, що було би не тільки легальним, але й також легітимним» [258, с. 124-132]. Таким розв'язанням може виступати як раз така діяльність судової гілки влади. А отже, сама судова влада виступає одним із засобів досягнення легітимності всього механізму держави та всієї державної влади в цілому.

Судові рішення, як основний владно-управлінський продукт органів судової влади, повинні відображати в собі не лише дух закону та уявлення суспільства про справедливість, але і формувати ставлення до вимог законності, як до імперативу існування суспільного ладу. Вони повинні відображати уявлення людей про доцільність застосування державного примусу у вигляді судових рішень обов'язкових до виконання.

Це своєрідна оцінка раціональності та адекватності застосовуваного державою владно-управлінського примусу через судові інституції і, на відміну від легальності не виражає в собі формальну-юридичну значимість законності існування державної влади. Тому легітимність судової влади може вважатися категорією ірраціональною, оскільки спирається на детермінанти внутрішнього переконання індивідуумів про справедливість закону та внутрішнім очікуванням відповідності діяльності судової влади тому стану, який сформовано під впливом правової культури та правосвідомості.

Дана теза повністю узгоджується з результатами дослідження Л.К. Байрачної, орім того, що на думку дослідниці «осмислення змісту поняття «легітимність» залежить від теоретичної картини соціальної

реальності та характеру практичних висновків і рекомендацій емпіричних досліджень, що стосуються, насамперед, умов можливості досягнення та існування згоди та інтеграції в суспільстві» [53]. Але, якщо ми визначаємо легітимність як оціночну категорію, тоді вбачається хибним уявлення про можливість її досягнення як продукт консенсусу між владою та суспільством. Ми наполягаємо на тому, що легітимність може «узгоджуватися» з правовою реальністю. Навпаки, саме правова реальність повинна оцінюватися в свідомості суспільства, в тому числі за шкалою легітимності. Відтак легітимність пов'язана із обсягом та умовами легальності судової влади.

Доволі нетривіальний погляд на природу легітимності судової влади в своїх дослідженнях пропонує С.В. Гладій. Дослідник визначає її як «результат певного консенсусу: з одного боку суспільство визнає правомочність судової влади вирішувати правові конфлікти та виносити обов'язкові для виконання членами суспільства судові рішення; а з іншого – судова влада гарантує умови для легального способу захисту прав та свобод людини, і у випадку необхідності – використати механізм державного примусу для забезпечення захисту або відновлення порушеного права людини» [87, с. 68-77]. Нам видається доволі влучним застосування автором такого контрпоеднання природи легітимності, але ми вважаємо, що це не результат консенсусу, а імператив функціонування судової системи як втілення судової гілки влади в цілому.

При цьому реакція соціуму на повноту досягнення судовою гілкою влади вказаних завдань і визначатиме рівень її легітимності. Тобто, суспільство реагує на результати діяльності судів, і саме їх результати – судові рішення – та їх співвідношення з усталеним в суспільстві уявленням про справедливість виступатиме мірилом легітимності. Від цього похідним є довіра до судової гілки влади, але передусє оцінці якості відповідних рішень легальність створення судової системи.

У цьому контексті слухними є тези запропоновані В. Фоксом, Д. Пейном та іншими, про те, що легітимність влади визначається суспільством,

враховуючи те, наскільки діяльність органів влади відрізняється від очікуваної. При цьому частина суспільства яка не має жодних повноважень (клас який підпорядковується) схильна сприймати структуру влади менш легітимною, ніж частина суспільства з повноваженнями (клас осіб, які керують) [15]. Але головне на чому акцентують дослідники полягає в тому, що легітимність може бути виміряна, хоча кінцевої мети – розробки відповідної шкали та критеріїв оцінки легітимності – вчені так і не досягнули.

Хоча вони зробили висновок, який стане однією із гіпотез, яка буде перевірена нами в межах даного дослідження: легітимність судової влади оцінюється як за результатами її діяльності – винесеними судовими рішеннями, – так і враховуючи поведінку представників судової влади, тобто суддів. Сутність та значимість даної тези ми зводимо до суспільно-політичних реалій України, в яких питання легітимності судової влади тісно пов'язано із питанням протидії корупційним проявам в судовій системі, а отже і в повсякчасній поведінці суддів – дотримання ними стандартів суддівської етики.

П. Ворчер, П. Гестер та П. Копала досліджували легітимність за допомогою таких інструментів як: семантичний диференціал для оцінки традиційних та законних авторитетів; опитувальник участі, що вимагає готовності брати участь у переговорах, протесті та насильницькому протистоянні з владою; шкалу рейтингу надійності для вимірювання надійності інформації, виданої владою, та змінну внутрішньо-зовнішню шкалу для непрямой оцінки компетентності [46]. За результатами дослідження вони встановили, що волатильність рівня легітимності будь-якої гілки влади залежить від ступеня участі суспільства в її формуванні.

Так, найвища волатильність, тобто гнучкість оцінки, має законодавча влада, а судова – найменшу. Це означає, що легітимність судової влади розкривається через відповідність усталеному в уявленні суспільства образу суддів як неупереджених арбітрів при розв'язанні правових конфліктів, які однак обмежені наявним законодавством.

У цьому контексті появляється конфлікт легітимності судової та законодавчої гілок влади, оскільки законодавство яке приймається виступає складовою легальності для діяльності судової влади, але вирішення правових спорів відбувається шляхом його прямого застосування та праворозуміння, і у випадку якщо суди змушені діяти в межах законодавства, яке на думку суспільства не відповідає вимогам легітимності, то і рішення суддів також не відповідатимуть уявленням про легітимність/справедливість. Але при цьому суди повинні функціонувати в межах існуючого законодавства.

М. Ка Кхель зауважує, що такий конфлікт легітимності різних гілок влади заважає суспільству чітко оцінювати легітимність саме судової гілки влади, оскільки суд може бути обмежений «нелегітимним» законодавством. При цьому дослідник одразу ж ставить питання про те, що в умовах прецедентного права суди як раз такі наділені повноваженнями створювати нові джерела права – прецеденти – вдосконалюючи в такий спосіб законодавство, підвищуючи рівень його легітимності/справедливості [22]. Ми погоджуємося із тим твердженням, що судова нормотворчість дійсно здатна виступати суттєвим потужним елементом для оцінки легітимності судової влади та взагалі, стати засобом для її підвищення або збереженні постійно високого рівня.

Про цю проблему зазначив в своїх дослідженнях ще К. Вертман, але, нажаль, його ідеї не отримали належний розвиток ні в західній доктрині права, ні у вітчизняній [44]. На думку ж С. Коткіна та А. Сайо легітимність судової влади тісно пов'язана із двома факторами: способом її формування та результативністю діяльності в цілях забезпечення максимальної ефективності в регулюванні суспільних процесів [29, с. 125]. Обидва фактори, на думку вчених, тісно пов'язані із корупцією, а тому легітимність може характеризуватися не лише як справедливість судової влади, але і як її реальна неупередженість та незалежність від зовнішніх чинників.

Ми частково розділяємо такий підхід, оскільки корупція є явищем усталеним та існує в суспільстві створюючи фактично паралельну структуру

владно-управлінських відносин, яка є нелегальною, але яка може своєю діяльністю наблизитися до стандартів справедливості (легітимності), що сформовані в суспільній правосвідомості. Така проблема є надзвичайно актуальною для сучасного світу і потребує вирішення, в першу чергу, на доктринальному рівні через чітке визначення критеріїв та способів оцінки легітимності судової влади, про що зазначають різні науковці [102; 254].

Судова влада впливає своїми рішеннями на регулювання суспільних процесів, що пояснюється широкою компетенцією в питаннях вирішення правових конфліктів. Така компетенція реалізується в інтересах суспільства в цілому. Як наслідок, суспільство та інші гілки державної влади мають право очікувати, що всі, хто володіє такими компетенцією та повноваженнями (а саме судді – індивідуально й колективно), мають законні підстави здійснювати їх у інтересах суспільства в цілому [70]. Таке очікування як раз і уособлюється в понятті «легітимність», оскільки передбачає наділення судової влади легітимністю. Пояснюється це доволі простою тезою: «оскільки судова влада є складовою частиною конституційної системи держави, яка дотримується принципу верховенства права, а конституційний лад такої держави є легітимним, то засади судової влади, яка входить до нього, є такою ж легітимними» [68]. Судова гілка влади покликана підтримувати верховенство права та вирішувати правові конфлікти застосовуючи законодавство держави і судову практику. Той факт, що судова гілка влади функціонує на конституційних засадах вже свідчить про те, що вона наділяється легітимністю, а не здобуває її як законодавча гілка влади, яка формується засобами представницької демократії, а отже, за прямого делегування населенням влади законодавчому органу.

Хоча ми вважаємо, що судова влада має таку саму природу делегування, однак вище ми побачили, що очікування справедливості від діяльності судової влади можуть бути не такими гнучкими, оскільки суди діють в межах, визначених конституцією та законодавством держави.

Як зазначає Ф. Віттрек, для виконання суддівських функцій, закріплених конституцією, кожен суддя повинен бути призначеним на посаду й таким чином стати представником судової влади. Це призначення, здійснене згідно з конституцією та іншими правовими нормами, безумовно, надає суддям компетенції та відповідні повноваження застосовувати закон у тому вигляді, як його прийняла законодавча влада чи як його сформулювали інші судді [79]. В цьому розкривається конституційна або формальна легітимність, або легальність – відповідність законодавчо встановленим процедурам.

Водночас, на думку КРЄС, формальна легітимність може слугувати ефективною оцінкою виключно форми, зовнішнього прояву функціонування судової гілки влади, в той час як найбільш показовою та релевантною для оцінки є функціональна легітимність.

Функціональна легітимність пов'язана і залежить від довіри громадськості до судової влади й поваги до неї. Така легітимність повинна досягатися через якомога більш якісне виконання своєї роботи з дотриманням високих етичних стандартів. Тому легітимність судової влади напряму пов'язана з цілком об'єктивним дотриманням суддівської незалежності, неупередженості, безсторонності, що втілюються в конкретних принципах судочинства закріплених на законодавчому рівні [202; 201; 200; 74]. Повноваження судді пов'язані з такими цінностями, як правда, законність, справедливість і свобода. Тому судді повинні виконувати свої обов'язки, дотримуючись найвищих стандартів професійної поведінки. Як і інші гілки влади, судова влада також повинна завоювати довіру й упевненість, звітуючи перед суспільством та іншими органами державної влади [70].

Одним із нагальних питань сучасного наукового дискурсу в контексті легітимності судової влади є можливість «вирішення» проблеми легітимності влади чи «досягнення» її найбільш максимального можливого в сучасних умовах рівня. Ця проблема розкривається через термінологічну визначеність в даному напрямку наукового дискурсу.

Отже, підсумовуючи викладене вище та проваджуючи системний аналіз поняття «легітимність судової влади», приходимо до необхідності запропонувати авторський підхід до його детермінації. Вважаємо, що легітимність слід розглядати в двох вимірах:

- як категорію, що характеризує судову гілку влади. Загалом легітимність слід розуміти як рівень суспільної довіри до здатності судів забезпечувати максимальний, від очікуваного суспільством, ступінь справедливого судового розгляду, демонструвати незалежність та незаангажованість суддів, в тому числі від будь-яких суспільно-політичних процесів;

- як властивість судової гілки влади, легітимність слід розглядати як спроможність і здатність судів до нормотворчості через судовий прецедент не порушуючи при цьому принцип транспарентності та баланс сил у моделі стримувань і противаг у розподілі повноважень між всіма гілками державної влади, а також впливати судами на суспільні процеси через юридичну силу судових рішень, що проявляється у їх реальному та повноцінному виконанні.

Таким чином, в розумінні ознаки судової гілки влади поняття «легітимність» ототожнюється нами, як і більшістю дослідників, із категорією «справедливості». Що ж стосується «легітимності» в якості властивості, то тут слід ототожнювати її із регуляторною спроможністю судів, що на разі є тезою, яка не набула широкої наукової підтримки.

Однак, саме через регуляторну спроможність, фактичну здатність судів впливати на суспільні процеси через ефективне розв'язання правових конфліктів і слід розглядати основний зміст та сутність легітимності судової гілки влади. При чому на відміну від справедливості, як оціночної категорії, регуляторна спроможність суддівської гілки влади має цілком практичний вимір - виконання судових рішень змінює модель суспільних відносин та баланс прав і обов'язків сторін правового конфлікту.

В цьому контексті слід зауважити, що така зміна може відбуватися як справедливо, на думку сторін, так і не справедливо. Тобто легітимність у вимірі властивості судової гілки влади може входити у суперечку із

«легітимністю» як її ознакою. Це породжує необхідність запровадження понять: «негативна легітимність» та «позитивна легітимність». Оскільки потенційна зміна моделі та характеру суспільних відносин конкретних індивідів у випадку виконання судового рішення, навіть якщо таке рішення є сумнівним з точки зору закону або не відповідає принципу дискреції, означає наявність регуляторної спроможності судової влади, то цілком логічним запропонувати систему критеріїв легітимності, про що мова піде нижче.

1.2. Розвиток концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства

Як феномен і категорія вітчизняної правової науки, легітимність судової влади перебуває лише на стадії свого становлення. Водночас, як індикатор відповідності суспільних очікувань справедливого правосуддя його реальному стану, легітимність зайняла свою нішу в аксіологічному вимірі правового буття та правосвідомості. Формування суспільної думки та відношення до судової влади залежить від численних факторів, що лежать у різних площинах: політичних, економічних, історичних тощо. Тому, одна з особливостей судової влади в Україні, уявлень про її легітимність криється в її минулому. Адже Україна є державою пострадянського простору. Тому її модель судової системи формувалася в умовах пострадянської системи цінностей та соціальних стандартів, що значним чином позначилося на комунікації судової влади з суспільством.

Пострадянська суспільно-політична реальність України супроводжувалася не лише процесами створення самостійного механізму держави, але й привнесла свій негативний спадок. Першочергово це стосувалося надзвичайно низького рівня правової культури та правосвідомості населення. Суспільство було позбавлене розуміння демократичних цінностей, тяжіючи до відтворення радянської моделі державності. Тому розуміння

поняття «легітимності» щодо судової влади було невіддільним від такої її ознаки як «легальність». Це пов'язано з тим, що в суспільній свідомості будь-яка державна інституція сприймалася як імперативно необхідна. Питання її доцільності чи ефективності діяльності не піднімалося.

Тривалий час суспільство не сприймало судову владу як необхідний інструмент демократичного врядування. Суд апіорі володів авторитетом як частина владного апарату держави. За таких обставин поставало питання відродження та розвитку концепту легітимності судової влади з урахуванням історичних традицій української державності дорядянської доби. Саме тоді, під час епохи визвольних війн XVII ст., періоду Гетьманщини XVIII ст., створення та розвитку власного українського політичного вчення кінця XIX ст. та національних визвольних змагань початку XX ст. – саме в цій періоди відбулося формування концепту державотворення, заснованому на системі цінностей притаманних українському цивілізаційному вибору.

На початку 1990-х років відродження української держави, звернення до історичного коріння її нації та її самоідентифікації, спонукало до переосмислення засад і цінностей у конструюванні державно-владних відносин і всіх без винятку державних інституцій. В іншому ж випадку розвиток України відбувався ретроградно та тяжів би до відтворення радянської імперії. Натомість, нова Українська держава продемонструвала, що шляхом швидкого відродження правових традицій відбувається формування демократичних інститутів влади, в тому числі і судової гілки влади, які засновані на таких категоріях як: справедливість, законність, недоторканність та непорушність прав і свобод громадянина.

Тому судова гілка влади була покликана стати не лише провідником державної волі та примусу в суспільстві, а й інструментом ефективного захисту прав та інтересів його членів, зокрема і від держави. Судова влада повинна була отримати обсяг повноважень, необхідний для вирішення правових конфліктів, яких в умовах перехідного періоду виникало чимало, і які потребували врегулювання на нових демократичних засадах. Тож

об'єктивно виникли передумови до становлення легітимності судової влади як одного з вагомих показників її ефективності в суспільстві.

На доктринальному рівні у вітчизняній правовій науці концепція легітимності судової влади почала окреслюватися в кінці 1980-х рр. На той час це були перші кроки на шляху пошуку шляхів підвищення рівня довіри до радянського правосуддя, що як функція реалізовувалася в умовах позитивістського тлумачення принципу законності.

У ранніх дослідженнях академік В.Б. Аверьянов зауважував, що апарат державного управління окрім наділення його владними повноваженнями законом для ефективного здійснення державного примусу повинен викликати довіру в населення [47, с. 110-118]. Таку ж тезу в своїх роботах обґрунтовує С.М. Лихова, стверджуючи, що система правоохоронних органів держави повинна викликати довіру в населення, оскільки в інший спосіб вона перетворюватиметься на систему примусу та каральний елемент держави [144].

З цього приводу І.Є. Марочкін слушно вказував, що суспільство, яке існувало в радянський період не здатне оцінювати ефективність системи державних органів, а тому їх діяльність сприймається суспільством як екзистенційна даність [152; с. 70-78]. Саме тому, нагадаємо, в радянський період не могло бути мови про легітимність органів судової влади у контексті оцінки ефективності їх функціонування. Йшлося лише про легальність, яка уособлювала делегування судам повноважень на здійснення державного примусу.

Як зазначає В. С. Смородинський, «фактично вже з кінця 80-х років в науковій літературі стали з'являтися формулювання щодо необхідності підвищення ролі суду в житті суспільства. Однак повноцінне вирішення цієї проблеми неможливо без побудови розвинутого громадянського суспільства. У Радянському Союзі громадянське суспільство було практично ліквідоване наприкінці 20-х років» [224, с.70-78].

Як наслідок, права людини та громадянина заперечуються державою, індивідуальні блага нівелюються на користь загальносуспільних, які фактично забезпечують владу правлячій еліті. На думку М.І. Сірого, заперечення природних прав спиралося на вчення позитивістів, згідно з яким право визнається лише те, що закріплено в законі. І така теза повністю обґрунтовувалася радянською ідеологією [219, с. 14-17]. Симбіоз права та ідеології, чи, тим паче, вираження у праві та законодавстві ідеології, яка не визнавала природних прав людини, не відповідало українській традиції державотворення, а тому не сприймалося в українському суспільстві, породжуючи недовіру до органів державної влади, зокрема, й судової. Це видно, зокрема, за результатами досліджень Я. Падоха [175] та О.І. Яременко [267]. І, фактично, саме відсутність цієї довіри створило передумови формування в правосвідомості українського суспільства утвердження про низьку справедливість системи радянського судочинства. А тому радянський період слід вважати передумовою для розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства.

Українське суспільство завжди тяжіло до самоврядності, активізму та просвіти. Тому такі цінності як справедливість, верховенство права, визнання людини найвищою соціальною цінністю спонукали до формування нової системи вимог до апарату держави, сконструйованого на засадах розподілу державної влади.

На цьому етапі державотворення, як зазначає О.В. Скрипнюк, «справедливість», як правова категорія та як елемент оцінки відповідності державного управління очікуванням, що сформувалися в правосвідомості суспільства, почала ототожнюватись із «легітимністю» [222, с.170-178].

Водночас Ю.М. Грошевий та І.Е. Марочкін відмічали, що «функції правосуддя» в пострадянський період не набули необхідного змісту, оскільки тривалий час судочинство реалізовувалося на підставі законодавства, прийнятого ще за часів УРСР. Тому висувати нові очікування та нові

принципи діяльності таких органів було просто невиправданим та неможливим, оскільки їх реалізація була вкрай низькою [96].

Слід не лише погодитися з наведеним, але й зазначити, що неможливо створювати принципово нову систему органів судової влади на основі законодавства, що було відголоском радянщини та не відповідало тогочасним вимогам суспільства.

Водночас ми висуваємо тезу про те, що саме контраст між радянським законодавством та радянською моделлю судочинства з одного боку та тією системою, яку бачили державотворці в період становлення Української держави, здатен був відтворити нові принципи та вимоги до неї, в тому числі в аспекті її легітимності. Про це зокрема зазначають в своїх ранніх дослідженнях М. Козюбра [123] та В. В. Ладиченко [141]. Так, вчені єдині в твердженні, що формування нової системи органів державної влади повинно відбуватися з урахуванням суспільних потреб у демократичних перетвореннях, а відтак у підвищенні рівня справедливості врядування. Це ж саме стосується органів судової влади, які в умовах демократичного суспільства отримують нову державотворчу місію – забезпечити ефективність захисту прав і свобод людини і громадянина, а також відкоригувати систему правового регулювання суспільних відносин через правореалізацію судами чинного законодавства.

Тут слід навести точку зору А.В. Петришина про те, що підвищення ролі громадян в участі в управлінні державою через систему демократичних інституцій вже саме по собі виступає індикатором справедливості в діяльності органів державної влади, отже і судових органів теж [176].

Хоча дослідники прямо не виокремлювали категорію легітимності судової влади, вони фактично про неї говорили ототожнюючи із справедливістю, як принципом здійснення правосуддя.

Особливо чітко це простежується вже в дослідженні В.Т. Маляренко з питань здійснення кримінального правосуддя із реальною, а не як в радянський період номінальною, реалізацією принципів справедливості та

доступності судового захисту прав громадян [150]. Власне, це стало можливим лише після внесення відповідних змін в Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1994 році [191]. До того, як були внесені зміни в закон від 1981 року не можна було говорити про «реалізацію» справедливого судового розгляду, оскільки самі критерії справедливості не визначалися в якості засад судочинства. Так само не можна було говорити і про легітимність судової влади, оскільки уявлення громадян про еталонну діяльність судових органів не могло сформуватися з урахуванням чинного законодавства, тобто втрачався елемент легальності діяльності такої системи.

Ми підтримуємо точку зору В.О. Сердюк, що період з 1991 року по 1994 і навіть весь період 1990-х років є найскладнішим періодом реалізації судово-правової реформи в Україні [218, с. 10]. В контексті аналізованого в даному дисертаційному дослідженні питання, щодо розвитку концепту легітимності судової влади в Україні, треба зазначити, що основними його проблемами в період становлення української державності були такі:

- калькування радянської моделі судоустрою на перших етапах судової реформи, яка в правовій свідомості суспільства детермінувалася як малоефективна та недостатньо справедлива;

- повільність організаційно-правового забезпечення судової реформи та прийняття нових процесуальних законодавчих актів, які регулювали здійснення правосуддя в різних процесуальних галузях;

- незмінність персонального складу в суддівському корпусі, що означало виконання нових вимог демократичного судочинства суддями, які реалізовували його за часів та на принципах радянської системи [237].

Остання проблема була однією з ключових. Відсутність ротації суддівських кадрів, її низькі темпи спричиняли застій суспільної довіри, яка залишалася на рівні часів радянського періоду. За таких обставин змістовно легітимність поставала таким чином: рівень харизми та авторитету таких суддів був мінімальним; рівень довіри населення до них – також; водночас перебування їх на посадах відповідало чинному законодавству незалежної

України. Отже, безсумнівною була легальність суддівських посад. Водночас відкритим залишалося питання їх легітимності, через низький рівень суспільної довіри до рішень суддів, які були неспроможні швидко переорієнтуватися з тоталітарної на демократичну систему цінностей.

Отже, як зазначається у науковій літературі, правова реальність початкового етапу становлення судової системи в Україні ознаменувалася зламними процесами в першу чергу на рівні правової культури, правової свідомості, а головне – на рівні правової доктрини [148, с. 217-220; 251]. З огляду на це ми пропонуємо виокремити такі перші етапи становлення концепту легітимності судової влади в Україні:

I етап: до 1991 року – період радянського панування на території України, який ознаменувався побудовою тоталітарної моделі державності та приматом державницьких інтересів (насправді ж інтересів партійної еліти) над приватними. В цей період відбувається усвідомлення хибності такого шляху розвитку та зростання недовіри до суду, як до інституту держави. Фактично відбувається усвідомлення недопустимості подальшого суддівського свавілля та несправедливості;

II етап: 1991-1994 рр. – період становлення моделі державного управління незалежної України, а також становлення суддівської гілки влади на принципах демократичного врядування та справедливого судочинства. Цей період є зламним, який розкрив суттєву потребу формування легітимної судової влади, яка стане на захист приватних інтересів та державного ладу. Відбувається формування суспільного запиту на легітимний суд, який в подальшому трансформується в одну з детермінант цивілізаційного розвитку Української держави;

III етап: 1994-2002 рр. – період становлення теоретико-методологічного та організаційно-правового забезпечення концепту легітимності судової гілки влади в Україні. Цей період характеризується формуванням перших доктринальних позицій в правовій науці стосовно легітимності, як вимоги до процесу реалізації судочинства та характеристики судової системи в цілому.

У період 2000-х років акценти у розумінні легітимності судової влади починають змінюватися. Так, як зазначає М.В. Кравчук, «судова влада, яка хоча фактично і не є представницькою, однак походить все ж таки від народу, як носія суверенітету та джерела влади в державі, а тому її легітимність повинна проявлятися в двох аспектах. Судова влада має бути «юридично закріплена і визнана народом» [134, с.44-46]. Визнання народом судової влади не є таким демонстративним, як, наприклад, визнання влади законодавчої чи виконавчої. Так, визнання останньої в якості легітимної може проявлятися у відсутності соціальної напруги, а невизнання – у вигляді протестів. Натомість щодо судової гілки влади, то протести або інші активні прояви суспільного напруження є доволі рідкими формами демонстрації нелегітимності судової влади в цілому, а лише недовіру до конкретних суддів [237].

У своїх дослідженнях Ю.О. Фрицький виділяє такі два види легітимності: загальна – довіра до судової влади всіх громадян суспільства; індивідуальна – довіра до суб'єктивності тих, хто виносить рішення, тобто до суддів. Легітимність судової влади має відповідати цим цінностям, на які вона спирається, та тим цілям, які вона бажає досягнути. По відношенню до судової влади легітимність є більш соціальною, політичною категорією, що базується на емоціях, оцінці та внутрішньому переконанні суспільства [242, с.25-29].

Вбачається, що в державі почалося формування відповідних суспільно-політичних умов для сприйняття загальної легітимності судової влади з підписанням у 1991 році Декларації про державний суверенітет. На думку С.В. Прилуцького, для повноцінної реалізації загальної легітимності судової влади необхідним є формування умов для існування громадянського суспільства [186, с.181-183]. Ми можемо констатувати, що на сьогодні в Україні рівень його розвитку є найвищим за всю історію Української державності.

Загальна ж легітимність судової гілки влади визначається через її формалізований в систему судоустрою стан та організаційно-правову забезпеченість процесу реалізації судочинства. В цьому контексті цікавою

видається позиція М.І. Гаврилова, який розкриває легітимність судової влади, як гілки державної, через філософський зміст існування відносин підпорядкування. На думку вченого «суд є формою, за допомогою якої народ має можливість здійснювати свою владу через контроль, беручи участь у ньому як присяжні засідателі» [84, с. 24-25]. Тобто, народ не «відчужує» від себе судову владу в повній мірі, а залишає за собою можливість для «контролю» процесу судочинства. Саме такий контроль у вигляді інституту присяжних є додатковим проявом легітимності судової гілки влади, оскільки у випадку відсутності довіри до суду як інстанції, народ контролює справедливість судочинства через інститут присяжних.

В.В. Городовенко, аналізуючи природу судової влади, доводить наявність у неї всіх атрибутів влади, зокрема: соціальну природу, цілеспрямованість, організаційну структурованість, унормованість і ресурсність тощо. Але при цьому дослідник зазначає, що на відміну від виконавчої та законодавчої гілок влади, контроль з боку суспільства за владою судовою, відбувається безпосередньо в процесі реалізації судочинства, як форми прояву владних відносин такої гілки влади [94, с.28-29]. Такий контроль і є інститут присяжних. Саме це підвищує рівень загальної легітимності судової влади.

Що ж до легітимності індивідуальної, то тут слід розуміти, що найважливішою якістю судді є довіра до нього з боку суспільства, тобто «розуміння громадськістю того положення, що суддя реалізовує правосуддя згідно із нормами права; це та цінність, що суддя має старанно охороняти. Безумовно для існування незалежної судової влади має бути впевненість суспільства у тому, що судова влада прагне до справедливості на основі права; впевненість у тому, що судочинство здійснюється чесно, нейтрально, при рівному ставленні до кожної із сторін і без будь-якого натяку на особисту зацікавленість у результаті процесу; впевненість у високому моральному рівні судочинства; без цієї суспільної довіри судова влада не буде здатна функціонувати» [241, с.287]. Найскладніше питання полягає у тому, яким чином визначити ту саму незалежність та самостійність суду, через яку і

проявляється індивідуальна легітимність самого процесу судочинства безвідносно до результату – судового рішення – на яке, окрім вказаних вище характеристик судової влади, впливають ще й особистий професіоналізм та морально-етичні якості конкретного судді.

Але доволі слушно з приводу розвитку концепту легітимності судової влади на початку 2000-х висловлюється Ю.С. Сіда. Спираючись на результатах проведених досліджень, вчена доходить висновку, що негативний вплив на рівень легітимності судової влади чинять «успадковані з минулого корпоративна замкненість правових інститутів, у тому числі й судів, авторитарний тиск на них (за радянською традицією) апаратів регіональних органів влади, відсутність у населення традицій правового регулювання міжособистісних та інституційних суперечок. Останнє пов'язано з дуже низькою правовою культурою населення, характерною для авторитарної радянської держави, а тому і несформованою належним чином. Цього важко очікувати так швидко, оскільки суспільство перебуває тільки на початкових стадіях формування правової держави» [220, с.12-14]. У подальшому ці тези підтримує в своїх дослідженнях В.В. Городовенко, аналізуючи проблеми становлення незалежної судової влади в Україні [94]. На думку вченого саме залежність судової влади від інших гілок влади і сприяє формуванню в суспільстві уявлення про відсутність справедливого судочинства, оскільки суд, як державний орган, не здатен ефективно та об'єктивно вирішувати правові конфлікти, в яких зачіпаються інтереси держави.

Актуальною в даному розрізі є позиція А.Л. Борко. Визначивши сутність державної влади як основи судової влади, вчений вказує, що легітимний і легальний характер державно-владної діяльності суддів є зовнішнім проявом цілей і завдань існування апарату держави в цілому [61]. Тобто, судова влада не може діяти в спосіб та засобами відмінними від тих, які утверджені в інструментарії механізму держави. Але, як зазначає І.В. Назаров, розвиток легітимної судової влади повинен відбуватися не лише з урахуванням існуючої практики та традицій державотворення, але і з огляду на реальні

потреби демократичного суспільства. Порівнюючи при цьому системи судочинства України та країн ЄС дослідник приходить до висновку, що судова влада повинна брати на себе більше відповідальності в процесах регулювання суспільних відносин [161, с.321-347]. Варто підтримати цю позицію, зазначивши, що якість і зміст законодавства періоду 2002 року не давали можливості збільшити регуляторної функцію суду. Це спонукало до законодавчих змін і подальшої трансформації органів судової влади в Україні.

На переконання Є.П. Юрійчука існувала потреба у збільшенні рівня відповідальності судової влади перед населенням на державному, на регіональному, а також місцевому рівнях та формування якісно нових вимог до професіоналізму суддів. При цьому виникала гостра потреба в активній участі інститутів громадянського суспільства в правовому житті, оскільки легітимна судова влада, захищаючи права людини, відображає й розвиває цінності суспільства. Але, як зауважує дослідник, саме професіоналізм суддів та різновекторність систем цінностей громадянського суспільства (прагнення справедливого судового розгляду) та суддівського корпусу (захист засобами судочинства інтересів окремих еліт) призвели до падіння довіри до судової влади на початку 2000-х років [265].

Л.В. Вінокурова пов'язувала низький рівень легітимності судової влади з негативним іміджем судової влади, зумовленим корупцією. І хоча корупція, на думку дослідниці, частково «успадкована» з минулого, її масштаби за період до 2004 року значно не розширились, стереотипне уявлення громадян про цю проблему знижує не лише рівень довіри до суду, але і очікування справедливого судочинства від існуючої моделі судової системи [78, с.14-15]. Це прямо свідчить про низький рівень якості організаційно-правового забезпечення розвитку судової влади, самого процесу реалізації судочинства та формує суспільне очікування на зміну моделі судоустрою.

Власне, цю тезу на початку 2000-х обґрунтував В.В. Сердюк. Так, досліджуючи правовий статус Верховного Суду України в системі судової влади, вчений прийшов до висновку, що судова влада повинна бути

самодостатньою з точки зору організаційного та правового забезпечення власної діяльності, що розкривається через провідну роль Верховного Суду України в методологічному забезпеченні процесу реалізації судочинства та правозастосування судьями норм вітчизняного законодавства [217, с.388-402]. Поставивши Верховний Суд України на провідну роль в системі судочинства, дослідник тим самим прирівняв проблему легітимності судової влади до питань ефективності діяльності Верховного Суду. Це зміщує акценти у формуванні легітимної судової влади в бік ефективності повсякденного судочинства під наглядом або за допомогою коригуючої функції (через узагальнення судової практики) Верховного Суду.

І.С. Марочкін зазначає, що концепт легітимності судової влади розкривається «в повсякденній практиці судочинства та через показник рейтингу довіри до судової влади, що складається в суспільній свідомості і прогнозує очікування людей при зверненні до судової влади». При цьому, на думку вченого, досягненню високого рівня довіри суду відчутно перешкоджає усталена традиція ієрархії владних інститутів, що склалася в Україні в період 1990-2010 рр. і створила ситуацію за якої «повнота судової влади поширюється переважно на пересічних громадян і в обмеженій частині – на посадових осіб виконавчої влади. Самі ж органи виконавчої й законодавчої гілок влади практично виключені з юрисдикції судів. Така їх ієрархічність зберігала інерційність чому сприяли певні протиріччя законодавства» [153].

На думку ж Ю.-М. Р. Козака, саме пошук шляхів підвищення рівня довіри до суду мав стати одним з показників ефективності заходів реформування судової системи в Україні протягом 1990-2010 рр. Однак, як зазначає науковець, кінцевого результату набуття судом високого рівня довіри не було досягнуто ані після прийняття нової редакції Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 № 3018-III, ані після прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI. Хоча в останньому були відображені частково ті аспекти легітимності, які повинен був дотримуватися суд під час здійснення правосуддя. Однак, дослідник

вважає, що проблема низького рівня легітимності крилася в тому, що деякі аспекти її прояву, зокрема справедливість та доступність правосуддя, закладалися в якості базових принципів існування системи судової влади, що само по собі вимагало лише тільки досягнення цих принципів [121].

На нашу думку, Закон України «Про судову владу» від 07.07.2010 № 2453-VI [190] все-таки можна вважати новою точкою відліку функціонування судової влади, що ознаменувала новий етап розвитку концепту її легітимності.

Так, якщо говорити про «правопорядок», як про категорію, яка описує існуючий порядок здійснення суспільних відносин шляхом закріплення на законодавчому рівні вимог та умов їх реалізації, то тоді легітимність судової влади визначатиметься швидкістю відновлення такого правопорядку. Якщо ж говорити про «правопорядок», як сформовану у суспільній свідомості модель суспільних відносин, якій відповідають відповідні модуси суспільної та індивідуальної поведінки, то тоді легітимність судової влади повинна розкриватися в наступному:

– досягнення цілей судочинства, а отже справедливість судочинства втілюються в поширенні на всіх без виключення суб'єктів суспільних відносин однакової моделі правової поведінки в однакових умовах. Це виключає еволюційну складову правового регулювання;

– судочинство повинно здійснюватися за певними усталеними шаблонами, що тягне за собою обов'язковість визнання судового прецеденту в якості джерела права, оскільки одноманітність судових рішень повинна ґрунтуватися на їх подібності, що означає прирівняння наступних судових рішень за своїм регуляторним змістом до першого винесеного у відповідній категорії справ.

Тому ми вважаємо, що позиція Ю.-М. Р. Козака повинна бути доповнена тезою про те, що розвиток легітимності судової влади нерозривно пов'язаний із суспільно-політичними реаліями держави, із критеріями існування правової дійсності та ступеню її відмінності від встановленого на рівні закону

правопорядку. Саме це, на думку С.В. Гладія, визначає сутність легітимності судової влади «як рівень раціонально-правового обґрунтування й морально-психологічного її сприйняття громадянами. Це результат певного консенсусу коли суспільство визнає правомочність суду вирішувати правові конфлікти, а з іншого – судова влада гарантує умови для легального способу захисту прав і свобод людини» [87, с.14-16]. І на думку вченого, така ситуація в суспільно-політичних реаліях 2010-2014 рр. призвела до того, що розвиток концепту легітимності судової влади ознаменувався тенденцією до мовчазної згоди суспільства тому неякісному процесу судочинства, який відбувався протягом цього історичного періоду розвитку Української державності.

На думку Л.К. Байрачної, у цей період розвитку легітимність влади перетворюється з усталеного імперативу в бажаний спосіб її реалізації. Легітимність поступово зменшується через втрату довіри до суду з боку суспільства та намагання інших гілок влади виправдати такий «новий» рівень якості здійснення судочинства [53]. Відбувається криза легітимності, руйнування стійкої та стабільної політичної системи через надмірну корумпованість та/або непрофесіоналізм суддів. Політична ситуація в Україні 2010-2014 рр. призвела до кризи легітимності судової влади, ставши одною з причин дестабілізації суспільного порядку. Суспільство не знаходило консенсусу з політичною елітою того часу та не підтримувало вектор функціонування судової системи, яка діяла всупереч його інтересам.

М.С. Булкат з цього приводу стверджує, що легітимність, як характеристика судової влади, виражає співвідношення інтересів суспільства з діяльністю судової системи, як однієї з складових державної влади. При цьому повинна дотримуватись універсальність, тобто поширення дії принципу легітимності на всю територію конкретної держави, у межах якої функціонує відповідна державна влада та її складова – судова влада [63]. Але в період 2010-2014 рр. судова система здебільшого відповідала не суспільним запитам на справедливість та відновлення порушених прав, а запиту еліт щодо

утримання політичної влади та зменшення опору з боку громадянського суспільства, шляхом поступового його знищення.

Викладене вище дає нам змогу виокремити ще два етапи в процесі розвитку концепту легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства:

IV етап: 2002-2010 рр. – період розвитку громадянського суспільства, яке формувало нові вимоги до системи судоустрою в державі та процесу реалізації правосуддя. Відбувається усталена імплементація в правову свідомість як суспільну, так й індивідуальну, таких засадничих принципів як: справедливість судового розгляду, доступність суду, гласність та відкритість судового процесу, незалежність судової влади. Вказаний період продемонстрував відставання розвитку законодавства від суспільних очікувань, що в кінцевому результаті стало причиною прийняття нового законодавства, і зокрема нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010;

V етап: 2010-2014 рр. – період різкого падіння довіри до суду та вкрай низького рівня легітимності судової влади. Судова система не відповідає не лише на суспільні запити, але принципам власної побудови, що в кінцевому результаті призводить до реакційних процесів 2013-2014 років та початку збройних конфліктів на території України.

Події 2013-2015 років ілюструють не лише кризу суспільної довіри до судової влади, але і певну хибність уявлення про концепт легітимності судової влади на початкових етапах становлення Української держави. Так, С.В. Гладій стверджує, що «теоретична конструкція «легітимність судової влади» має включати не тільки раціонально-правову оцінку останньої суб'єктами процесу й суспільством у цілому, а й їх емоційне ставлення до влади; іншими словами, має бути індикатором морально-психологічного сприйняття судової влади громадянами, визнання її права впливати на соціально-правові процеси, згоди й готовності їй підпорядковуватись» [87, с.11-12]. З одного боку, це вимагає розробки чіткої системи оцінки рівня

легітимності судової влади, про проблемність застосування якої мова піде далі. З іншого, – про наявність у суспільства реальних важелів впливу на судову владу у випадку втрати нею легітимності.

Останнє слід розуміти через призму наявності реальної можливості народу втілювати приналежне йому право реалізації державної влади в найбільш ефективний спосіб через обрання суддів. Ця ідея є однією із альтернатив подальшого реформування системи судоустрою в Україні, але аналіз позицій С.В. Гладія, а також висновків досліджень Н.І. Крючко дають всі підстави сформулювати наступну тезу: формування легітимної судової влади в сучасних умовах українського суспільства нерозривно пов'язано із реалізацією суспільного запиту на вплив на процес формування складу суддівського корпусу. Частково це втілювалося у створенні ГРД та розширення ВРП, як органу, мета якого - забезпечення незалежності й авторитету інституту суду.

Н.І. Крючко, до речі, прямо стверджує в своїх дослідженнях про необхідність підвищення саме рівня незалежності судової гілки влади від законодавчої та виконавчої, оскільки це суттєво підвищить і рівень довіри населення до суддівського корпусу [137, с. 92-96]. Однак, проблема в тому, що визначити незалежність судової влади вчена пропонує через легітимність судової влади. Але, ув'язуючи дані поняття, на наш погляд, виникає ситуація, коли відсутність нормативного закріплення такої ознаки як легітимність, яка прямо витікає із правової природи судової влади, робить її нерелевантною в процесі оцінки якості діяльності останньої.

Щоправда, Д.Б. Баронін вказує у своїх дослідженнях на можливість підвищення рівня довіри населення до суддів шляхом удосконалення їх правового статусу та зміни критеріїв у доборі на посаду судді [57, с. 58]. Опосередковано цю тезу намагається довести і О.В. Саленко, розглядаючи в якості можливого шляху підвищення рівня легітимності судової влади запровадження ширшої гармонізації законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами [212]. Беззаперечно, застосування

найкращих світових практик суттєво підвищить якість всієї системи судочинства в Україні.

Однак, як видається, підвищити рівень довіри громадян до судової системи одними лише закликами чи окремими законодавчими новелами неможливо. Необхідно провести її модернізацію таким чином, щоб забезпечити поетапне та постійне підвищення якості правосуддя, визначивши її легітимність, як критерій довіри» [235]. З цього приводу І.Б. Усенко, В.С. Бігун та інші зазначають, що довіра до судової влади в українському суспільстві нерозривно пов'язана з персоніфікацією суду, про що зокрема свідчить надзвичайно розповсюджена практика застосування відводу суду [227, с. 53]. Тобто, на думку дослідників, легітимність суду зводиться до довіри до конкретного судді та оцінки справедливості його рішень згідно з внутрішніми переконаннями сторін у справі.

До речі, можливість оскарження та перевірка вироків у ЄСПЛ, на думку Н.І. Крючко виступає важливою вимогою до системи судоустрою, недотримання якої на рівні із забезпечення гласності судового процесу, вже самі по собі свідчать про навіть не низький рівень легітимності судової влади, а її відсутність загалом [137, с. 150-152]. Таким чином, дослідниця пропонує концепт легітимності судової влади ввести в розряд імперативів існування судової системи, встановивши умови її наявності або відсутності. Такий підхід з одного боку ускладнює оцінку рівня легітимності судової влади, але з іншого стає більш безпеліційним в оцінці якості судочинства, що дає змогу застосовувати відповідну реакцію іншим гілкам державної влади для відновлення довіри суспільства як до судової гілки влади, так і до всієї влади в державі в цілому.

До речі, про оцінку легітимності судової влади, як вимоги для відновлення довіри до суду, зазначає також М.С. Булкат через відображення соціальної сутності держави. Так, соціальна сутність держави, безумовно, характеризує судову владу. Водночас зміст «соціальної сутності держави» дістає відображення в науковому тлумаченні інших ознак судової влади,

наприклад, таких як її «державно-владний характер» [64, с. 160-161]. Тобто, дослідниця вважає, що розвиток легітимності судової влади нерозривно пов'язаний із розвитком соціальної функції держави як регулятора суспільних процесів.

З таких позицій судова влада уявляється нам інструментом пошуку найбільш оптимальної моделі реалізації суспільних відносин, що відповідає очікуванням ефективності та раціональності самих учасників таких відносин. На думку О.Я. Коваль це свідчить про наявність суспільного запиту на розширення регуляторної спроможності судової гілки влади шляхом забезпечення практичної дії судового прецеденту. Саме через надання легальності судовому прецеденту та інтенсивності його застосування як регулятора суспільних відносин і можна визначати рівень легітимності судової влади [117]. Ми погоджуємося з такою позицією автора, але вважаємо, що вже сам факт наділення судового рішення юридичною силою джерела права, тобто впровадження, навіть обмежене, прецедентного права, створює суспільне уявлення про легітимність судової гілки влади, що можливо лише за умови досягнення надзвичайно високого рівня розвитку громадянського суспільства та правової держави.

Отже, розвиток концепту легітимності судової влади у період після 2014 року зумовлювався орієнтирами, сформованими постреволюційним суспільством: доброчесність суддівського корпусу, його незалежність, гласність і відкритість судового процесу, активна боротьба з судовою корупцією. Гостро постало питання безпосередньої участі суспільства у процедурах формування суддівського корпусу та органів судової влади як необхідна умова реалізації громадського контролю у сфері судової влади.

На думку Р.А. Крусян остання теза взагалі перетворилася на нову вимогу нової правової реальності, коли судові органи, які визнаються органами державної влади, а відтак, яким делегується народом повноваження на відправлення правосуддя, формувалися без участі суспільства [136, с. 67]. Продовжуючи дану тезу Н.І. Крючко приходять до необхідності на

законодавчому рівні визначити критерій легітимності судової влади в якості засадницького принципу її функціонування [139]. В свою чергу ми зауважуємо, що новий концепт легітимності судової влади, який отримав свій розвиток протягом 2014-2020 рр. на доктринальному рівні увібрав в себе такі головні імперативи: розширений доступ суспільства до формування органів судової влади, а інститутів громадянського суспільства - до механізмів контролю за законністю її діяльності; високий рівень прозорості та гласності судового процесу; недопущення стороннього впливу на суддів, в тому числі викорінення корупційних проявів та впливу еліт на суддів.

Таким чином, ми вважаємо, що концепт легітимності судової влади в контексті розвитку українського суспільства в своєму розвитку пройшов наступні етапи: I етап: до 1991 року (характеризується пануванням тоталітарного режиму та усвідомленням його хибності, зростанням недовіри до суду, як до інституту держави); II етап: 1991-1994 рр. (відбувається формування суспільного запиту на легітимний суд); III етап: 1994-2002 рр. (становлення теоретико-методологічного та організаційно-правового забезпечення концепту легітимності судової влади в Україні); IV етап: 2002-2010 рр. (відбувається усталена імплементація в правову свідомість легітимності судової влади як її основної ознаки); V етап: 2010-2014 рр. (період тотального зниження рівня легітимності судової влади через корумпованість суддів та неефективність судового захисту прав та свобод людини); VI етап: 2014-2020 рр. (розширення участі громадянського суспільства в процесах формування судової влади та нагляді за її діяльністю, що значно підвищує її легітимність); VII етап: 2020 рік по теперішній час [237].

Останній період розвитку концепту легітимності судової влади характеризується наявністю об'єктивних підстав зменшення фізичного доступу громадян до судового захисту своїх прав спочатку внаслідок поширення глобальної епідемії COVID-19, а згодом через ведення агресивної війни Росією проти України. Все це суттєво впливає на актуальності пошуку критеріїв та методів визначення рівня легітимності судової влади.

1.3. Критерії та методи визначення рівня легітимності судової влади

Розглядаючи легітимність судової влади в якості її властивості або в якості характеризуючої ознаки, так чи інакше ми приходимо до її оціночної природи. Проте, говорити про існування певної чіткої системи критеріїв чи методики оцінювання легітимності судової влади не доводиться, оскільки здійснити це можливо лише з урахуванням конкретних умов, в яких функціонує суспільство. Крім того, легітимність судової влади є багатограним феноменом, що охоплює різні складники та різні зрізи функціонування судової системи. Тому, навряд чи можливо оцінювати легітимність судової влади через сталі кількісні показники.

Водночас, актуальним видається питання оцінки легітимності судової влади, визначення її рівня за певною шкалою, або пошук такої системи індикаторів, які б продемонстрували якісний стан судової влади, або дали змогу за шкалою «ефективність-неефективність судового розгляду» визначити напрями подальшого удосконалення системи судоустрою держави. Саме тому вважаємо необхідним застосування комплексного підходу до визначення рівня легітимності судової влади. Критерії та методологія такої оцінки уявляється нам складною, але допустимою для її утилітарного використання в контексті подальшого розвитку концепту легітимності судової гілки влади в Україні.

У процесі визначення найбільш дієвих методик оцінки легітимності судової влади та релевантних критеріїв оцінки її рівня ключовим має стати той, який дасть змогу запропонувати систему коригуючих заходів з метою підвищення рівня відповідності діяльності судової влади основним принципам, закріпленим в законодавстві. Тобто, кінцева отримана оцінка, або система показників повинна демонструвати, які саме принципи порушені та чому, а також розкрити потенційно можливі альтернативи подальшого розвитку судової гілки влади.

У пошуку адекватних критеріїв та методик оцінки легітимності судової влади слід враховувати таке:

– оцінка повинна здійснюватися засобами «ззовні», оскільки самостійно система не нездатна оцінювати себе об'єктивно; відповідаючи такій ознаці як корпоративність, судова система завжди першочергово обстоюватиме свої інтереси;

– враховуючи те, що «справедливість», як одне з мірил легітимності судової влади, є категорією оціночною та нестабільною, її оцінка повинна відбуватися з певною періодичністю, що нівелюватиме зміну уявлення про стандарти справедливого суду, яка склалася в суспільній свідомості;

– оцінка повинна відбуватися у спосіб, який дасть змогу оперувати її результатами в динаміці, тобто робити висновки щодо потенційно можливих напрямків вдосконалення, а також про результативність запровадження заходів із удосконалення системи судочинства чи підвищення ефективності процесу реалізації судочинства;

– оцінка повинна мати комплексний характер: включати в себе загальну та індивідуальну оцінку легітимності діяльності конкретного судді виключно в процесі реалізації судочинства, а отже виключати суб'єктивний елемент сприйняття особистості конкретного судді [238].

Все це наштовхує на певний висновок про те, що методика оцінки легітимності судової влади повинна мати в собі одночасно елементи моніторингу та співставлення. Моніторинг, наприклад, шляхом опитування, експертних оцінок чи в інший спосіб спрямований на виявлення та вивчення суспільної думки, є зрозумілим інструментом оцінки. Натомість співставлення чи порівняння показників процесу реалізації судочинства є більш складним інструментом, оскільки судова гілка влади не має таких кількісних показників своєї діяльності, які б визначали рівень справедливості судових рішень, ступінь довіри до суду чи авторитет конкретних суддів.

С.В. Гладій взагалі висуває ідею про дворівневу оцінку легітимності судової влади виділяючи при цьому внутрішній та зовнішній змістовні аспекти: «внутрішній пов'язується з необхідністю врахування при оцінці судової влади моральних критеріїв – поведінки, цілей учасників судочинства;

зовнішній розкривається через ступінь визнання правомірності діяльності національного суду міжнародними судовими і квазісудовими органами» [87, с.112-122].

Про такі ж рівні оцінки легітимності судової влади говорить в своїх дослідженнях Ю.О. Фрицький. Так, на його думку, «внутрішня легітимність судової влади оцінюється через її добровільне визнання основною частиною суспільства, тобто населення країни. Рівень внутрішньої легітимації визначається через адаптованість суспільства до якості функціонування судової влади. Зовнішній рівень легітимності означає визнання судової влади України світовим співтовариством, тобто окремими державами, міжнародними організаціями та окремими особами [241, с.182-188]. Однак, дослідник не розкриває яким чином суспільство повинно оцінювати якість судочинства чи якість діяльності судових органів.

Вважаємо можливим запропонувати такі рівні оцінки легітимності судової влади. Так, наприклад, зовнішня оцінка може проводитися за допомогою аналізу рішень ЄСПЛ: кількість оскаржених рішень національних судів; кількість рішень ЄСПЛ, якими оскаржуються частково чи повністю рішення національних судів; рекомендації надані в своїх рішеннях ЄСПЛ, в тому числі щодо зміни підходів до праворозуміння судами. Але важливо зазначити, що рішення ЄСПЛ, які містять рекомендації щодо зміни національного законодавства, не можуть вважатися в повному сенсі оцінкою неефективності чи низького рівня легітимності судової гілки влади в Україні, оскільки суди діють на підставі національного законодавства.

Якщо слідувати тому, що оцінка легітимності суду здійснюється крізь призму оцінки виконання суддями повноважень на максимально можливому рівні якості, дотримання ними етичних стандартів, високому рівні початкової підготовки суддів, дотримання термінів при розгляді справ, якості судових рішень, ефективності їх виконання [236; 239], можемо говорити лише про їх опосередкований характер. Але, на нашу думку, ці критерії важливі для отримання максимального уявлення про реальний стан проблем в системі

судочинства, в тому числі ті, які негативно впливають на рівень легітимності судової влади.

Схожа система критеріїв пропонується О. Іванченко. До її елементів дослідник пропонує відносити: «якість судового рішення, доступність суду, своєчасність розгляду справ, професіоналізм суддів і працівників апарату суду, рівень громадської довіри до суду» [112]. Слід підтримати його бачення відносно того, що ключовими критеріями діяльності судів варто визнати своєчасність розгляду справ та якість винесених суддею рішень, оскільки у своїй сукупності вони дають уявлення про те, чи відповідає діяльність суду принципам встановленим в законодавстві, зокрема щодо розумності строків розгляду справ.

Значно важче оцінювати якість судових рішень. При чому застосування такої системи координат як «залишені в силі – «скасовані чи змінені рішення» – на нашу думку є недоцільним. Хоча, саме таку «шкалу» пропонує застосовувати І.В. Назаров, аналізуючи досвід оцінки ефективності функціонування судових систем країн ЄС [161, с. 59].

Усвідомлюючи, що судове рішення є «вінцем» процесу здійснення правосуддя, ми повинні розуміти, що воно ухвалюється за наслідком вирішення правового конфлікту, одна з сторін якого буде невдоволена рішенням, яке, в її розумінні, погіршить її правове становище. Навіть якщо така особа дійсно порушила закон, вона вважає, що мотиви її поведінки є «правильними», оскільки в інший спосіб не виникало б правового конфлікту.

Повертаючись до думки, висловленої О. Іванченко, варто погодитися з ним у тому, що, «оскільки метою діяльності судів є передусім захист прав, свобод, інтересів фізичних і юридичних осіб, то частина критеріїв повинна слугувати оцінюванню задоволеності населення їхньою діяльністю, до яких слід віднести: доступність суду, рівень громадської довіри до суду, професіоналізм суддів і працівників апарату суду» [112]. Ми погоджуємося, що інша частина критеріїв повинна передбачати не оцінку уявлень учасників судового процесу, а точку зору фахівців в сфері права, які можуть

безсторонньо, неупереджено (оскільки не мають персональної зацікавленості у вирішенні правових конфліктів) визначити рівень легітимності судової влади, який зокрема розкривається у довірі до суду, професіоналізмі суддівського корпусу та через ефективність функціонування внутрішнього середовища суду.

У цьому контексті доцільно звернутися до Висновку КРЕС № 11 (2008) «Щодо якості судових рішень», в якому наголошується, що при використанні кількісних та якісних статистичних даних оцінки якості судових рішень «бажано поєднувати різні методи оцінювання, що мають справу з різними індикаторами якості та джерелами інформації. Жодному окремому методу не слід надавати перевагу. Методи оцінювання можуть бути прийнятними, якщо вони упроваджуються з належною науковою точністю, знанням та уважністю і визначаються прозоро. Крім того, системи оцінювання не повинні ставити під сумнів легітимність судових рішень» [69]. Автентичний текст Висновків демонструє, що дійсно КРЕС використовує термін «легітимність» (англ.: «legitimacy»), а не «легальність» (англ.: «legality»). Тобто КРЕС не ставить під сумнів легітимність судової влади, а лише вимірює її рівень.

Ми не можемо погодитися з такою позицією, враховуючи досвід розвитку Української держави та українського суспільства, який характеризується доволі високим рівнем корупційних процесів в судовій системі, що створює фактично паралельну легальній тіньову систему реалізації судочинства, головним орієнтиром якої є не справедливість винесених рішень, а їх відповідність інтересам певних еліт. Ми можемо погодитися лише з тим, що легальність, як елемент легітимності судової гілки влади, можна визначати за шкалою «так/ні», що характеризується наявністю об'єктивних порушень законодавчо визначених вимог процесу призначення суддів чи створення судів в Україні або їх відсутністю. При цьому, наявність таких порушень визначається і в судовому порядку, і засобами суддівського врядування – за ВРП, і засобами громадянського контролю за участі ГРД. Тому оцінка «легальності» (англ.: «legality»), як елементу «легітимності» (англ.:

«legitimacy»), повинна існувати, і стверджувати про безапеляційність легальності, як це робить КРЄС, можливо не варто.

Більше того, оцінка легальності може відбуватися також і шляхом самооцінювання суддями та оцінювання іншими суб'єктами системи правосуддя законності процедур всередині системи управління сферою судочинства, і шляхом визначення наявності/відсутності невід'ємних складових судового рішення та його умотивованості. Все це можливо за рахунок співставлення фактично винесених рішень із тими обов'язковими вимогами, які повинні дотримуватися в процесі їх прийняття. Питання лише в тому, хто саме повинен здійснювати таку оцінку, для того щоб вона могла стати елементом визначення рівня легітимності судової влади.

На наше глибоке переконання суддівський корпус є найбільш професійним середовищем для її проведення, але питання виникає в релевантності її результатів через рівень довіри до суддів. У демократичному суспільстві суди функціонують відповідно до стандартів продуктивності та ефективності судових процедур, якості судових послуг та очікувань громадян. У цьому розумінні оцінювання легітимності судової гілки влади є найбільш ефективним, якщо його основою є встановлені стандарти якості та перевірені методи оцінки відповідності суду цим стандартам. Основою таких стандартів є суспільні очікування щодо якості судових послуг, а також показники роботи суду, однак критерії оцінки та обрані індикатори чи шкала виміру залежать від довіри суспільства до суб'єкту їх встановлення чи визначення [156, с.212-229]. Ми погоджуємося з даною тезою, однак повинні усвідомлювати, що рівень довіри суспільства до таких стандартів повинен бути безапеляційним та беззаперечним.

Крім того, на думку О.М. Овчаренко, деякі стандарти, в тому числі легітимності судової системи, визначені в якості принципів або завдань чи вимог системи судочинства, діяльності судів чи конкретних суддів. Зокрема, мова йде про дотримання розумності строків судового розгляду; змісту судового рішення; процесуального порядку здійснення судового розгляду –

все те, що детермінує доступність правосуддя [170, с.178-194]. За відсутності доступності правосуддя про легітимність судової влади не може бути мови. Водночас, слід відзначити, що низький рівень доступності правосуддя все таки не є абсолютним показником нелегітимності.

Вбачається, що відсутність легітимності має місце виключно за відсутності легальності, тобто, коли судова діяльність здійснюється всупереч нормам чинного законодавства. У всіх інших випадках ступінь легітимності судової гілки влади повинен бути оцінений, що, в свою чергу, відкриватиме нові підходи та шляхи підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення реалізації судочинства.

На думку І.В. Юревич, легальність, тобто законність формування судових органів, встановлюється в тому числі через суд. Але не слід вважати, що і в такому випадку судові рішення щодо, наприклад, незаконності обіймання судьями своїх посад є нелегітимними, навіть за загально низького рівня довіри суспільства до суду, оскільки мова йде про принципи корпоративної взаємодії. Очищення в такий спосіб корпоративного середовища як раз таки і спрямоване на підвищення рівня довіри суспільства [264, с.202-217].

Дійсно, функціонування судової влади повинно також орієнтуватися та враховувати власний потенціал і ресурси, спроможні підвищувати рівень легітимності, а, отже, і суспільної довіри. В протилежному випадку суспільство шукатиме альтернативних шляхів вирішення конфліктів, що негативно позначатиметься на авторитеті загалом державного механізму.

Тут можна говорити і про класичну модель кругової бюрократії влади М. Вебера, і апелювати до принципів самовідновлення чи самокорекції будь-яких систем. Але, нам видається більш слушною теза Н.І. Крючко про те, що сучасний стан розвитку судової гілки влади з урахуванням впливу на нього інститутів громадянського суспільства тяжіє все ж таки до підвищення якості процесу здійснення правосуддя та зміцнення довіри до судів, як до елементів системи забезпечення державою гарантів захисту демократичних прав і свобод громадян [138].

За результатами проведених І. Підкурковою та В. Кохан досліджень було встановлено, що «високий рівень негативного ставлення до судів значною мірою формується двома чинниками: негативним інформаційним полем та чинником фінансово-політичного впливу на суддів. Результати дослідження показали, що вплив першого чинника досить ефективно усувається при спілкуванні громадян з судами. Вплив другого чинника можна зменшити, запроваджуючи заходи для підвищення реальної незалежності суддів» [177, с. 39-41; 178, с. 80-89].

Наведене вказує на необхідність застосування в оцінці суспільної довіри до суду прямих методів: опитування, анкетування, голосування тощо. Їх використання дає можливість респондентам, зокрема тим, хто є безпосередніми учасниками судового процесу, висловити власну думку з приводу стосовно тих положень, які розглядаються як критерії легітимності судової влади.

Слід погодитися з думкою Я.І. Ленгер, що довіра до суду є невід'ємним елементом визначення рівня легітимності судової гілки влади загалом, оскільки вона є свідченням того, що принцип верховенства права належним чином реалізовано в державі. Реалізацію цього конституційного принципу не можна виміряти кількісно, оскільки мова йде про внутрішнє відношення особи до задоволення власної потреби у доступному та справедливому суді. Якщо комунікація між державою у вигляді судових органів і суспільством побудована на іншій формі, ніж довіра, то говорити про демократію дуже голосливо [143]. Але дослідниця оминає увагою питання про способи виміру цієї довіри.

На нашу думку, довіра до суду, як критерій оцінки рівня легітимності судової влади, може вимірюватися завдяки таким методам, як: анкетування, опитування тощо. Але важливо забезпечувати відсутність стороннього впливу на уявлення та переконання людей, зокрема з боку ЗМІ.

Довіра в якості чинника легітимності, на думку КМРС, яка викладена у відповідних Рекомендаціях СМ/Рес(2010) 12, формується, в першу чергу,

шляхом забезпечення незалежності суду. Більше того, держава повинна забезпечувати незалежність суддів самостійно не лише шляхом декларації вимог до процесу здійснення судочинства, в яких мінімізується вплив інших гілок влади на судову та вплив вищестоящих судових інстанцій на суди нижчого рівня. Важливою запорукою практичного втілення незалежності суддів є допуск інститутів громадянського суспільства до перевірки та моніторингу рівня такої незалежності [197]. Традиційно роль громадськості фокусується на функціях спостереження (контролю) за ходом судового процесу та його відповідності законодавству. Але такий підхід підлягає розширенню шляхом створення нової статистичної звітності та рубрикаторів категорій судових справ, що значно спростить аналіз всіх стадій проходження судового розгляду [128, с.70-71]. Остання теза означає, що довіра до суду в якості критерію легітимності напряду залежить від відкритості судового процесу, побудові зручної системи звітності про хід розгляду справ, а також для моніторингу з боку інститутів громадянського суспільства.

Цікавою є позиція В.В. Новоселової щодо того, що «в межах наук про судові та правоохоронні органи проблеми довіри досліджуються крізь призму легітимності судової влади загалом, а також у зв'язку з інститутом суду присяжних, мирових суддів і громадських мирових суддів. Рівень довіри до судової влади буде тим вище, чим повноціннішою буде реалізація принципів судочинства та зокрема, доступу громадськості до процесу його реалізації» [164]. Ми погоджуємося з тим, що довіра до судової гілки влади буде вищою за умови розширення можливостей громадянського суспільства здійснювати моніторинг процесу здійснення правосуддя. Але слушною також є думка А.Б. Міщенка, з приводу того, що довіра – це один з трьох імперативів легітимності судової влади, оцінка якої повинна бути комплексною та враховувати декілька критеріїв, кожен з яких виражається через суб'єктивне сприйняття судової влади, якості діяльності судових інстанцій, відповідності суддів займаним посадам чи рівня їх компетентності, незалежності, морально-етичної відповідності процесу здійснення судочинства [155, с.14-17].

У цьому контексті В.В. Городовенко акцентує увагу на інституційній незалежності судової влади, яку «слід розглядати як недопущення будь-якого неправомірного стороннього впливу на судову владу, повноцінну її автономність від інших гілок влади, що не лише означає невтручання у функцію правосуддя, а й передбачає дотримання суддівської незалежності в усіх її аспектах, проявах, гарантій незалежності та недоторканності суддів у повному обсязі» [92].

У світлі проведеної у 2016 році конституційної реформи щодо правосуддя та подальших рішень КСУ [205], варто відзначити факти втручання в інституційну незалежність судової влади в Україні шляхом змін законодавчого регулювання функціонування національної судової системи, які посягнули на її конституційно-визначену структуру та ключові гарантії незалежності суддів (принцип незмінюваності суддів, забезпечення самостійності суддівського врядування).

Наведене сукупно дає нам підстави стверджувати, що одним із критеріїв легітимності судової гілки влади має стати якість системи судового адміністрування, що виражається в цілком конкретних заходах, які б з використанням сучасних інформаційно-аналітичних технологій та інструментів спростили доступ до судочинства та забезпечили моніторинг за ходом його відправлення [238].

Такий критерій ми знаходимо також в роботах В. Сімоненко та Т. Вертелецького, які через підвищення ефективності адміністрування судової системи пропонують підвищувати рівень довіри до неї, а відтак і рівень її загальної легітимності [221]. Більш деталізовану систему оцінки довіри до суду, як елементу визначення легітимності судової влади в Україні, пропонує запровадити РСУ, використовуючи зокрема такі показники:

– показник «Проведення опитувань громадян-учасників судових проваджень щодо їх задоволеності роботою суду» – фіксується сам факт проведення опитувань, як засобу відтворення зворотнього зв'язку судової гілки влади із суспільством;

– показник «Публікація результатів опитувань громадян -учасників судових проваджень на веб-сторінці суду» – фіксується сам факт публікації, але не фіксуються будь-які результати опитувань;

– показник «Рівень задоволеності роботою суду учасниками судового розгляду за результатами опитування, що проводяться за уніфікованою методологією» – визначається за методологію карток громадянського звітування;

– показник «Відсоток громадян-учасників судових проваджень, які оцінюють роботу суду на «добре» та «відмінно» – визначає ступінь задоволеності роботою суду [111].

Враховуючи, що наведені вище критерії оцінки вже затверджені Рішенням РСУ № 28 від 02.04.2015 року, слід говорити про існування системи оцінювання якості роботи та адміністрування судів як складового елементу системи критеріїв оцінки легітимності судової гілки влади [207].

Оцінку іншого критерію легітимності судової гілки влади – соціального – досліджує в своїх роботах Л.М. Москвич, зазначаючи при цьому, що «одним з інструментів такої оцінки є методика комунікативного менеджменту, в тому числі інформаційного аудиту з метою виявлення представленості суду в інформаційному просторі та коригування відповідно до цілей суду його інформаційної стратегії» [156, с. 229-230]. Цей інструмент оцінки в першу чергу важливий для самих судів, оскільки інформаційний аудит забезпечує суд даними про оцінку його функціонування територіальною громадою, тобто визначається рівень довіри громади до суду самим судом. Отримані результати будуть релевантні для судової влади, однак не будуть показовими для суспільства, оскільки останнє є власне цільовою групою дослідження вказаного критерію.

Правову легітимність судової гілки влади розглядає в своїх роботах і В.В. Городовенко, детермінуючи такі основні критерії її оцінки: відповідність діяльності судів правовому визначенню кола суб'єктів, які вправі здійснювати судочинство (спеціально уповноважені органи держави – власне суди; судді та

спосіб їх призначення на посаду); відповідність діяльності судів законодавчо закріпленим вимогам, що висуваються до суб'єктів судової влади [93, с.262-265].

Європейська комісія з ефективності правосуддя (ЄКЕП) також розробила підходи до оцінки легітимності судових систем держав-членів Ради Європи. Найбільшим її досягненням, нам видається, розробка та запровадження «Регламенту із судової статистики», який через статистичні дані щодо діяльності судових систем держав-членів, інтерпретуючи їх за допомогою спеціального інформаційно-аналітичного інструментарію, визначає якісні параметри, в тому числі і рівня легітимності судової влади [9]. Мова йде зокрема про моніторинг стану дотримання вимог статті 6 ЄКПЛ щодо доступності судочинства та рівня його справедливості. Крім того, через багатомірну оцінку параметрів судових систем, їх кадровому забезпеченню, фінансовому та організаційно-правовому ЄКЕП створила методичний інструментарій порівняння таких системи різних країн-членів ЄС між собою. Це дозволило у порівняльному ключі виявити проблемні питання судових систем, визначити напрямки підвищення якості діяльності суду, впровадження елементів, що підвищують рівень легітимності судової гілки влади. Але таке співставне оцінювання можливо виключно за умови єдиної уніфікованої системи статистичної звітності, за допомогою якої вимрюються та оцінюються тотожні елементи системи судочинства.

Своєю чергою Г.О. Попадинець до чинників (критеріїв), які впливають на рівень легітимності судової влади, відносить:

- незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ;
- об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату;
- справедливість у матеріально-правовому (відповідність діяння і покарання за нього) і процесуально-правовому (надання сторонам рівних можливостей для відстоювання своїх інтересів) аспектах;
- законність (відповідність дій і рішень суду правовим нормам) [183].

Існування та розвиток окремих із них можливі лише за умови забезпечення доступу громадянського суспільства до процесу моніторингу якості діяльності судової влади.

Великий інтерес викликають роботи закордонних вчених в контексті визначення критеріїв та методів оцінки легітимності судової гілки влади.

Так, Л. Тремблі досліджуючи проблему визначення ступеня легітимності судової влади приходять до висновків про те, що «легітимність діяльності Верховного Суду, а разом із ним судової гілки влади, оцінюється з точки зору ідеологічного характеру його політики. Судова гілка влади, на відміну від законодавчої та виконавчої, користується «дифузною підтримкою громадськості», тобто такою підтримкою, яка змінюється залежно від характеру винесених рішень, а не внаслідок діяльності в цілому. Відповідно, якщо Верховний Суд неодноразово виносить «консервативні» (або «прогресивні») рішення у резонансних справах, його інституційна репутація в кінцевому підсумку знизиться [38]. Тоді, на думку дослідника, легітимність можна визначити через постійне вивчення відношення громадськості до судових органів. Таке оцінювання повинно відбуватися постійно, але за методом середньозважених оцінок, оскільки полярність підтримки суду змінюється суспільством в залежності від винесених ним рішень.

Такий метод підтримує в своїх роботах також М. Армалі, розвиваючи та деталізуючи його. Так, враховуючи, що в правовій системі США Верховний Суд є суб'єктом правотворчості, то ідеологічний критерій оцінювання легітимності судової влади розкривається через наступну систему показників:

- відповідність винесених рішень офіційній ідеології Уряду або Парламенту США (визначається методом експертних оцінок);

- рівень консервативності актів, що приймаються Верховним Судом (визначається шляхом експертного опитування на предмет підтримання вже існуючої судової практики чи її зміни формування нових прецедентів в типових справах);

- відповідність прийнятих актів Верховним Судом суспільному запиту на врегулювання відповідних відносин (визначається шляхом оцінки тенденції зростання/зменшення кількості позовів з предмету, що був врегульований актами Верховного Суду за відсутності відповідних прецедентів) [2].

В цілому такий підхід нам видається доволі слушним, але мало утилітарним з урахуванням практики судової нормотворчості в Україні. Враховуючи, що судовий прецедент не є джерелом права в Україні, доцільно в наведеній системі оцінки замінити його на результати узагальнення судової практики, що здійснюється Верховним Судом в Україні.

З цього приводу звертає на себе увагу підхід запропонований К. Алекс та Дж. Уіггінз, які пропонують вимірювати легітимність судової гілки влади шляхом оцінки індивідуального рішення судді (аналог окремої думки за вітчизняним законодавством). Тоді на думку дослідників «легітимність» судових рішень тим менша, чим більше приймається індивідуальних позицій з конкретної справи. Але при цьому повинна дотримуватися умова «легальності» (англ. «law validity») суду в розумінні відповідності закону порядку його формування [1, с. 480-490]. Ми можемо погодитися з тим, що наявність окремих думок суддів Верховного Суду в конкретній справі може ставити під сумнів справедливість рішення суду, але не означатиме відсутність легітимності самого суду.

Про таку суттєву відмінність рівнів легітимності відмічають в своїх роботах А. Бітакін та П. Гаак, розрізняючи відповідно «макро» та «мікро» легітимність в процесі реалізації судочинства. При цьому «макро» легітимність стосується всієї судової гілки влади і в першу чергу повинна втілюватися в законності способу формування судової влади. «Мікро» легітимність стосується конкретного розгляду конкретного правового конфлікту, і за своєю сутністю максимально наближена до категорії «справедливість судового розгляду» [4].

Найбільш узагальнена позиція в оцінці легітимності судової гілки влади через елемент інституційної незалежності міститься в дослідженнях Т. Грув.

Зокрема, вчена чітко визначає імператив, який не може бути порушений: «для суду є юридично незаконним змінювати свою позицію щодо закону, щоб захистити суд, як інститут держави, чи набути інших преференцій для судової влади» [16]. Це означає незмінність судової практики за умови незмінності законодавчого регулювання суспільних відносин. У подальшому дослідниця стверджує, що «Верховний суд може найкраще зберегти свою легітимність, виносячи поєднання «консервативних» і «прогресивних» рішень у важливих справах. Більше того один або кілька суддів можуть захистити суспільну репутацію Суду, змінюючи свою юриспруденцію в деяких випадках» [16]. У такий спосіб окрема думка судді наділяється захисним змістом для ефективності подальшого функціонування судової системи в цілому.

На думку К. Байби та Н. Нараишмана інституційна незалежність не визначає рівень легітимності судової влади, а є її передумовою. Відповідно до теорії «інституційного діалогу», суди та законодавчі органи беруть участь у діалозі, спрямованому на досягнення належного балансу між конституційними принципами та державною політикою, і наявність цього діалогу є вагомою причиною для того, щоб не сприймати судовий контроль як демократично нелегітимний [5]. Те ж саме стосується і контролю з боку законодавчої гілки влади щодо судової в процесі призначення суддів та формування судових органів.

А тому легітимність повинна відповідати критеріям самодостатності судової системи в процесі досягнення нею цілей судочинства, і в тому числі, щодо забезпечення доступу до судочинства та здійснення його в максимально справедливий спосіб.

Доктрина судової відповідальності та абстрактний моральний обов'язок діяти, наскільки це можливо, законним чином – це два важливих критерії оцінки тих елементів легітимності судової гілки влади, які не включають в себе індивідуальні вимоги до суддівського корпусу [37]. До речі, така позиція Р. Саддабі, А. Бітакін та П. Гаак була вперше відображена в дослідженнях Дж.-П. Верна, який запропонував комплексний підхід до визначення рівня

легітимності судової влади через оцінку організаційних характеристик всієї судової системи [40]. Власне, це та позиція, яка відображає досліджені нами вище позиції вітчизняний вчених щодо оцінювання якості діяльності суду через адміністративну складову судової системи.

І.К. Клейн з цього приводу зазначає, що відмінна організаційна діяльність всіх елементів, забезпечуючих винесення судового рішення сприятиме високій його утилітарності, регуляторній ефективності та справедливості [28]. Тобто, дослідник вказує на те, що саме дотримання законодавчо визначених процедур під час створення судових органів, їх комплектації кадрами та дотримання процесуальних стандартів розгляду правових конфліктів – все це у своїй сукупності і визначає рівень легітимності судової влади.

Що ж стосується методологічних підходів оцінки легітимності, то всі без виключення закордонні фахівці сходяться на думці, що існує три загальноприйнятні методи оцінки легітимності:

- експертне оцінювання легальності функціонування судової влади, починаючи від законності створення судових органів до відповідності змісту судових рішень законодавчо встановленим вимогам;
- експертне оцінювання якості дотримання організаційного забезпечення процесу судочинства (судове адміністрування);
- експертне оцінювання змісту судових рішень, їх відповідність усталеній судовій практиці та ідеологічним вимогам законодавчої та виконавчої гілок влади.

Слід додати, що така експертна оцінка відбувається шляхом анкетування, тестування чи в інший спосіб при чому окремо в середовищі суддів та судових адміністраторів; фахівців в сфері права; осіб, що є безпосередніми учасниками судового процесу (сторони у справі).

Говорячи про підсумки дослідження сучасних підходів до визначення критеріїв визначення рівня легітимності судової влади, то слід зауважити, що більшість із них пов'язана із критеріями визначення якості здійснення судочинства та розроблена і закрплена на рівні нормативних документів,

зокрема в: Рекомендаціях CM/Rec(2010)12 КМРЕ державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р.; Висновку КРЕС № 11 (2008) щодо якості судових рішень; рішенні РСУ № 28 від 02.04.2015 року. Що ж до змісту цих критеріїв, то слід відзначити найбільш поширені з них, а саме: рівень довіри до суду; якість системи судового адміністрування; рівень задоволеності роботою суду учасниками судового розгляду; відповідність дій і рішень суду правовим нормам; об'єктивність процесу пізнання, правильність його результату; незалежність і безсторонність суду під час розв'язання юридичних справ, що узгоджується із дотриманням відповідних принципів закріплених в ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів тощо.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

2.1. Судова влада як об'єкт легітимації

Вироблене нами визначення категорії «легітимність судової влади» передбачає наявності певного комплексу інструментів та дій, які спрямовані на закріплення в суспільній свідомості відповідного рівня легітимності однієї з гілок державної влади. Метою такого закріплення – легітимізації – є в першу чергу забезпечення реальної юридичної сили актів судової гілки влади, тобто судових рішень. Виступаючи об'єктом легітимності судова гілка влади забезпечує одну із найважливіших функцій держави – вирішення правових конфліктів та встановлення певного способу правореалізації під час вирішення таких спорів по суті. Не дивлячись на те, що судова влада інституційно представлена відповідними судовими органами, однак, говорячи про проблему її легітимізації, ми в першу чергу повинні розуміти її саме як гілку державної влади, не екстраполюючи на її інституційний вираз.

Так, наприклад, М.С. Булкат, розкриваючи сучасний концепт теоретико-правових засад судової влади, приходять до доволі цікавого висновку про відсутність визначеності в доктрині правової науки стосовно сутності цієї гілки влади, точніше стосовно її термінологічного визначення. Дослідниця зазначає, що дослідження визначення судової влади як об'єкту «ґрунтуються на ідеях адаптації положень теорії трискладового поділу державної влади та аналізу чинного законодавства України, зокрема конституційних положень. Тому судову владу слід визначити як відносно самостійну, легітимну, універсальну, легальну складову державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, і забезпечує регулювання визначеного кола суспільних відносин у відповідних формах та конкретно встановленими методами» [64, с.171-173]. Дане визначення хоча і ґрунтується на ідеї поділу державної влади,

однак розкриває, на наше переконання, не всі детермінанти судової влади, які можуть ідентифікувати її як об'єкт легітимності.

Саме тому, вважаємо можливим навести існуючі у науці підходи до визначення сутності судової влади з токи зору потреби ідентифікувати її як об'єкт легітимації (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Підходи до визначення сутності судової влади

Автор	Судова влада – це
Вільгушинський М. Й.	можливість і здатність державної влади, представленої відповідними органами, впливати на поведінку (волю) фізичних та юридичних осіб у формі правосуддя заснованого на нормах права [77]
Волков О. Ф.	система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя [83]
Кошова О.В.	складне соціальне явище, з яскраво вираженою владною державно-правовою природою, яке характеризується єдністю об'єктивного і суб'єктивного, ідеального і матеріального у площині правової реальності, детермінованим конкретним соціокультурним контекстом [130, с.48-51]
Маляренко В.Т.	діяльність усієї судової системи, яка здійснюється завдяки засобам, які притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні, які забезпечують вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві та на поведінку людини [149]
Мірінович У.А.	гілка державної влади, що має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів [154]
Нор В.Т.	самостійна і незалежна гілка державної влади, призначена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів, що виникають між сторонами суспільних відносин, а також для здійснення контролю за відповідністю законів Основному закону держави, для захисту прав громадян, а також для встановлення найбільш важливих юридичних фактів і станів» [165]

Сердюк В.В.	належне судам виключне владне повноваження вирішувати конфлікти правового характеру, що виникають у суспільстві, шляхом здійснення в межах спеціальної процесуальної форми правосуддя і прийняття рішень, обов'язкових для виконання всіма членами суспільства [216, с.8-13]
Смородинський В. С.	суспільно корисний ефективний вплив уповноважених суб'єктів на свідомо уповноважуваних їх на такий вплив інших суб'єктів [224, с.16]
Туркіна І. Є.	інституалізація очікування суспільством того, що соціальним конфліктам, які виникли, та їх розв'язанню у відповідності з законами і на їх основі буде приділена гідна увага [233]
Усенко І. Б.	гілка єдиної державної влади, яка наділена виключною компетенцією щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки та реалізується через конституційні органи (суди) у межах спеціальних судових процедур і у межах закону [227]

Узагальнюючи наведені підходи до визначення сутності судової влади та ознак її об'єктності в контексті легітимації можна дійти наступних проміжних висновків:

– по-перше, вчені дійсно не мають єдності в своїй оцінці сутності та значущості судової влади, що пояснюється не стільки безкомпромісністю наукового дискурсу, скільки різними вихідними умовами оцінки цього суспільно-правового феномену, різними методологічним інструментарієм дослідження;

– по-друге, нами виділяється одразу декілька підходів до визначення судової влади як об'єкту легітимації: в якості прояву державної влади (В.Д. Бринцев, М.Й. Вільгушинський, У.А. Мірінович, В.Т. Нор, І.Б. Усенко), що дає підстави розглядати легітимацію цієї гілки влади нерозривно із державною владою в цілому, так би мовити об'єктивна та похідна легітимація; через інституційний прояв системи судових органів (О.Ф. Волков, І.Є. Туркіна), що пов'язує легітимацію судової влади з легітимністю судових органів; в якості державно-українського впливу або навіть примусу

(О.В. Кошова, В.Т. Маляренко, В.В. Сердюк), що визначає сам вплив, тобто функціональну юридичну значиму спроможність судової влади впливати на суспільні відносини;

– по-третє, легітимність судової влади всіма без виключення вченими ототожнюється із її спроможністю виконувати свої функції безвідносно до того яким чином саме суспільство ставиться до цієї влади.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що незалежно від підходу до розуміння судової влади, вона, виступаючи об'єктом легітимації, в першу чергу повинна забезпечувати ефективний вплив на суспільні відносини, створювати необхідні підстави та підґрунтя для практичного виконання своїх приписів у формі судових рішень та забезпечувати необхідний рівень застосування державного примусу. Вочевидь, розглядаючи судову владу як одну з форм фактичного панування над соціумом, вирішити питання ідентифікації її рис в якості об'єкту легітимації неможливо без розуміння механізму підкорення соціумом такому пануванню. Якщо воно засноване на фізичному впливі та силі, як крайнього заходу прояву державного примусу, то про легітимацію мова не йде, а лише про державне свавілля.

Якщо ми говоримо про панування, що засноване на силі авторитету та довіри, то слід відзначити, що воно завжди стосується не стільки органів та інституцій державної влади, скільки співвідноситься з персоналіями, з особами суддів, тобто набуває яскраво вираженого суб'єктного забарвлення.

І тут ми повинні зробити наголос на тому, що на наше глибоке переконання судді не можуть виступати в якості об'єкту легітимації з точки зору судової влади. Судді наділені владою, це беззаперечно, але вони не втілюють в собі державу, а лише у виконанні суддівських повноважень. Після завершення суддівської діяльності особа перестає виконувати покладені на нього функції, але при цьому такі функції виконуються. Така ситуація свідчить про те, що існування так би мовити директивного підходу до розуміння суддівської влади є хибною, оскільки вимагає матеріалізації, втілення такої влади в конкретному суб'єкті.

Про це в своїх дослідженнях говорить і О.В. Кошова, акцентуючи увагу на тому, що «директивний аспект судової влади передбачає, що судова влада розуміється як одна з форм реального панування, а відтак має матеріальну складову. У контексті опису директивного аспекту судової влади цілком коректним є орієнтація на веберівське розуміння влади, під якою розуміється будь-яка можливість проводити всередині кожної конкретної соціальної системи волю владних суб'єктів, навіть всупереч опору і незалежно від того, що є засновком цієї влади» [130, с.51-53]. Це як раз таки і стосується конкретних персоналій, оскільки влада, як соціальний феномен, і на думку М. Вебера [67], і на думку Ю. Габермаса [17], не може існувати поза волею однієї особи щодо інших. Щоправда в більш пізніх роботах науковці сходилися до думки щодо панування влади через конкретну еліту або владу конкретної еліти проти інших, але навіть в такому випадку влада є уособленою, що характерно не лише для авторитарних режимів, але і для демократій.

Але персоніфікація судової влади позбавляє її таких ознак як об'єктивність, неупередженість, безсторонність, оскільки особи, яких стосується те чи інше судове рішення, формують особисту думку щодо того конкретного судді, який його виніс. Частіше за все суспільна думка формується під тиском певних елементів громадянського суспільства, а тому така прив'язка виключно до особи судді призводила б до того, що частина рішень не виконувалася б в силу панування суспільної думки про упередженість чи заангажованість судді. І в цьому як раз таки розкривається механізм легітимізації судової влади – суспільство виконуватиме рішення суду, навіть не дивлячись на існування негативного ставлення до конкретного судді, який його виніс виключно в силу законного визнання суду, як суб'єкту реалізації влади, правозастосовчої діяльності. Але при цьому суспільство намагатиметься вплинути на державу з метою усунення такого судді від виконання функцій держави та реалізації судової влади, як раз через низький

рівень довіри до нього, його авторитету чи інших об'єктивних обставин, які впливають на якість виконання ним своїх обов'язків в ранзі судді.

У своїх дослідженнях ми зазначали, що «судова влада легітимна, якщо спосіб її встановлення та результати діяльності узгоджуються, а не збігаються з правосвідомістю. Легітимна судова влада – це така влада, яка визнається тими, хто їй підкорюється, за рахунок надання їй бонусу, винагороди у формі довіри, однак ці дивіденди необхідно постійно підтверджувати» [235]. Ця теза передбачає одразу декілька елементів легітимності: довіра, авторитет, суспільне визнання. Всі ці категорії є похідними від законодавчо визначеного статусу судової влади та її правової природи, яку мало хто досліджував із науковців у відриві від її статусу як гілки державної влади. На думку переважної більшості науковців належність судової влади до гілок влади об'єктивує її легітимність та правовий статус, однак на наш погляд ситуація дещо в іншому. Якби панував саме такий підхід, який ми можемо назвати легіслаційним, тобто визначеним в законі, то в такому випадку питання легітимності судової влади закінчувалося із прийняттям відповідного закону про судоустрій в державі.

Так, у літературі відзначається, що «судова влада має триєдину природу: вона розглядається з правової, державної і владної позицій. Кожна з цих складових судової влади по-своєму характеризують її, але при цьому вони рівновеликі в силу своєї соціальної першооснови. Судова влада безпосередньо пов'язана з правовим життям конкретного суспільства і представляє собою соціально обумовлене складно сконструйоване багатовимірне явище взаємодії права, держави і влади» [259]. Цю тезу слід підтримати з наступних причин:

– по-перше, саме по собі законодавче закріплення правового становища судових органів не робить судову владу легітимною, оскільки суспільство сприймає законодавчо закріплений обов'язок поважати представників судової влади та виконувати їх рішення, але може не погоджуватися з ними. Останнє породжує в суспільстві правовий нігілізм, і як наслідок, недовіру не лише досудової, а і до інших гілок державної влади;

– по-друге, розглядаючи судову владу саме через призму категорії «влада» то ми розуміємо, що вона розкривається через механізм силового впливу (державний примус, авторитет, застосування фізичної сили з боку держави через систему відповідних органів). Такий вплив, окрім фізичного впливу, втілюється в свідомому виборі суспільства такої моделі поведінки, коли виконання судових рішень стає внутрішнім переконанням та свідомим вибором. Це є лише один із проявів легітимності, який без правового закріплення судової влади не може існувати та не забезпечуватиме необхідний рівень її легітимізації;

– по-третє, законодавче закріплення судової влади завжди є «актуальним» лише конкретний проміжок часу в силу зміни законодавства. Тут мова йде про те, що правовий статус судів та суддів, також правові моделі та форми реалізації ними судової влади можуть змінюватися, що тягне за собою необхідну зміну способу легітимізації судової влади.

Власне, у правовій доктрині сучасних європейських держав у визначенні судової влади застосовуються положення трискладової теорії державної влади, а для формулювання самої дефініції судової влади використовуються положення про її правову природу, поняття, а тому основою для теоретико-правового визначення виступають категорії: «влада», «державна», «державна влада», які, в свою, чергу поєднуються системою ознак [64, с.179-183]. Такий підхід в умовах вітчизняної доктрини правової науки свідчив би про існування певної системи індикаторів, які формують межі сприйняття легітимної судової влади, але при цьому всі ці межі є умовними в залежності від законодавства, історичної традиції державотворення та суспільної свідомості.

Хоча, говорячи про правову природу легітимізації судової влади, ми все ж таки повинні розуміти, що похідним буде здатність на практиці використовувати ту владу, яка делегована соціумом відповідним інституціям та особам. Законодавче закріплення системи судоустрою та порядку призначення суддів є лише одним із елементів, а іншим виступатиме модель діяльності органів судової влади, їх співвідношення та взаємодія із

суспільством, із іншими суб'єктами владних повноважень та учасниками суспільних відносин.

Не випадково І.Є. Марочкін, розглядаючи судову владу як об'єкт легітимізації, порівнює основні види суду або судових систем: натуроцентристська, теоцентристська, соціоцентристська і антропоцентристська. На думку дослідника, не дивлячись на те, що кожен із цих видів практично ніколи не існував у, так би мовити, чистому вигляді й кожен з них має певні варіації, моделі і способи легітимації, але існує два загальні критерії якими визначаються політико-правова й соціокультурна легітимність усіх варіантів функціонування суду: відтворення і стійкість інституціонально-правової форми суду на більш-менш тривалому проміжку часу існування національного державноправового простору; визнання ефективності правосуддя, позитивна оцінка інституціональної конфігурації судової влади [153]. Водночас, аналізуючи два перших типи судових систем: натуроцентристську та теоцентристську – ми повинні виділити такі ознаки легітимності, які не притаманні жодній іншій системі в подальшому, але які визначають саму сутність судової влади як об'єкту легітимації.

Мова йде про наявність беззаперечної сили авторитету, пояснити походження якої можливо (натуроцентристська – влада вождя або старійшини, теоцентристська – влада Бога), а зміст якої не зрозумілий більшості суспільства, хоча й приймається абсолютно та без жодних вагань. Наголошуємо на терміні «приймається», тобто на рівні підсвідомості він є «традиційно» прийнятним в суспільстві. Це те, що об'єктивується через природу правового звичаю, як одного з джерел права.

Другою ознакою легітимності для вказаних типів судових систем є неспроможність протистояти владі, в якій втілюється суд. Так, натуроцентристська концепція відкидала можливість протиставлення будь-чийого авторитету (навіть всієї волі суспільства) владі та авторитету вождю або старійшини. Теоцентристська концепція відкидала можливість протиставити суспільство Богу, оскільки це визнавалось богохульством та

одразу каралося в найбільш жорсткий спосіб. В сучасних умовах демократичних держав беззаперечно, що таке панування без можливості висловлювати суспільством власної думки чи протистояти в легальний спосіб державній владі є нонсенсом та рудиментом.

Водночас, сучасне розуміння правової природи «походження» судової влади та «неспроможності» їй протистояти розкривається через цілком конкретні і зрозумілі речі: наявність суспільного договору, за яким не існує аналогів державної влади та судової її гілки; та характер ухвалення судових рішень і їх правові наслідки, що об'єктивує в собі правозастосовчу, правовстановлюючу та інколи (судовий прецедент) правотворчу діяльність судової гілки влади, яку суспільство «неспроможне» реалізувати в будь-який інший спосіб. Таким чином, судова влада, як об'єкт легітимації, повинна поєднувати в своїй правовій природі одночасно: походження та призначення (правові наслідки).

Походження судової влади традиційно розуміється в сенсі делегування від народу як джерела влади. Але таке делегування відбувається як наслідок існування суспільного договору. Народ не передає владу просто так, він здійснює це, сподіваючись отримати від держави той рівень реалізації права та свобод народу, який закріплюється таким договором та визнається на конституційному рівні.

З цього приводу Т.В. Чехович зазначала, що «здійснення влади означає волевиявлення народу. Влада не може належати нікому, крім правового повноваження. Влада, яка зовсім не має правової санкції, є юридично індиферентним явищем, оскільки вона немає правового виміру. Цю правову санкцію влада здобуває як від Конституції, так і від правосвідомості людей» [160, с.18-19]. Це і є той механізм походження судової влади, який не потребує жодного іншого осягнення чи закріплення, оскільки він походить від суспільного договору та способу реалізації влади через її делегування від народу як джерела.

Якщо розглядати судову владу як об'єкт легітимації через призму соціоцентристського концепту судоустрою, то тут провідне місце займає так би мовити загальне суспільне благо, а суд розглядається як засіб його забезпечення. Загальність означає вторинність індивідуальності, а отже винесення судами рішень спрямовується не на розв'язання правового конфлікту, а на виправлення способу правореалізації законодавства, яке повинно набути спроможності регулювати суспільні відносини як такі, а не конкретний випадок реалізації особою своїх прав.

Такий підхід, на думку Х.М. Хвойницької є традиційним для країн західної демократії, і жодним чином не співвідноситься із природним правом, характерним для України. На думку дослідниці, європейська юснатуралістична традиція вимагає від суду виконання ролі суто регулятора суспільних відносин, а значення судової влади в цьому аспекті прирівнюється до регулювання суспільних відносин, що одночасно здійснюється законодавчою та виконавчою гілками влади [245, с.12-14]. І хоча такий підхід дисонує з сучасним розумінням та сприйняттям механізму держави та теорії поділу державної влади, однак, з точки зору визнання судової влади як об'єкту легітимації ми повинні звернути увагу на два спекти.

По-перше, мова йде про регуляторну спроможність судової влади, тобто реальну здатність своїми рішеннями впливати на спосіб регулювання суспільних відносин або встановлення певного виду правозастосування. Це є так би мовити наслідком соціоцентристського концепту судоустрою в якому органи судової влади були покликані через свою діяльність та рішення досягати загального суспільного блага. По-друге, враховуючи здатність суддів впливати на регулювання суспільних відносин чи хоча би на їх впорядкування, ми отримуємо похідну здатність суддів до нормотворчості. І хоча така здатність в більшості демократичних країн визначається все ж таки гіпотетичною і має обмежену утилітарність, однак ми наполягаємо на тому, що така здатність є додатковим критерієм для визначення судової влади в якості об'єкту легітимації.

Нарешті, антропоцентристська модель судоустрою розкриває ще один важливий елемент детермінації судової влади в якості об'єкту легітимації. Мова йде про аксіологічний вимір побудови системи судоустрою, в якому права та інтереси громадян, їх захист та реалізація є найвищою цінністю. В цьому контексті державна влада орієнтована на загальні гарантії дотримання демократичних прав, оскільки це пряме її зобов'язання в межах суспільного договору, бо саме для цього і створювалась держава та її механізм. Тоді, судова влада спрямована на те, щоби не допустити порушення прав не конкретної людини, а прийнятого та охоронюваного державою балансу права та свобод громадянина та державного примусу. В цьому контексті П. Розанвалон настановує нас на важливий висновок стосовно того, що легітимність будь-якої влади чи гілки влади розуміється суспільством через її безсторонність, неупередженість та наближеність до ідеалів притаманних національній ідеї [208]. Така теза нами приймається, але ми робимо наступний висновок: легітимація судової влади оцінюється суспільством з огляду на те, наскільки ефективно суд захищає конституційно визначений обсяг громадянських прав та свобод. Тобто легітимація – це результат оціночної діяльності продукт правової свідомості.

З іншого боку на цю проблему дивиться С.Г. Рябов. Дослідник робить висновок про те, що легітимація влади це дійсно процес, в якому суспільство визначає легітимність не продукту державної влади (в нашому випадку судових рішень та судового правозастосування), а конкретних її представників, форми та моделі їх діяльності [209, с. 22-28]. Такий підхід дослідника ставить нас перед необхідністю визначити в якості складової об'єкту легітимації не лише судову владу, а і конкретних суддів. Це на наше глибоке переконання є суперечливою позицією, оскільки процес легітимацію ми визначаємо все ж таки як процес, а отже він має відповідних суб'єктів, і одним суб'єктом – тим хто оцінює легітимність – виступає народ, громадськість, суспільство; а іншим – тим, хто сприяє легітимації – суд та судді.

У цьому контексті ми знайдемо мало прибічників серед науковців, однак ми вважаємо, що судді є одними із суб'єктів легітимації, що мають вторинне значення, однак їх діяльність та рішення, що ними виносяться – це відноситься до об'єкту легітимації. На нашу думку, підтвердження цього ми можемо знайти в дослідженнях І.В. Толстова, який аналізуючи проблему легітимації влади доводить, що легітимація відбувається через сприйняття, але продукт, який потребує такого сприйняття, є результатом діяльності конкретного суб'єкту владно-державних відносин [231, с. 11-14]. Судова влада – це не просто повноваження судових органів, а державна влада, реформування і зміцнення якої є не тільки теоретичним, а й важливим практичним завданням. Авторитетна, міцна судова влада дасть змогу перетворити систему судових органів на владу, здатну захищати права і свободи громадян, забезпечити законність і справедливість у демократичній державі. Судова влада не тільки не повинна поступатися авторитетом й ефективністю двом іншим гілкам влади, а з позицій захисту прав людини, принципів демократії і законності має оцінювати і направляти їхню діяльність, стримуючи й обмежуючи рамками закону законодавчі й виконавчі органи держави [195, с. 11-13]. Таким чином, антропоцентристська модель судоустрою демонструє відсутність єдності у підході щодо віднесення суддів до об'єкту чи суб'єкту в процесі легітимації судової влади.

Але, як зазначає О.В. Кошова, авторитет суддів як представників судової влади визнається одночасно і провладною елітою, і більшою частиною населення, а тому наділяються повноваженням розв'язання усіх без винятків правових конфліктів [130, с. 56-59]. Ми продовжимо даний висновок і в контексті діяльності органів суддівського врядування та самоврядування, які відділені від держави, але при цьому здатні вирішувати важливі для функціонування судової гілки влади питання, в тому числі кадрові. Оскільки такі органи не мають жодного прямого впливу на процес розв'язання правових конфліктів та захисту прав громадян, то ми можемо стверджувати про те, що судді, приймаючи участь в таких процесах, набувають ознак суб'єктності.

Натомість, якість та правові наслідки прийнятих рішень органами суддівського врядування та самоврядування впливають в подальшому на авторитет судових органів, а отже ми можемо констатувати, що судді виконують в даному випадку опосередковано, але все ж таки функцію суб'єктів легітимації.

В якості об'єкту легітимації судова влада розкривається через два найважливіших аспекти: комунікативний та символічний. Так, О.З. Хотинська-Нор загалом розглядає легітимність як форму комунікації судової влади з суспільством [248]. Водночас Г.А. Кравчук стверджує, що судова влада в сучасному суспільстві надзвичайно глибоко інтегрована в усі без виключення сфери комунікації через панування технологій широкого доступу до правосуддя, його висвітлення в ЗМІ, технічній фіксації тощо [133]. Розвиток технологій просуває легітимізацію судової влади на всіх без виключення платформах суспільних комунікацій, а доступність процесу правосуддя за допомогою різних засобів в тому числі он-лайн трансляцій значно сприяє практичній реалізації принципів гласності, відкритості, неупередженості судового процесу.

З іншого боку, така комунікативна відкритість та навіть інтерактивність судової влади підвищує якість процесу легітимації останньої. І саме в цьому розкривається, на наш погляд, вірність запропонованого нами висновку про те, що одними із суб'єктів такої легітимації виступають як раз таки самі судді. Вони репрезентують судову владу, не просто виконують відповідні повноваження, а формують представлення та уявлення суспільства стосовно якості дотримання вимог до судоустрою, очікування соціуму від судочинства та повноти дотримання принципів, на яких ґрунтується судовий процес.

Це в свою чергу породжує зв'язок із символічним аспектом судової влади. Так, символізація поведінкових актів (судді завжди знаходяться в положенні так би мовити зверхнім через те, що постійно сидять у процесі коли всі інші сторони повинні стоячи проявляти повагу до суду), зовнішніх атрибутів судової влади (мантія, нагрудний знак) – все це створює певне уявлення у

суспільства про те, що представники судової влади мають дійсно виключність і у своїй діяльності, і у своєму статусі. Насправді ж, судді, виконуючи функцію судочинства, залишаються державними службовцями, а їх влада є похідною, делегованою від народу. Натомість, такий символізм створює окрему площину легітимації її як гілки влади, а поведінка суддів, детермінує або навпаки мінімізує рівень такої легітимації. Поведінковий аспект у діяльності суддів впливає на створення зовнішнього архетипу сприйняття суддівської влади суспільством. В даному випадку судді ототожнюються із судовою владою, оскільки на рівні правосвідомості та морально-психологічного сприйняття соціумом судових рішень пов'язується із поведінкою суддів, їх зовнішнім виглядом, тощо через специфічну природу сприйняття людиною оточуючого світу та її місця в ньому. Тому кожна особа окремо, а суспільство в цілому ідентифікує символізм який ретранслюється суддями із якістю судових рішень, а отже із легітимністю судової влади.

Видається, що в такому випадку судді виступають не як об'єкт, а виключно як суб'єкт легітимації, оскільки вони - активні учасники і їх поведінка має вольову природу, усвідомлену та сформовану модусом, який напряду залежить і від правового становища суддів, і від того, як вони таке правове становище сприймають та втілюють у своїй діяльності.

Наведене співзвучно позиції, відповідно до якої судова система є одним із суб'єктів, відповідальних за формування суспільної довіри до судової влади як конститутивної складової сучасного розуміння її легітимності [251, с. 305].

Позитивний бік цього механізму проявляється через появу суспільного авторитету, негативний – через формування уявлення про корумпованість, упередженість суддів та невідповідність зайнятим посадам. І тут знову таки, якщо перше – авторитет – пов'язано із легітимацією судової влади в цілому, то останнє – упереджене відношення до конкретного судді – пов'язано виключно із особою такого судді. Суспільство його персоніфікує, і вже в подальшому, якщо така ситуація не виправляється, відбувається ретрансляція

такого сприйняття на всю судову гілку влади та негативне ставлення до неї, а отже до її делегітимації.

Враховуючи викладене вище, судову владу як об'єкт легітимації можна розглядати у двох площинах:

– функціональній – як сутнісний прояв владно-управлінського впливу та примусу окремої гілки державної влади на процеси: регулювання суспільних відносин, вирішення правових конфліктів, захисту конституційних засад державотворення та прав і свобод громадян, встановлення юридично значимих фактів та правотворення;

– інституційній – сукупність органів державної влади та владних інституцій, що охоплюються функціональним навантаженням реалізації місії, завдань та повноважень судової влади.

На наше глибоке переконання саме функціональна площина є вихідною, а інституційна – похідною. Ми пояснюємо це тим, що говорячи про «судову владу» слід чітко усвідомлювати той взаємозв'язок або механізм, який розкривається через такі елементи: джерело влади (народ) – делегування влади (наділення судових органів та суддів відповідною компетенцією) – реалізація судової влади через відповідні рішення (вирішення юридичних конфліктів, захист прав і свобод, конституційного порядку) – практичне виконання чи застосування судових рішень (правореалізація визнана суспільством). Весь цей механізм не повинен відбуватися шляхом застосування державного примусу в обсягах більше, ніж обсяг впливу правової норми. Тобто, суспільство повинно сприймати та виконувати судові рішення та судову владу через власну аксіологічну призму суспільної правосвідомості, довіряючи та підтримуючи судову владу. Це в свою чергу вимагає відповідної побудови інституційної її складової та її діяльність виключно в межах правової допустимості.

2.2. Суб'єкти легітимації судової влади

Легітимація судової влади розглядається нами як доволі складний процес, в якому беруть участь одразу декілька суб'єктів та який складається з певної кількості кроків і алгоритмів. Легітимація як визнання, з точки зору філософсько-правового розуміння нами цього терміну, передбачає наявність суб'єкту, який оцінює, та суб'єктів, яких оцінюють. Якщо ж говорити про владно-управлінський аспект легітимації, то ми отримуємо ще більш усталений взаємозв'язок між суб'єктами цього процесу, в якому, один суб'єкт ретранслює владу, а інший – сприймає її.

Визначаючи судову владу в якості об'єкту легітимації, ми свідомо відділяли державний примус, силу, яка змушує внаслідок певних об'єктивних факторів підкорювати суспільство своїй волі. Саме існуючу, але неперсоналізовану, неідентифіковану в особистостях силу державного примусу, яку можна однак інституціоналізувати, ми і розуміємо в якості однієї із гілок державної влади. Натомість, говорячи про осіб, які таку владу втілюють, – суддів – ми свідомо наголошували на тому, що не вважаємо за можливе ототожнити їх із об'єктом легітимації. По-перше, вони є активними суб'єктами владних відносин, а отже самостійно створюють уявлення про владу. По-друге, вони наділені легальними можливостями здійснювати державний примус, а отже не має потреби у їх визнанні соціумом. По-третє, саме судді через свою діяльність, спосіб життя та місце в суспільстві ретранслюють уявлення про владу, яку вони мають в соціумі.

У будь-якому випадку, легітимація судової влади в суб'єктному складі не може обмежуватися соціумом, суспільством, громадськістю. Безумовно, громадськість, а точніше громадяни України, які делегували владу, мають моральне право контролювати та вимагати від осіб, наділених нею реалізовувати таку владу в інтересах суспільства, держави, громади. І хоча така вимога не може вважатися елементом процесу легітимації, без очікування чи суспільного запиту, який формується громадськістю, процес легітимації

неможливий. Такий суспільний запит формує критерії та вимоги до легітимації як до оціночної категорії.

Більшість сучасних науковців сходяться у тому, що суб'єктний склад процесу легітимації державної влади, і в окремому випадку, судової, як однієї з гілок такої влади, представлений: суспільством, органами державної влади та міжнародними інституціями, які визнають юрисдикцію цих органів влади. Про це зокрема в своїх дослідженнях зазначає В.Б. Ковальчук, акцентуючи на громадянах, яких, на думку дослідника, слід розуміти одночасно і учасником трансферу влади – відносини делегування – і суб'єктом легітимації її [119]. При чому останнє – легітимація, на думку вченого, є не що інше ніж визнання, схвалення суспільством того способу, в який ця вада реалізується.

Такий собі елемент зворотного зв'язку І.В. Музика також розглядав як процес легітимації державної влади, хоча сприймав його не як суб'єктні відносини, а як однобічну оцінку соціумом спроможності владних інституції реалізувати обсяг влади делегованої народом [159]. Оцінка судової влади та її легітимація, на думку І. Сліденка, повинна відбуватися із урахуванням утилітарності конкретних судових рішень, що не може ґрунтуватися виключно на оцінці за шкалою «визнанні/невизнанні», а повинно бути перевірено в процесі реалізації суспільних відносин [35]. Тут вже мова йде про правореалізацію судового рішення як кінцевого «продукту» судової влади.

Ми погоджуємося з думками вчених стосовно того, що суспільство, народ, громадяни є одним суб'єктів легітимації судової влади, але наведені точки зору розкривають необхідність існування й інших суб'єктів цього складного процесу.

Тут ми повинні згадати точку зору І.М. Жаровської, яка слушно зазначає, що будь-яка державна влада чи будь-який її орган повинен пройти зовнішню легітимацію на визнання власної юрисдикції та можливість реалізувати суверенне право регулювати суспільні відносини не лише в межах кордонів держави [108]. Процес легітимації розпочинається народом шляхом визнання чинної влади, позитивним схваленням влади та добровільним підкоренням їй.

У зв'язку з цим у державі можуть створюватись органи державної влади та місцевого самоврядування задля виконання необхідних функцій. Представницькі органи повинні задовольняти законні інтереси більшості суспільства, водночас захищаючи і дбаючи про окремого індивіда, забезпечуючи рівність і свободу кожного [107, с.143]. На думку ж Ю.-М. Р. Деппі «суб'єктну сферу легітимації державної влади становлять суб'єкти, що реалізують владовідносини всередині держави та за її межами, тобто на міжнародно-правовій арені. Тому до суб'єктної сфери процесу легітимації доцільно віднести: народ як основний засіб здійснення владарювання та єдине джерело влади; органи державної влади; суб'єктів міжнародно-правових відносин. Взаємодія суспільства і влади – остання та не менш важлива ознака легітимації, що характеризує демократизм влади, її служіння народу» [103]. Але знову ж таки, дослідники обмежуються суб'єктним складом інституціоналізованим в органах державної влади, і вочевидь, в органах міжнародно-правової юрисдикції. Говорячи суто про судову владу, яка у відповідності до національного законодавства України реалізується судом в особі або в складі конкретних суддів, ми вважаємо інституціональний підхід до проблеми визначення суб'єктів процесу її легітимації хибним.

На підтримку запропонованої нами тези про те, що в контексті судової влади інституціональний підхід повинен змінюватись персоніфікованим, тобто розкриватися через конкретних осіб – суддів, слід навести точку зору О.В. Щербанюк. Так, в своєму дослідженні авторка акцентує увагу на тому, що незалежність, неупередженість та самостійність судової влади розкривається через дії конкретного складу суду, тобто суддів, що виносять рішення або судді, у випадку якщо таке рішення виноситься одноособово [263]. Сутність даної тези розкривається через механізм потенційного впливу на суд, який і створює уявлення упередженості чи неупередженості. Вплинути на орган судової влади, на конкретний суд неможливо, оскільки це неперсоніфікована установа. Натомість впливати на суддів це цілком можлива та, нажаль, відома в Україні практика, а тому реалізація основних принципів

судоустрою: незалежності, неупередженості суду – передбачається через відповідну поведінку конкретних суддів, навіть з урахуванням існування потенційних ризиків такого впливу.

Саме суддя, як особа, яка здійснює правосуддя, приймає рішення стосовно власної незалежності та неупередженості. Ми говоримо про прийняття рішення, не дивлячись на присягу, оскільки ми відстоюємо позицію правового реалізму, коли такі явища як корупція у формі хабарництва, кумівства є свідомими для суспільства, а отже потребують свідомої системної боротьби [101]. Тож вважаємо, що судова установа ніяк не може своїм існуванням вплинути на представлення суспільства, громадян, соціуму, на те чи легітимна судова влада чи ні. Натомість діяльність конкретного судді чи складу суду наочно демонструє механізм легітимації.

Отже, на нашу думку, суб'єктний склад процесу легітимації судової влади розкривається через складну взаємодію таких суб'єктів, аналіз правового становища та особливостей діяльності яких буде надано нами в подальшому:

- судді всіх без виключення судів системи судоустрою України, обрані та/або призначені на посаду у встановленому законодавством порядку;
- органи суддівського врядування та самоврядування, а також посадові особи органів судової влади, які наділені повноваження реалізовувати її, впливаючи на процес організації судоустрою без впливу на саме судочинство;
- громадяни України, а в деяких випадках також особи без громадянства та іноземці, щодо яких відбувається вирішення судами правових конфліктів, і щодо яких застосовуються судові рішення;
- інститути громадянського суспільства, які здійснюють громадський контроль та моніторинг за прозорістю діяльності судової системи, її відповідністю принципам судоустрою та судочинства;
- органи державної влади та владні суб'єкти міжнародного права, які мають зобов'язання визнавати юрисдикцію національних суддів та приймати до виконання судові рішення, винесені судами України (ЄСПЛ, інші судові органи в порядку виконання рішень іноземних судів).

Таким чином, запропонована нами доволі розгалужена система суб'єктів легітимації судової влади розкриває всі особливості функціонування системи судоустрою в Україні, а також демонструє той суспільно-політичний вплив та місце судових органів в системні владно-державних відносин та системі регулювання суспільних відносин.

Першим суб'єктом легітимації судової влади, який нами буде розглянуто є судді. В межах даного підрозділу дослідження ми звертаємо увагу лише на ті детермінанти правового статусу суддів, власне, як і всіх інших суб'єктів легітимації судової влади, які впливають на цей процес або мають характеризуючу утилітарність. Щодо суддівського корпусу, оскільки ми розглядаємо його увесь і виключно таким чином, то в першу чергу звертаємо увагу на ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою визначається статус судді. Так, «суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судоустрою чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді» [189]. Системний аналіз положень вказаного закону дає змогу встановити і певні особливості правового статусу судді, які впливають на легітимацію ним судової влади:

по-перше, виключність виконуваних суддею функцій правосуддя, які не можуть бути поєднані з жодною іншою діяльністю за винятком викладацької, творчої та наукової. Такі вимоги щодо несумісності встановлюються ст. 53 вказаного вище закону та є однією із детермінуючих ознак, дотримання якої прямо впливає на легітимацію судової влади, на сприйняття суспільством способу та обсягу дотримання суддею принципів незалежності, неупередженості та безсторонності суду;

по-друге, судді приймаючи присягу, повинні дотримуватися спеціальних етичних норм в своїй поведінці (ст. 58), не лише під час виконання функцій судді, але і в повсякденному житті. При чому спосіб життя судді підлягає

моніторингу та перевірки (ст. 59), які повинні продемонструвати те, чи дотримується суддя всіх вимог до власної професії. Такий морально-етичний зріз суб'єктності суддів пояснюється обов'язком отримуватися принципів судочинства, а також тим фактом, що громадяни, делегуючи реалізацію судової влади, повинні усвідомлювати наскільки авторитетною, неупередженою та гідною є особа, що носить статус судді. Всі ці оціночні судження відіграють вкрай важливе значення для формування в суспільній свідомості того образу суддів, а відтак і судової влади, без яких неможлива легітимація останньої та визнання беззаперечності її впливу на суспільні відносини. Недаремно КРСС наголошує, що «судова етика є першою передумовою ефективності, дієвості та неупередженості національних судових систем. Вона тісно пов'язана з поняття незалежності суду: остання забезпечує добросовісність, а та у свою чергу посилює незалежність» [71];

по-третє, вимоги до декларування доходів суддів та членів їх родин (ст.ст. 59-61), а також їх перевірка є важливим елементом впливу на процес легітимації судової влади через демонстрацію транспарентності діяльності суддів. Ще раз підкреслюємо: народ, делегуючи владу, зокрема і судову, набуває права вимагати реалізовувати її в такий спосіб, в який це відповідає суспільним очікуванням та стандартам укріпленим в правосвідомості. Оскільки судді розв'язують правові конфлікти, суспільство повинно розуміти що це відбувається в межах виконання ними функції держави, а отже на паритетних засадах щодо всіх без виключення учасників таких конфліктів. Тому матеріальне становище суддів та спосіб їх життя повинні відповідати рівню оплати виконуваних ними функцій, є несумісним із винагородою за розв'язані конфлікти.

Всі наведені вище аспекти правового статусу суддів відносяться до ретрансляційних – тих, які формують уявлення про легітимність судової влади в суспільстві. Натомість ми повинні звернути увагу на ще один дуже важливий аспект, який вже має відношення безпосередньо до сприйняття самими суддями рівня легітимності судової влади. Мова про правозастосовчу

практику та механізм використання в своїй діяльності правових висновків зроблених іншими суддями; судових рішень в якості прецеденту тощо. Тобто, в який спосіб самі суді сприймають легітимність суддівської нормотворчості, результатів правозастосування та праворозуміння. На наш погляд це ключовий аспект, оскільки демонструє наявність/відсутність єдності та монолітності судової влади. Тому прояви одіозності чи публічних конфліктів, які мали місце скажімо при вирішенні долі Окружного адміністративного суду міста Києва та втручання його суддів в процеси державотворення, мають негативний ефект на процес легітимації всієї судової влади. Суспільство отримує чіткий сигнал про існування не правового, а інституційного конфлікту і навіть кризи в системі судоустрою, що автоматично знижує рівень довіри до всієї гілки влади та сумніви в дієвості механізмів її реалізації та існуванні.

З цього приводу важливою є теза В.В. Городовенка, що «очевидним є посил щодо сумнівної легітимності судових реформ, які не узгоджувалися із конституційно-допустимими реорганізаційними процесами та змінами у судовій системі, конституційним статусом найвищого суду в системі судоустрою України, а також ключовими гарантіями незалежності суддів, насамперед принципом незмінюваності суддів. Водночас необхідно розвивати розуміння інституційної незалежності судової влади як складного та багатогранного явища, а також підтвердити універсальність такої незалежності в конституційно-правовому вимірі» [92]. Створюється певне бачення судової влади, як інституційного формування, яке здатне саме виправдовувати та змінювати межі, критерії та вимоги до здійснення судочинства, подаючи це суспільству як виправлення недоліків законодавчого регулювання.

Нажаль, цей висновок є об'єктивним, а ризики, які з ним пов'язані, доволі реальними, особливо в умовах сучасного рівня розвитку корупційних проявів в Україні. Їх подолання та результати такого подолання демонструватимуть відповідне збільшення або зменшення рівня легітимації судової влади.

Наступним суб'єктом легітимації судової влади нами визначаються органи суддівського врядування та самоврядування, а також інші органи в системі судової влади, які здатні своїми рішеннями впливати на її легітимацію. Наприклад, відповідно до ст. 126-127 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «суддівське самоврядування в Україні здійснюється через: збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Пленум Верховного Суду; Раду суддів України; з'їзд суддів України» [189]. Повноваження органів суддівського самоврядування є доволі широкими, але серед визначальних, з точки зору впливу на легітимацію судової влади, слід наголосити на наступних:

- обрання суддів на адміністративні посади в судах;
- призначення суддів КСУ;
- обрання суддів до складу ВРП.

Наведені повноваження демонструють закритість судової влади від впливу інших гілок влади, що повинно впливати на усвідомлення повноти відповідальності суддів за рівень легітимності судової влади. Суддівський корпус вирішує великий обсяг питань матеріально-технічного, фінансового, кадрового, організаційного забезпечення діяльності судів (ст. 126 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), але при цьому реалізація рішень суддівського самоврядування також покладається на самих суддів. Приймаючи активну участь у забезпеченні функціонування органів державної влади, якими за своєю сутністю є всі без виключення судові установи, судді фактично «відстороняють» від цього процесу органи виконавчої влади.

За таких умов суспільство сприймає суддівський корпус як особливий соціальний прошарок громадян України, певну «касту», яка є не стільки незалежна від інших органів влади, скільки самоусунена від контактів із ними. Це може сприяти формуванню негативного сприйняття в суспільній свідомості, особливо коли рішення суддів не співпадають із очікуванням громадян або з уявленням про справедливий суд, яке сформовано в суспільстві. Аналізуючи положення Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» в частині діяльності органів суддівського самоврядування, слід звернути увагу і на ту обставину, що їх діяльність є непідконтрольною жодній іншій державній інституції, а втручання навіть з моніторинговими функціями, свідчатиме про потенційний вплив на суддівську незалежність.

Окремо слід звернути увагу на органи суддівського врядування, до яких законодавець відносить ВРП і ВККСУ, що перебувають у певних відносинах взаємозалежності, демонструючи існування в Україні специфічної, дуальної моделі судової ради [26], яка повинна бути гарантом «як незалежності судової системи, так і незалежності окремих суддів» [72]. Ці органи судової влади як суб'єкти її легітимації виконують двояку роль.

По-перше, реалізуючи належний їм функціонал, зокрема, щодо формування суддівського корпусу, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, вони створюють умови, які в подальшому впливають на якість та ефективність правосуддя. Від того, наскільки добросовісний, компетентний, професійний суддівський корпус, за формування якого відповідають ВРП і ВККСУ, здійснюватиме правосуддя в державі, безпосередньо залежить і якість правосуддя, і формування позитивної чи негативної оцінки в аспекті його суспільного сприйняття та відношення до судової влади. Крім того, у розумінні міжнародних стандартів судова рада повинна бути тією інституцією, яка відповідає за покращення розуміння та довіри суспільства до системи правосуддя, захищати її імідж [72]. Тобто, ВРП і ВККСУ повинні вживати заходів, спрямованих на активізацію комунікації з громадськістю і ЗМІ, захищаючи репутацію та авторитет судової влади. Вони повинні демонструвати злагодженість у своїх позиціях і діях, єдність у розумінні цінності авторитету судової влади в суспільстві, що безпосередньо залежить і від ефективності їх діяльності.

По-друге, самі органи суддівського врядування як складова судової влади повинні бути легітимними, що охоплює і інституційний, і процедурний зрізи. Вони повинні бути сформовані у такому складі, і у такий спосіб, щоб суспільство не мало сумнівів у їх рішеннях. У цьому сенсі варто звернути

увагу, що в Україні і ВРП, і ВККСУ складаються з суддів і осіб, які такими не є, що дає підстави означити такий склад як змішаний. На переконання КРЄС, змішаний склад має перевагу «з огляду як на уникнення сприйняття корпоративного інтересу, протекціонізму та надання преференцій, так і відображення різних суспільних поглядів. Це надасть судовій владі додаткове джерело легітимації» [72]. Другим важливим моментом є залучення до формування органів суддівського врядування «дорадчих» органів з іноземним елементом, що є особливістю сучасного етапу державотворення. Хоча, як зазначається у літературі, їх статус різниться, означилася чітка тенденція, в основі якої – необхідність посиленого з боку суспільства контролю за формуванням суб'єктного складу судової влади [62].

Розмірковуючи про громадян як суб'єктів легітимації судової влади, ми не повинні ототожнювати їх із народом, в тому сенсі, що останній за своїми критеріями є суб'єктом значно ширшим; крім того варто чітко відділяти фізичних осіб від всіх інших учасників судового процесу, оскільки часто юридичні особи через свої корпоративні структури приватного права здатні суттєво впливати на суспільну думку щодо легітимності судової влади чи її нелегітимності. Але ми розуміємо, що такий вплив вчиняється виключно з метою лобіювання власних інтересів через судові органи.

Так, С.В. Гладій вважає, що легітимація судової влади суспільством, тобто громадянами, відбувається через процедури: участі у формуванні суддівського корпусу, участі у процесі здійснення судочинства, суспільного контролю за якістю судових рішень [88]. Участь у формуванні суддівського корпусу є важливим елементом легітимації судової влади на рівні з делегуванням від народу реалізації влади, і в тому числі судової її гілки. Але при цьому слід наголосити, що така участь не може перевищувати встановлені законодавством межі та критерії незалежності суддів, недопустимості тиску чи втручання в діяльність суддів. Водночас така участь громадян повинна бути реальною, а не через аморфні неосяжні конструктиви делегування влади, а

через видимі механізми, як скажімо обрання суддів, участь в процесі перевірки декларації суддів, моніторингу способу їх життя тощо.

Наразі вітчизняне національне законодавство не передбачає будь-яких більш-менш відчутних інструментів впливу громадян на процес призначення суддів, що, до речі, визначалося ще в дослідженнях К.А. Бабенко як передумова існування демократичної держави [52]. Натомість С.В. Прилуцький зазначає, що доступ громадян до формування суддівського корпусу не обов'язково пов'язаний виключно із призначенням суддів. Тут мова може бути і у впливі суспільної думки, результатом якої є звільнення суддів із посад, у випадку, якщо вони не відповідають вимогам чи порушують стандарти суддівської етики та поведінки [186, с.195]. Ми поділяємо обидві точки зору вчених, наголошуючи на тому, що все ж таки у певній віддаленій перспективі доцільно розглянути можливість реалізації ідеї про виборність суддів в судах першої інстанції у формі пілотного проекту. Виборність суддів є свідченням високого рівня розвитку громадянського суспільства та спроможності громадян до самоорганізації і реальної участі в управлінні державними справами.

Що ж стосується участі громадян в процесі здійснення судочинства, то тут мова йде беззаперечно про суд присяжних. Відповідно до ст.ст. 63-68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжні виконують свої обов'язки в процесі здійснення правосуддя у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [189]. Інститут присяжних суттєво підвищує якість правосуддя, відкриваючи ширші можливості для захисту, оскільки він першочергово застосовується в кримінальному процесі та покликаний забезпечити прозорість та всебічність розгляду справи і становлення істини в ній в інтересах справедливого судочинства. Така участь громадян в процесі реалізації судочинства вимагає від них відповідного рівня громадянської позиції та стандартів поведінки, оскільки від того, яким чином вони будуть самоусвідомлювати себе напряму залежить і рівень легітимності всього судового процесу та конкретного суду.

Важливість залучення громадян до процесу здійснення правосуддя полягає і в тому, що в такий спосіб судова влада та конкретні судді «делегують» «відповідальність» за процес легітимації суду на самих громадян – присяжних. Саме в цьому, на наше переконання, криються найбільші ризики легітимації судової влади. Справа в тому, що вимоги до присяжного стосуються лише його віку, знання державної мови та ступеня осілості, а також заборону сумісності з іншими посадами та високий моральний рівень. Однак, на нашу думку, присяжні також не повинні бути фахівцями в галузі права, що ставить нові вимоги до процесу доведення вини чи невинуватості особи в кримінальному процесі. Присяжні повинні на практиці реалізувати принцип неупередженості, безсторонності, а також справедливого судочинства, однак часто стають об'єктом маніпулювання з боку сторін процесу, а нерідко і з боку самого суду.

Тому, як слушно зазначає Л.М. Москвич, сучасний інститут присяжних повинен бути допрацьований відповідним рівнем вимог до осіб, що виконують ці функції [156, с.129]. Це надзвичайно слушна позиція, однак в цьому то і цінність інституту присяжних – відсутність фахових знань задля забезпечення можливості формування неупередженого стороннього уявлення про обставини справи, що повинно підвищувати релевантність встановлених в процесі судового розгляду результатів.

Суспільний контроль за якістю судових рішень, як один із напрямків легітимації громадянами судової влади, частково проявляється в діяльності ВРП, про що мова йшла вище, а частково повинен забезпечуватися за активної участі інститутів громадянського суспільства і саме тому ми визначаємо їх як окремих самосійних суб'єктів аналізованого процесу.

Зауважимо, що вітчизняне законодавство на пряму не передбачає обов'язковості залучення в будь-якій формі інститутів громадянського суспільства до участі в судочинстві чи моніторингу якості його здійснення. Однак, окремі прояви такого залучення існують та реалізуються з урахуванням особливого статусу інститутів громадянського суспільства та їх можливостях

впливу. Така залученість носить ознаки громадського контролю у сфері судової влади, що, як зазначає О.З. Хотинська-Нор, «є зовнішнім регулятором процесів розвитку судової системи, скеровуючи їх у русло відповідних суспільних очікувань, узгоджуючи їх з інтересами соціуму на кожному історичному етапі його розвитку і забезпечуючи в такий спосіб еволюцію судової системи та її взаємозв'язок із суспільством» [246].

Перш за все, мова йде про громадський моніторинг як один із способів громадського контролю у сфері судової влади [253], зокрема моніторинг способу життя суддів. Судді є публічними особами, їх спосіб життя повинен бути відкритим у відповідності до ст. 59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а декларації та рівень доходів мають бути відкритими та підлягати незалежній оцінці на достовірність (ст.ст. 60-62) [189]. Інститути громадянського суспільства та неурядові, особливо, міжнародні організації, які мають відповідний досвід та можливості здатні забезпечити дійсно прозорий моніторинг та контроль за достовірністю вказаних в декларації даних, а також їх співставлення із реальним рівнем життя судді. Мова не йде про переслідування чи втручання в приватне життя, але про відповідність судді тим стандартам та етичним вимогам, які у своїй практичній реалізації ретранслюють в суспільство реальне дотримання принципів справедливості, незалежності, неупередженості.

Крім того, інститути громадянського суспільства, особливо незалежна професійна преса, групи журналістів-розслідувачів здатні забезпечити реальне дотримання принципу гласності та відкритості судового розгляду, висвітлюючи всі аспекти процесу здійснення правосуддя, не лише процесуальні. При цьому вони не втручаються в сам судовий процес, але формують незалежну точку зору, яку суд на власний розсуд може взяти до уваги, що дає можливість розширити діапазон гіпотез та альтернатив при ухваленні судового рішення.

Останній суб'єкт легітимації судової влади є суб'єкти міжнародного права, зокрема це ЄСПЛ, а також судові органи та органи системи юстиції

закордонних справ, які в порядку двосторонніх відносин та в межах міжнародних договорів виконують рішення судів України. Діяльність останніх із виконання судових рішень, що виносяться судами України, найбільше демонструє сприйняття та обов'язковість таких рішень, а отже рівень легітимації судової влади України як гілки державної влади, що реалізує міжнародну правосуб'єктність та міжнародно-правовий аспект державного суверенітету.

Якщо ж говорити про ЄСПЛ, то тут слід звернути увагу на два аспекти:

– рішення національних судів України є предметом розгляду та вирішення в ЄСПЛ, а отже суб'єкти, що їх виносили, визнаються в якості легітимної державної влади;

– ЄСПЛ виносить рішення та висновки, що є обов'язковими для виконання і застосування судами України.

Останнє прямо передбачене положенням Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [187]. Водночас, у своїх рішеннях сам ЄСПЛ встановлює та підтверджує рівень легітимності судової влади в Україні, а також незалежність здійснення судочинства. Як видається, хоча для ЄСПЛ пріоритетним є захист конвенційних прав і свобод людини, ним визнається значущість гарантування та дотримання на національному рівні інституційної незалежності судової влади у системі «стримувань і противаг» [201]. Водночас ми повинні наголосити на деяких важливих аспектах практики ЄСПЛ, а також практики інших міжнародних організацій чи судів інших держав під час виконання, визнання чи оцінці судових рішень постановлених національними судами в Україні:

по-перше, всі вказані суб'єкти не оцінюють рівень легітимності судової влади в Україні, а лише визнають її легальність, легітимність при розв'язанні правових конфліктів та реалізації суверенітету держави на території України щодо її громадян та/або осіб без громадянства чи навіть іноземців;

по-друге, спосіб і терміни виконання судових рішень, постановлених судами України, а також процес та строки розгляду скарг на відповідні судові рішення в ЄСПЛ жодним чином не можуть виступати критеріями оцінки легітимності судової влади в Україні;

по-третє, висновки та рішення, що виносяться ЄСПЛ також не свідчать про рівень легітимності судової влади в Україні, але впливають на його оцінку вже іншими суб'єктами легітимації.

Останній висновок є надзвичайно важливим у контексті подальшої розбудови системи судочинства в Україні та забезпечення дотримання національними судами принципів організації та функціонування судової влади. Справа в тому, що ЄСПЛ здійснює оцінку судових рішень та виносить свої рішення, часто констатуючи порушення вітчизняними судами конвенційних норм. ЄСПЛ дає оцінку діяльності судової влади виключно в межах їх дотримання, а також з метою розширення можливостей для реалізації громадянами України права на справедливий суд. Водночас, реакція вітчизняної судової влади на такі рішення ЄСПЛ та ті зміни, як відбуваються під їх впливом, це вже є предметом вторинної оцінки легітимності судової влади іншими аналізованими нами вище суб'єктами.

Все це демонструє взаємопов'язаність процесу легітимації судової влади на всіх його рівнях із діяльністю різних за своїм статусом суб'єктів такого процесу, а також складність самого механізму. За для того, щоб зрозуміти природу та зміст самого процесу легітимації судової влади й відшукати нові шляхи для підвищення її рівня необхідно проаналізувати умови легітимації, які виступатимуть одночасно критеріями для оцінки її рівня та індикаторами для використання різних інструментів її здійснення.

2.3. Умови легітимації судової влади

Наявність суб'єктно-об'єктного складу процесу легітимації судової влади надає повноти відчуття того, що нею буде набутий високий рівень легітимності. Сприйняття суб'єктами легітимації характерних рис та необхідних детермінант судової влади відбувається в певних соціально-економічних та суспільно-політичних реаліях. Зовнішнє середовище по відношенню до самого процесу легітимації об'єктивує певні особливості сприйняття, а точніше – контури в якому воно відбувається. Контури легітимації впливають на глибину пізнання суспільно-значимих аспектів легітимності судової влади. Тут мова йде про ті обставини, в яких перебувають суб'єкти легітимації протягом всього процесу. Цей процес не має своїх часових меж в тому сенсі, що він відбувається постійно, оскільки оцінка судової влади, її авторитетності та регуляторної спроможності здійснюється залежно від прийняття органами судової влади рішень, які, з поміж іншого, оцінюються суспільством.

Слід зауважити, що контури, в межах яких відбувається сприйняття суспільством судової влади та її легітимація, визначають лише середовище, але сам результат – надання високого рівня оцінки легітимності – відбувається з урахуванням певних умов. Умови легітимації судової влади це ті детермінанти, які впливають на якість, адекватність і повноту суспільного сприйняття авторитету та сили впливу судової влади, суспільну оцінку ефективності її функціонування та визнання, яке передбачає виконання в суспільстві судових рішень. Умови формують цілу систему обставин, які роблять можливим визнання високого рівня легітимності судової влади, а також сприяють реалізації процесу легітимації в цілому. При чому ми зауважуємо, що, аналізуючи умови легітимації судової влади, ми акцентуємо увагу лише на таких, існування або настання яких, сприяє високому рівню легітимації судової влади, а не визнанню її нелегітимної. Також ми виходимо з того, що умови, за яких відбувається легітимація судової влади, не слід ототожнювати з вимогами до самого процесу легітимації.

Враховуючи зроблені нами висновки про сутність та зміст категорії «легітимність судової влади», а також щодо її складових елементів доцільно зауважити, що першою умовою легітимації є легальність процедур формування та функціонування органів судової влади. Мова йде про відповідність реального стану існування відповідних органів їх конституційно-правовому статусу, закріпленому в Основному законі держави та деталізованому у відповідному законодавстві. Так, положення Конституції України встановлюють правовий режим формування органів судової влади та статус суддів. У Законі України «Про судоустрій та статус суддів» вони дістають свою подальшу регламентацію та необхідну деталізацію. Але ми наголошуємо, що сама по собі декларація та законодавче відтворення такого порядку та статусу суддів ще не означає легітимність судової влади. Важливим є дотримання цього порядку на практиці, виконання вимог щодо призначення суддів та проходження ними публічної служби, оскільки вони в першу чергу за своїм адміністративно-правовим статусом є представниками держави.

З приводу належності та відповідності законодавству процедур інституціоналізації та організації органів судової влади слушним є зауваження В. Ковальчука, який вказує, що «у Конституції як установчому акті народу закладено основи дієвого механізму легітимації влади, який включає систему конституційних принципів, гарантій та засобів політико-правового контролю з боку громадянського суспільства за публічною владою, що забезпечує її легітимність» [120]. Такої самої позиції дотримується і Т.А. Кравченко, вказуючи, що «Конституція є основою легітимності державної влади, оскільки юридично закріплює інтереси та волю всього народу» [131]. Таким чином, ми можемо стверджувати про наявність логічного зв'язку між утвердженням Конституції держави та легальністю судової гілки влади, якщо вона створена відповідно до положень Конституції. Тоді законодавча деталізація окремих процедурних аспектів впливає лише на рівень легітимації судової влади, який буде об'єктивно тим вище, чим менше порушень процедури створення

функціонування судів та призначення на посади й проходження служби суддями.

У цьому контексті легітимність постає у розрізі легальності (законності) та відображається через формальне дотримання законодавчо визначених процедур. Для нас очевидно, що через таке розуміння легальності, як умови легітимації, розкривається юридичний формалізм у підходах до оцінки якості функціонування механізму держави.

Сучасне суспільство, приймаючи правила легітимації влади, передбачає можливість різного розуміння її суті, кожне з яких може бути соціально визнаним, що означає – цінним та авторитетним. Тому легітимність – це не властивість соціального ладу, а властивість певного уявлення та визнання влади [235]. Тому оцінка легітимності через дотримання умови легальності, законності процедури формування та функціонування суду і суддів розкриватиметься через рівень існуючих правових конфліктів щодо оскарження тих чи інших процедурних моментів, починаючи від самих підстав створення суду, як органу державної влади, закінчуючи оспорюванням перебування тих чи інших суддів на посаді.

При цьому підкреслимо, що оскарження самих судових рішень, хоча і впливає на рівень легітимності судової влади, але виступає скоріше засобом оцінки довіри суддям, сприйняття суспільством дотримання судом принципів справедливості та неупередженості, а також оцінка якості правозастосування суддями норм законодавства при розв'язанні правових конфліктів.

І знову ж таки, звертаючись до праць Ю.-М. Р. Деппи, «важливою умовою реалізації процесу легітимації судової влади є утвердження законності існування у призмі міжнародних відносин, так званої міжнародної правосуб'єктності» [103]. Тут мова йде про визнання судових рішень постановлених національними судами на міжнародному рівні: в разі їх оскарження до ЄСПЛ чи інших міжнародних судових інституцій; в разі виконання іноземними державами. Але ця умова, знову ж таки, є похідною від легальності, законності існування судової гілки влади в конкретній країні,

оскільки визнання на міжнародному рівні можливе лише за умови дотримання тих вимог. Які висувають міжнародні інститути до функціонування системи органів публічного управління на національному рівні.

Наступною умовою легітимації судової влади є дотримання основоположних принципів судочинства, які впливають на суспільно-психологічний та аксіологічний зрізи легітимації судової влади. Для досягнення максимально високого рівня легітимності необхідним є дотримання всіх без виключення принципів в максимально можливих масштабах. Цю умову легітимності можна визначити як функціональну, оскільки вона передбачає дотримання органами судової влади вимог закону щодо власної діяльності, а головне, щодо процедури винесення судових рішень. Це в свою чергу створює відповідне уявлення у суб'єктів легітимації щодо необхідного рівня законності таких рішень, неупередженості та незалежності самих суддів і, як наслідок, справедливості судового розгляду.

О.В. Щербанюк вказує, що «для ефективного розвитку та діяльності судової влади вагоме значення має постановка цілей та завдань судової влади й визначення її функцій. При цьому самостійність і незалежність судової влади є неодмінною умовою конституційного правового прогресу» [263]. Тобто принципи, на яких ґрунтується судочинство, виступають одночасно детермінантами законності функціонування системи судоустрою, а також вимогами умовами щодо легітимації судової влади. При цьому, дотримання принципів, як ми зазначали, розкривається через процедурні аспекти функціонування суду.

З іншого боку, як стверджує О.М. Лоцихін, «функції судової влади залежатимуть від місця та ролі суду в певному суспільстві. Основною функцією судової влади є вирішення юридично значущих справ, що мають юридичні наслідки. Саме тому рішення, що ухвалюються судом у межах здійснюваної функції, є обов'язковими для всіх державних органів, організацій та установ усіх форм власності, фізичних та юридичних осіб. Ця обов'язковість закріплена на законодавчому рівні» [146, с.18]. Але, як слушно

зауважується у науковій літературі, така обов'язковість є номінальною, вона досягається за рахунок дотримання процедурних вимог, натомість більш важливим є зміст самого рішення, спосіб правозастосування застосований судами та безсторонність при його ухваленні [226, с.145]. Наявність системи принципів покликана задовольнити той рівень очікування суспільства від діяльності суду, які на нього покладаються, враховуючи його суспільне призначення – розв'язання правових конфліктів. Довіряючи суду вирішувати їх, суспільство делегує не лише саму владу, але і декларує власне добровільне підкорення волі суду, оформленій у вигляді судового рішення.

На перший погляд здається, що функціональні умови об'єктивують довіру до суду, але ми повинні зробити застереження щодо того, що сама по собі довіра, як морально-психологічна детермінанта, властива особам стосовно конкретних вчинків, дій, процедур. Довіра виступає окремою умовою легітимації судової влади, а з точки зору умов функціональних, то дотримання принципів судочинства, є ні чим іншим ніж контурами для визначення рівня довіри до судової влади.

Вся сукупність засадничих принципів організації судоустрою та здійснення судочинства відображена в Розділі I Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Серед них вагоме місце займають принципи безсторонності, неупередженості та незалежності суддів. У Висновку КРЄС № 18 «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії» міститься імператив про те, що «судова влада повинна бути незалежною для виконання своєї ролі по відношенню до інших гілок державної влади, суспільства в цілому і учасників судового процесу. Незалежність суддів не є прерогативою або привілеєм, що надається для захисту власних інтересів, але для захисту верховенства права і всіх тих, хто шукає і чекає справедливості. Судова незалежність – засіб, яким забезпечується неупередженість суддів і є невід'ємним елементом обов'язків судової влади з неупередженого вирішення спорів» [70]. Тобто, КРЄС неупередженість та справедливість судового розгляду ставить в залежність від

реалізації принципу незалежності суду, визнаючи саме цю засаду вирішальною та визначальною умовою легітимації судової влади.

З цього приводу В. Ковальчук пояснює, що для європейських країн функціональна легітимація судової влади є найбільш важливішою, оскільки вона передбачає певні вимоги до змісту самої діяльності, вирішення правових спорів та ухвалення рішення. Функціональна легітимація передбачає необхідність створення механізмів контролю за дотриманням вимог законодавства в самому процесі діяльності судів, а не лише щодо винесених рішень, що здійснюється за рахунок апеляційного та касаційного перегляду [120]. Така вимога знайшла своє пряме відображення в правозастосовчій практиці судових рішень ЄСПЛ, зокрема в рішеннях у справах «Де Куббер проти Бельгії» [7] та «Білуха проти України» [199]. Так, в них зазначається, що зовнішнім проявом легітимності судової влади є виконання умови про те, що правосуддя повинно не тільки чинитися, повинно бути також видно, що воно чиниться.

Така позиція ЄСПЛ демонструє, що незалежність суду повинна бути осяжною для суспільства, не показовою, але наочно продемонстрованою. Способи та механізми ретрансляції такої незалежності залежать від самого суду, але, з точки зору функціональної легітимації, необхідно зауважити, що основна роль при цьому повинна виконуватись безпосередньо суддями. Суд, вирішуючи справу, повинен продемонструвати, що його висновки та спосіб її вирішення дійсно не залежить від жодного стороннього чинника, окрім тих обставин, які демонструються учасниками судового розгляду. Тому суд, починаючи розгляд справи, перебуваючи в самому процесі на всіх його стадіях, виносячи рішення, – тобто в будь-якій процедурі, яка має відношення до самої сутності судочинства, повинен демонструвати, що він є незалежний, неупереджений, самостійний. Все це проявляється виключно в поведінці суду, в його процесуальних рішеннях аж до кінцевого рішення по справі в цілому.

Найголовнішим є те, що вся демонстрація незалежності в суду повинна в кінцевому результаті бути викладена в рішенні по справі в такий спосіб, щоб

можна було прослідити як раз таки логіку поведінки суду та логіку його умовиводів у справі. Саме про це зазначає ЄСПЛ, коли говорить, що незалежність суду, це коли він незалежний в кожному своєму рішенні та в кожній дії, демонструючи це. Власне для цього суд повинен дотримуватися й інших принципів та засад діяльності: відкритості та гласності судового розгляду, вільного доступу до судочинства; забезпечувати змагальність сторін, а також створювати умови для повноцінної реалізації сторонами судового розгляду своїх процесуальних прав. Це теж є демонстрацією того, що судочинство дійсно чиниться і чиниться неупереджено, але інколи в реаліях України, нажаль, відбувається ситуація, коли зовнішній прояв принципу неупередженості суперечить його внутрішньому змісту, який можна простежити вже виключно з тексту остаточного судового рішення у справі, в якому простежується конкретна мотивація, вибірковість правозастосування та праворозуміння судом тих чи інших положень закону, що в цілому демонструє як раз таки упередженість та прихильність не фактам і обставинам у справі, а конкретним сторонам чи особам, на чю користь виноситься судові рішення.

Тому І.Є. Марочкін і стверджує, що формування легітимної судової влади залежить не лише від законності і справедливості дій і рішень суду, а й від «уміння суддів, а також головуючого в судовому засіданні правильно побудувати відносини з учасниками судового провадження та іншими особами, присутніми в залі, в тому числі й журналістами. Якщо ж такого вміння бракує або ігнорується, ця специфіка судових владовідносин, це може призвести до суб'єктивного конфлікту владарюючого з підвладними в судочинстві» [153]. Це і є демонстрацією незалежності суду, при чому незалежності не тільки від конкретних осіб чи учасників процесу, але і від сторонніх обставин процесу, як, наприклад, присутність засобів відеоспостереження в судовій залі. Неупереджене судочинство та неупереджений суддя не бояться бути висвітленими в процесі того, як воно здійснюється [239].

Про це, до речі, чітко та однозначно зазначається в Бангалорських принципах поведінки суддів від 19.05.2006, схвалених Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН № 1 від 27.07.2006 року: «висвітлення судового процесу є елементом відносин судді з учасниками процесу та суспільством, що додатковий раз демонструє відкритість, гласність та неупередженість судового розгляду» [56]. Власне через це, демонстрація реалізації принципів судочинства, і, зокрема, принципу незалежності суду, яка сприймається іншими суб'єктами процесу легітимації судової влади, повинна бути настільки наочною та транспарентною, наскільки це дасть змогу сформувати суспільний контент довіри до суду, створити високий рівень позитивного сприйняття суспільством процесу судочинства та образу суду і конкретних суддів.

В цьому контексті слушною є теза Л.І. Яковлевої про те, що функціональна легітимація судової влади є похідною від загального обов'язку держави підтримувати й виправдовувати довіру до права, яка полягає не тільки в неухильному дотриманні його правил, а й у виправданні очікувань, які зумовлюють саме право. Тому сам факт організації незалежного, неупередженого судочинства зобов'язує суд не просто реалізовувати приписи права вчиняючи правосуддя, але робити це так, щоб не порушувались загальні очікування, які породжують право, а довіра, яка відчувається до нього не підривалась» [266]. Тут вже ми бачимо, що довіра виступає необхідною умовою функціональної легітимності суду, оскільки довіра до суду означає довіру до правопорядку.

Сучасна ідея держави припускає володарювання не осіб, а духовних сил (тобто володарювання не легальності, а легітимності), тому що цим силам, оскільки вони виходять з духовної природи людини, можна підкорятися добровільно. В основі всякої державної влади лежить колективна підтримка населення, що впливає із визнання ним цієї влади [223]. Підтримка можлива виключно через довіру, а довіра походить від практичної реалізації судом принципів судочинства, слідування суддями конкретних приписів закону, як

щодо самого змісту судочинства, так і щодо морально-етичного обліку судді, його поведінки та становища в суспільстві.

Р. Циппеліус пояснює, що «здійснення правосуддя повинно включати оцінку й, зокрема, розуміння справедливості», що не можна строго вивести з законів [256, с. 77]. Саме такий підхід до правосуддя є передумовою його легітимності. Проте його здійснення є проблематичним в умовах романо-германської правової системи на відміну від англо-американської з її розвиненою доктриною та практикою суддівського розсуду. Тому важливою легітимуючою формулою для судової влади є довіра до суду, яка підвищується через захист судом прав людини [99, с.20]. Тут існує певне протиріччя між ступенем захисту прав людини і тим рівнем незалежності суду, який реально існує в системі судочинства. Сам захист прав підвищує довіру до суду, оскільки суд виступає в якості інструменту реалізації системи державних гарантій з недопустимості зменшення чи обмеження громадянських прав. Це формує довіру до суду. Однак, упередженість та залежність суду, зокрема але не виключно, від інших сторін процесу чи держави, може призвести до штучного або обмеженого вирішення правового конфлікту.

Сам захист прав в повній мірі не відбувається, але вже сама увага суду до цієї проблеми – порушення громадянських прав – демонструє суспільству, що суд знаходиться на його боці та здійснює заходи спрямовані на захист таких прав. Але тут і виникає «пастка довіри» оскільки підкорюватися можна лише тій владі, якій довіряєш, в інший спосіб відбувається примушення до підкорення через застосування активного державного примусу. Натомість пасивний державний примус, у формі судових рішень, має своїм наслідком підкорення особами волі суду, оскільки вони бачать в ньому інституцію, яка захищає їх права.

З цього приводу цікавою є точка зору Р.О. Гаврилук та П.С. Пацурківського щодо того, що зменшення рівня довіри до суду, створює передумови до активного розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів. Таке вирішення правових конфліктів

означає втрату авторитету судом в суспільстві, але при цьому продовження використання його в якості інструменту захисту прав, оскільки цей захист хоча і здійснюється на мінімальному рівні, але формує систему певних гарантій від свавілля інших гілок державної влади [85]. Ми робимо висновок про те, що реальною та демонстративною оцінкою рівня легітимності судової влади, яка ретранслюється через елементи довіри та авторитетності судів, є стан розвитку системи альтернативного врегулювання спорів (третейські суди, медіація тощо).

Такий стан речей напряду визначає низький рівень соціальної довіри, яка на рівні з інструментальною, на думку Л. Удовики та В. Новоселової, визначається здатністю судової влади спонукати осіб до судового вирішення правових конфліктів [234]. У свою чергу, це зменшує і власне цінність судової влади, оскільки довіра до судової влади «виступає як критерій, показник і загальне мірило ефективності діяльності судової влади, правосудності її рішень» [215]. Тобто, відсутність довіри до судової влади відкидає взагалі необхідність звернення суспільства до суду для вирішення спорів під час реалізації суспільних відносин. Такий стан речей, який підкріплюється розвитком системи позасудового вирішення правових конфліктів підриває авторитетність судової гілки влади, а, отже, і всієї державної влади, оскільки інші гілки влади не здатні впливати на судову таким чином, щоби забезпечувався необхідний рівень дотримання всіх засад та принципів судочинства, щоб і давало змогу її легітимізувати.

Така деструкція в діяльності судів породжує дисфункцію судової гілки влади в цілому, і особливо в контексті конституційного судочинства, коли судовий орган конституційної юрисдикції виступає засобом корегування та відновлення балансу законності та взаємодії між всіма трьома гілками державної влади. Тому, як слушно зазначає С. Шевчук, втрата судовою гілкою влади рівня довіри призводить до того, що легітимність суду вже не може забезпечити виконання своєї функції в частині обмеження парламентського суверенітету та забезпеченні належного функціонування режиму

конституційної демократії. Тобто, втрата довіри до суду автоматично впливає на його здатність гарантувати через судовий конституційний контроль конституційний баланс центральної влади і територіальних органів та виступати інструментом досягнення політичної стабільності та «тривалості» демократичних процесів [262, с.204-206]. Тому виникає вже проблема не стільки дієвості судової гілки влади, скільки досягнення певного консенсусу щодо здатності вирішувати судами правові конфлікти. Держава в будь-який спосіб, через залучення інших гілок влади, повинна забезпечити легітимність судової влади, оскільки втрата авторитету до неї тягне втрату авторитету до вади в цілому.

Як вірно зазначає І.Р. Рекецька, «авторитет кожної з гілок її влади спирається не стільки на силові органи держави, скільки на добровільне визнання народом легітимності їхніх дій. З огляду на це неприйняття з боку народу деяких судових рішень буде поширюватися і на рішення інших гілок влади» [195, с.14]. Відновлення авторитету судової влади повинно відбуватися із залученням інституцій держави, які здатні вплинути на ситуацію без прямого втручання в діяльність суду та порушення принципу незалежності суду. На наше переконання це можливе за рахунок зміни контурів законодавчого регулювання функціонування системи судоустрою та здійснення судочинства. Законодавець, змінюючи вихідні засади функціонування цієї системи, повинен в такий спосіб продемонструвати суспільству дійсну хибність того вектору розвитку, яким пішла судова влада.

Головним є сама демонстрація процесів відновлення балансу в системі розподілу державної влади, а також формування певного уявлення про, так би мовити, «очищення» судової влади, зміни форматів та вимог до функціонування системи судочинства з урахуванням базової системи засад, яка ґрунтується на недопустимості зменшення обсягу прав та свобод людини і громадянина, і недопустимості порушення вимог до незалежності, неупередженості та справедливості судового розгляду.

В цьому контексті необхідно звернутися до висновків Л.І. Павлової про те, що оскільки питання легітимності завжди пов'язано зі специфікою розуміння та дії принципу верховенства права, то в разі критичного зниження рівня легітимності судової влади можливим є досягнення суспільного консенсусу, з приводу зміни умов діяльності системи судочинства, який однак не можна розглядати лише через призму конвенційного підходу. Мова йде про пошук нових форм діяльності конкретних державних інститутів (в нашому випадку суду) та конкретних осіб, які виконують владні функції (судді). Тому суспільний консенсус передбачає умовне зниження рівня суспільного очікування якості судочинства (не зменшуючи при цьому обсяг стандартів та засад відправлення правосуддя) при тому, що зміст діяльності судової гілки влади і суду при вирішенні правових конфліктів має відповідати вимогам суспільної корисності [174]. Тут навіть можна говорити про застосування певної судової дискреції як гарантії самостійності та ефективності судової влади.

З іншого боку, високий рівень авторитетності судової влади на думку О.В. Анісімова, дають можливість по новому сприйняти суспільством правову природу судового прецеденту, через його гібридну природу, яка полягає не тільки в природі його походження, а й в природі його обов'язковості: обов'язковий характер для суб'єктів владних повноважень, рекомендаційний для судів та суб'єктів приватного права. [51, с.198-201]. Дослідник акцентує вагу на тому, що у випадку високого рівня легітимності судової влади, суспільство погоджується на те, щоб використовувати судовий прецедент в якості джерела права. На наше переконання цей висновок є надзвичайно слухним, а крім того й утилітарним, який відображає на практиці реальний стан легітимності судової влади. При чому такий стан легітимності – використання правотворчої здатності судового прецеденту є об'єктивним та не може пов'язуватись із особливостями та перешкодами для цього, обумовленими англосаксонською чи романо-германською правовими системами.

Підводячи підсумки аналізу умов легітимації судової влади, зауважимо, що вони утворюють собою не просто систему розрізнених обставин та факторів, а виступають єдиним взаємопов'язаним комплексом. Так, наприклад, вихідними та основоположними слід відзначити такі умови як: законність (легальність) створення та функціонування органів судової влади і призначення суддів; дотримання судами засад здійснення судочинства. Остання є, так би мовити, функціональною легітимацією, оскільки призводить до оцінки суб'єктами легітимації не стільки діяльність суду, скільки змістовність кожної процедури, кожного елементу відправлення судочинства. Тут вже мова йде не просто про декларування та відповідність принципам і засадам судочинства, а про реальну демонстрацію їх дотримання. Зокрема принципу незалежності суду, який є похідною від легальності умовою легітимації судової влади. Але за своїм змістовним навантаженням принцип незалежності судової влади обумовлює характер правозастосування та праворозуміння суддями норм законодавства. Незалежність є фундаментом для практичного втілення таких принципів та засад судочинства як: неупередженість, безсторонність, справедливість. І при цьому незалежність суду повинна в однаковому обсязі демонструватися через гласність та відкритість процесу, через поведінку судді, а також через зміст судового рішення, механізм умовиводів та обґрунтування судового рішення. Така демонстрація визначає наступні умови легітимацію судової влади - довіру до неї та авторитетність суддів. Довіра нами не вбачається аморфним умовним критерієм. Це цілком осяжна та оціночна категорія, яка розкривається через інтенсивність звернення громадянами до суду за вирішенням правових конфліктів за захистом своїх прав. Зменшення кількості звернень із пропорційним зростанням випадків позасудового або досудового вирішення таких спорів (через третейські суди, застосовуючи механізм медіації тощо) демонструє низький рівень довіри, а отже і низький рівень легітимності судової влади. Це, в свою чергу, і визначає, і водночас демонструє іншу умову легітимації - авторитетність судової влади, її сприйняття суспільством як

реальної противаги іншим гілкам державної влади. Низький авторитет судової гілки влади автоматично викликає питання до якості правового регулювання дотримання балансу між гілками влади та до можливого прояву узурпації влади окремими державними інститутами.

Таким чином, умови легітимації судової влади, виступаючи цілісною системою, є реальним віддзеркаленням сприйняття суспільством судової гілки влади, її здатності до вирішення правових конфліктів, встановлення юридичних фактів та захисту громадянських прав. Зменшення значення хоча б однієї з умов або недотримання їх загалом, створює передумови не лише до зниження рівня легітимності судової влади, аде і до сумніву суспільства щодо реальної дії права в державі, служіння його цілям суспільства, а не окремим елітам. Це породжує кризу довіри до правопорядку, який недотримується, демонстрацією чого є низька легітимність судової влади, що може ознаменувати фундаментальні трансформації в суспільстві та породжувати прагнення застосування засобів контр впливу з боку суспільства аж до революцій та протестних рухів.

Про це дуже точно в своїх роботах зазначає І. Овчар, стверджуючи, що низький рівень легітимності судової влади призводить до того, що її залучення до розв'язання більш серйозних владних конфліктів, зокрема у виборчий період, в процесі конституційного правосуддя, не дозволяє говорити про легітимність прийнятих судом рішень, а отже викликає недовіру і до процесу легітимації державної влади в цілому [169]. Саме тому проблема підвищення рівня легітимності судової влади несе в собі фундаментальне значення та загальносуспільну цінність, оскільки від цього напряду залежить рівень правопорядку, якість правореалізації та стан правової свідомості суспільства. Тому для вирішення цієї проблеми необхідним є дослідження інструментарію легітимації судової влади.

2.4. Інструменти легітимації судової влади

Сучасна доктрина правової науки розкриває значення інструментів через певні засоби, процедури, дії, алгоритми, використання яких суб'єктами будь-якого суспільного процесу обумовлює досягнення певних заздалегідь визначених цілей. Говорячи про інструменти легітимації судової влади, слід зауважити, що за рахунок їх застосування повинен досягатися максимально високий рівень її легітимності. Тобто вони повинні бути настільки утилітарними та доступними, наскільки це необхідно щоби сформувати в суспільстві уявлення про судову владу як про авторитетну гілку державної влади, здатну ефективно та справедливо вирішувати правові конфлікти, застосовувати норми права, а також виступати реальним засобом захисту та гарантування громадянських прав і свобод, яка при цьому ще й викликає довіру суспільства. І, якщо авторитетність стосується скоріше персоналій – суддів, то довіра втілюється в бажанні або самостійній волі суспільства підкорюватися (виконувати) волі судів, що розкривається через добровільне виконання судових рішень.

Інструментарій процесу легітимації державної влади одночасно є доволі складним та специфічним, що обумовлюється особливістю судової влади та суспільної значимості процесу судочинства. Крім того, він формується під впливом пануючого суспільно-політичного устрою, а також з урахуванням особливостей правової системи, що панує в державі. Наприклад, він суттєво розрізняється в країнах англосаксонської та романо-германської правових систем тим, що в перших судді є виборними посадами, а отже суспільство може самостійно впливати на значно більше коло умов легітимації судової гілки влади (вибори та знаття суддів), а самі суди демонструвати рівень своєї легітимності через утилітарність правового прецеденту.

Так само інструментарій легітимації судової влади суттєво відрізняється і в демократичних країнах від усіх інших, оскільки в країнах із тоталітарними чи авторитарними режимами легітимність, як ознака влади взагалі, є рудиментом через панування владно-примусової системи в державі. Натомість

в демократичних країнах, особливо з високим рівнем розвитку інститутів громадянського суспільства, інструменти легітимації набувають особливого наповнення та значення, а також постійно трансформуються та доповнюються з урахуванням розвитку технологій доступу до судочинства (он-лайн засідання, електронний суд, технології E-government), а також медіа-технологій висвітлення судового процесу. Загалом демократія, як суспільно-політичний та правовий концепт реалізації суспільних відносин, сама по собі є інструментом легітимації судової влади через наявності можливостей для пошуку нових засобів та способів доведення судовою владою своєї утилітарності, легітимності, авторитетності. Це, зокрема, проявляється під час розв'язання конституційно-правових конфліктів та дотримання балансу між всіма гілками державної влади, чого просто таки неможливо досягнути в будь-якій іншій суспільно-політичній формації.

Враховуючи попередньо досягнуті результати даного дисертаційного дослідження, вважаємо, що всю сукупність інструментів легітимації судової влади доцільно поділити на наступні групи:

- організаційно-правові, які визначають легальність формування та діяльності суду, виражають законність всіх без виключення установчих процедур створення судових органів та призначення суддів, дотримання вимог та засад судочинства;

- процесуальні, – ті, що визначають практичне дотримання законності під час здійснення правосуддя, тобто стосуються виключно та безпосередньо процесу судового розгляду;

- формально-юридичні – визначають рівень легітимності через зміст судових рішень, дотримання суддями логіки правозастосування, праворозуміння, а також юридичної техніки під час складання текстів судових рішень;

- семантико-символічні – розкриваються через особливість символізації суду: атрибутів, регалій і особливостей постаті судді (звертання до них тощо),

визначають формальний прояв особливості правового статусу суддівського корпусу;

– морально-етичні – втілюють в собі рівень морально-етичного відношення до суддівського корпусу через оцінку їх поведінки та відношення до всіх без виключення учасників судового процесу, а також сторін суспільних відносин поза виконанням функції судочинства;

– суспільно-медійні – втілюються в інструментах демонстрації та ретрансляції процесу судочинства, засобах впливу громадськості на процес судочинства в частині моніторингу дотримання вимог законності. Ця група інструментів включає в себе як технологічні (засоби медіа трансляції та висвітлення в ЗМІ судового процесу), так і суспільно політичні, які притаманні та реалізуються здебільшого інститутами громадянського суспільства (публічний моніторинг декларацій суддів, участь в доборі кандидатів на посади суддів тощо).

Така розгалужена системи інструментів легітимації судової влади пояснюється нами тим, що досягнення високого рівня легітимності, напряду пов'язано з низкою оціночних категорій: довіра, авторитет, дотримання принципів судочинства, які не можна визначити статистично чи оцінити за допомогою певного алгоритму підрахунку результату. Тому, задля досягнення високого рівня легітимності судової влади, виникає потреба застосування максимально широкого кола засобів, способів, алгоритмів та процедур, які дають змогу визначити, продемонструвати чи викрити певні позитивні й негативні риси функціонування судової влади, які в своїй сукупності та формують відповідний рівень її легітимності.

Аналіз основних інструментів легітимації судової влади слід розпочати саме з організаційно-правових, оскільки вони є визначальними для вирішення питання легальності тобто законності її функціонування. В першу чергу, в якості інструментів слід назвати нормативно-правові акти: Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальні кодекси, які визначають правила здійснення судочинства, а також всю

сукупність законів та підзаконних актів, які визначають чи регламентують будь-які з установчих, організаційних, інституціональних чи кадрових питань здійснення судочинства.

Ключовим елементом та умовою легітимізації є легальність, законність існування органів судової гілки влади та суддів як осіб, які безпосередньо виконують функції судочинства. Легальність, означає відповідність закону, а отже, саме встановлення на законодавчому рівні всієї сукупності засад здійснення судочинства є ключовим інструментом легітимізації всієї судової гілки лади. Окрім законодавчого закріплення важливим є також практичне дотримання тих вимог та умов здійснення правосуддя, які мають вирішальне значення для реалізації основних його цілей. Це дві сторони одного процесу легітимації – законодавче закріплення (суспільство повинно бачити та розуміти в який спосіб має функціонувати судова влада) та фактичне слідування нормам закону (суб'єкти легітимації повинні не лише здійснювати свою діяльність в межах закону, але і транслювати це суспільству, для того що останнє могло оцінити рівень дотримання вимог закону, а отже рівень легальності).

Ця ситуація найбільш чітко розкривається через механізм так званої електоральної або установчої легітимації, описаний В.І. Чубаєвським. Так, дослідник на прикладі виборних органів державної владі демонструє, що народ, як джерело влади, самостійно визначає порядок формування та власне склад органів держави, яким делегує владні повноваження. А тому очікує від таких органів влади діяльності в такому ж тренді, в якому сам народ (суспільство) це уявляє. Легітимація відбувається коли реальне співпадає із очікуваним [261, с. 13]. Якщо даний механізм розглядати через призму функціонування судової влади, то народ, визначаючи конституційні засади здійснення судочинства, очікує, що воно буде вчинятися справедливо, неупереджено, а судді будуть незалежними у своїх судженнях. При цьому, очевидною є і вимога законності формування судових органів та призначення суддів, інакше неможливим є дотримання принципу справедливості судового

розгляду. І, якщо всі означені компоненти реалізуються таким чином, яким суспільство уявляє собі «справедливий суд», то можна сміливо говорити про дієвість організаційної-правових механізмів легітимації судової влади та про її, щонайменше, легальність.

Усвідомлення населенням того, що саме воно формує владу і є її джерелом, стало міцною запорукою достатнього рівня легітимності судової влади в демократичних країнах. Вказаний нами інструментарій легітимації спирається на раціонально-легальну основу, що полягає у дотриманні певного набору інституціональних правил, установлених відповідно до прийнятих норм і процедур [124]. Таким чином, оцінка легітимності судової влади повинна ґрунтуватися на базисі законності процесу її формування та функціонування, а тому дану сукупність інструментів легітимації ми виділили в першу чергу.

При цьому необхідно зазначити, що легітимація судової влади в правових формах сприяє правовому визнанню влади, правові форми при цьому є засобом досягнення цього стану. Законодавче обмеження судової влади – це визначення її діяльності та функціонування. Основна мета законодавчого обмеження як легітимації полягає в наданні сформованим межах діяльності державного апарату законної форми і забезпеченні передбачуваності діяльності суддівського корпусу [118, с.96-99]. Законодавчу визначеність процедур, як інструмент легітимації судової влади, КРЕС в своїх висновках розглядає і в контексті самоорганізації та самоврядування суддівського корпусу [73]. Так, якщо цей інструмент є неефективним або використовується не в повній мірі, а сама умова легалізації недотримується, то виникає ситуація, коли група осіб без належного на те мандату держави фактично узурпувала судову владу. Така ситуація мала місце в умовах, коли Президент України ініціював ліквідацію Окружного адміністративного суду м. Києва через порушення законодавчо визначених процедур при його формуванні, що потягнуло за собою порушення низки кримінальних справ за узурпацію та перевищення влади.

Наступна сукупність інструментів легітимації – процесуальна, яка об'єднує в собі ті засоби та способи досягнення максимального рівня легітимності, які пов'язані з безпосередньо процесом судочинства. Це в першу чергу владно-управлінський вплив та організаційні процедури, які здійснюються в порядку процесуального дотримання всіх без винятку етапів судового розгляду. Тут і спосіб прийняття справ до розгляду, і винесення процедурних та інших (окрім кінцевого остаточного) судових рішень, і спосіб організації самого розгляду справи, допити, судові дебати тощо.

У цьому контексті О. Висоцький зазначає, що функціональна легітимація нерозривна з судовою владою, вона виступає як її процесуальність, як встановлення правил, норм та процедур висловлювань і дій, як механізм, що породжує і структурує владу через фіксацію певних ієрархічних уявлень в суспільній свідомості. Важливими завданнями процесуальних інструментів легітимації є закріплення, насамперед на соціально-функціональному рівні правового становища учасників судового процесу в залежності від того статусу, який визначає процесуальне законодавство, утвердження норм взаємовідносин, запровадження обмежень для певних проявів поведінки під час судового розгляду [76]. За рахунок процесуальних інструментів відбувається, з одного боку, регулювання або навіть керування процесом, а з іншого - сприйняття суспільством того способу, в який чиниться судочинство.

Тому Н.А. Громадська та В.А. Тисячний зазначають, що під час здійснення самого процесу судового розгляду вся судова влада уособлюється в конкретній особі – судді, або декількох особах – складі суду [95]. Такий висновок означає, що застосування процесуальних інструментів здійснюється фактично одним суб'єктом процесу легітимації, а отже відповідальність за якість їх застосування, а також за той рівень легітимності, який вбачає в їх застосуванні суспільство, покладається на суддю. При чому навіть у випадку порушення будь-яким іншим учасником судового процесу його регламенту чи порядку, все одно в суспільному сприйнятті утверджується висновок про те,

що така невідповідність викликана низьким рівнем професіоналізму судді, а отже знижується рівень довіри до суду.

В цьому контексті слушною є позиція О. Водянікова, що такі ситуації повинні врегульовуватись за допомогою моделі «ex post facto легітимації», коли не передбачені законом чи конституцією повноваження набуваються, а процедури вчиняються на підставі конституційного обов'язку збереження правопорядку та організації судового розгляду (прерогативні повноваження) [80]. Тут слід наголосити, що така «свобода» поведінки суддів пояснюється двома факторами:

1) цілями судочинства – розв'язання правового конфлікту, чи встановлення істини у справі із дотриманням повноти громадянських прав і свобод учасників та сторін процесу;

2) дискретністю повноважень суду в контексті вибору такої незабороненої законом моделі поведінки, яка в оптимальний спосіб сприяє реалізації прав і свобод громадянина та має для особи найбільшу корисність.

Утилітарність процесуальних інструментів полягає в тому, що за рахунок їх ефективного використання забезпечується динамізм процесу легітимації судової влади, а це завжди підвищує довіру до суду, оскільки часові межі здійснення правосуддя мають визначальне значення для інтересів сторін у справі.

Наступна група інструментів визначається нами як формально-юридичні, і включають в себе: юридичну техніку при складанні тексту судового рішення; логічні умовиводи під час правозастосування та праворозуміння, демонструючи логіку судового рішення через оцінку обставин по справі; оцінку та аналіз обставин і фактів у справі; юридично визначальні, якими встановлюються юридичні факти суддею. Іншими словами, це та сукупність інструментів, які застосовуються суддею під час безпосереднього вирішення справи, тобто його бачення істини чи законності способу правозастосування, яке було здійснено однією, і оспорюване іншою стороною у справі. Сутність цієї сукупності інструментів полягає в тому, що вони мають виключно

персоніфікований характер, оскільки відносяться до конкретного судді, а тому в найкращий спосіб демонструють рівень фахової компетентності судді та модель його праворозуміння й правотлумачення.

Саме ці інструменти в своєму зовнішньому прояві – текст судового рішення – демонструють в найбільш повний спосіб реальність дотримання суддею принципів неупередженості, безсторонності, незалежності та законності під час вирішення справи по суті. Цінність аналізованої групи інструментів легітимації судової влади полягає в тому, що через них, а саме через механізм апеляційного та касаційного оскарження, і відповідно, через кількість змінених чи скасованих рішень можна визначити статистично якість судочинства, зокрема якість правозастосовчої діяльності суддів.

Додатковим інструментом легітимації в цьому аспекті може виступати інститут окремої думки судді. У науковій літературі зауважується існування різних позицій, зокрема і про шкідливість цього інституту, оскільки він «руйнує цілісність, підриває авторитет судового рішення, ускладнює розуміння та розмиває його обов'язковість, руйнуючи образ єдності суду». Однак, як зазначає О.З. Хотинська-Нор, інститут окремої думки судді різко підвищує індивідуальну відповідальність кожного судді при колегіальному вирішенні справ, а тому слугує інструментом протидії корупції у судовій системі [249].

На наш погляд, наявність окремої думки і сам факт її законодавчого закріплення, демонструє те, що законодавець залишає достатньо свободи для тлумачення судами норм права в такий спосіб, в який це може дати більше користі під час врегулювання спірних суспільних відносин. Крім того, не слід забувати, що судом можуть вирішуватися спори, врегулювання яких не знаходить відгуку напряду в законодавстві, і, в такому разі, суд фактично формує певну модель правозастосування у випадках, які невідомі законодавчому регулюванню. Виникає ситуація, коли замість всього Парламенту модель правової поведінки визначає суддя чи колегія суддів, а тому наявність окремої думки це своєрідний практичний прояв судової

дискреції, тобто розширення альтернатив правозастосування з урахуванням критеріїв максимального задоволення інтересів або реалізації прав свобод учасниками суспільних відносин.

Наступна група інструментів – семантико-символічна – характеризуються тим, що за їх допомогою відбувається зовнішнє сприйняття суддів, їх особливого статусу та підкреслюється цей статус під час процесу судочинства. Ці інструменти покликані номіналізувати в діях сторін судового процесу легітимність судової гілки влади. Більше того, ця група інструментів закріплена в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» в якості імперативів поведінки сторін та учасників судового розгляду і провалюється в шанобливій формі звертання до суду, організації самого судового засідання та розміщення сторін у справі (центральна фігура судді), в обов'язкових символах та атрибутах судової влади (мантії, нагрудного знаку судді, печатки суду тощо).

Як слушно зазначає Е.В. Мамонтова, ці інструменти скалися в «ході історичного розвитку, коли сформувався комплекс легітимаційних практик, ядром якого виступає ритуал сакралізація фігури судді. Символізм цього ритуалу втілений у регаліях судової влади. З огляду на свої субстанційні характеристики регалії, як символи предметного характеру, матеріально та водночас трансцендентно виражають певні властивості та якості судової влади» [151]. Але, як стверджує О.М. Балинська, сучасний стан розвитку демократичного суспільства такі рудименти як регалії судової влади, визначає лише в якості атрибуту для формальної демонстрації становища судді у процесі, хоча і здійснює дисциплінарно-виховний вплив на учасників процесу [55]. Слушним є зауваження щодо виховного впливу та сприяння рівня дисципліни під час судового засідання, що досягається не лиш через шанобливе вертання «Ваша честь», вставанні при звертанні, а також наявності судової мантії та регалій, що фактично впливає на усвідомленні сторонами статусу судді, демонстрації процесуальної нерівності через утвердження в особі судді судової влади.

О.О. Кравчук та І.Б. Остащук акцентують увагу на тому, що семантико-символічні інструменти легітимації судової влади відображає особливість процесу судочинства у порівнянні з будь-якими іншими владними процедурами, що розкривається через: акціональну символіку, яка виражає смисли й концепти через дію (регламентованість судового процесу); візуальну символіку, завдяки чому здійснюється відповідне передавання символічного змісту, розуміння цінностей правосуддя й принципу верховенства права (мантія, нагрудний знак, тощо); вербальну (словесні стандартизовані формулювання, що означають повагу до суду й представляють суддю як представника держави); просторову (розкриття значення загальноприйнятого структурування зали судових засідань і визначення смислового наповнення будівлі суду) [135]. Утилітарність семантико-символічних інструментів легітимації судової влади полягає в тому, що за їх допомогою наочно демонструється особливість статусу судді, його причетність до фактичного здійснення волі держави і дії від її імені. Це накладає додаткову відповідальність на учасників процесу, доповнюючи коло їх обов'язків, а також наближає їх у відносинах із суддею до відносин із державою, відчуваючи на собі м'який державний примус.

Наступна група інструментів легітимації судової влади – морально-етичні – об'єднують в собі законодавчо визначені стандарти етичної поведінки та моральних якостей суддів, а також модуси поведінки, за рахунок яких ці стандарти досягаються. Держава визначає високі етичні стандарти та вимоги до суддівської професії та особи судді, але на відміну від інших законодавчо визначених процедур, такі стандарти повинні повністю відповідати очікуванню суспільства, тим вимогам, які саме суспільство висуває до морально-етичних якостей судді, бо в іншому випадку несприйняття цих стандартів тягтиме за собою зневагу до суду.

Важливість цих інструментів полягає в тому, що вони в найбільшій мірі впливають на авторитет особи судді, довіри до нього з боку суспільства, і сторін та учасників у справі. Тут навіть можна говорити про особисту

легітимність як персоніфіковане уособлення держави через морально-етичні якості особи, на яку покладено виконання владних повноважень. О. Дацаківська з цього приводу вказує, що «джерелом персональної легітимності є особисте ставлення оточення до осіб, що здійснюють владу в межах цієї системи. У такому вимірі легітимність постає через авторитети, що поважаються у суспільстві, способи поведінки, а також певною мірою самих осіб» [100]. Тобто, мова йде про авторитет особи, який розкривається через харизму, через дотримання нею високих стандартів етичної поведінки, а також через сприйняття суспільством способу життя та модусу поведінки такої особи в якості взірця чи орієнтира, до якого слід прагнути.

Легітимація судової влади оцінюється не лише за словами її представників (хоча це і має значення в силу абсолютної відкритості та вербальності судового процесу), не по прийнятих рішеннях, а за практичною діяльністю, за способом вирішення корінних питань правозастосування та розв'язання сутності правових конфліктів. Це породжує харизматичну легітимність, яка заснована на вірі в суддю, якому приписуються понаддидатні особисті якості: мудрість, зваженість, досвід [118, с.109-111]. Така харизматичність судді є наслідком сприйняття соціумом образу судді як людини, яка наділена владними повноваженнями вирішувати долю спору. Виступаючи арбітром, суддя та його поведінка сприймаються сторонами по справі апріорі поважно, але навіть за умови негативного рішення справи щодо будь-якої сторони таке відношення може залишитися в особи, якщо модус поведінки судді буде настільки психологічно вірним та емоційно коректним, що це створить уявлення про відсутність можливості вирішити справу по іншому в силу об'єктивних причин. Іншими словами, повага до судді залишатиметься та поширюватиметься суспільством, через механізм психо-емоційного сприйняття способу реалізації суддею певного набору поведінкових інструментів, які в кінцевому результаті ретранслюватимуться в соціумі як прагнення досягнути справедливості, а не догодити комусь зі сторін (практична реалізація принципу безсторонності).

Утилітарність такого набору інструментів розкривається через формування у суспільстві загального контексту довіри до суддівського корпусу. В свою чергу негативним впливом цих інструментів може бути створення завищеного очікування суспільством дотримання суддями стандартів етичної поведінки не лише під час здійснення правосуддя, але і під час приватного життя, яке частково є доступним для моніторингу та перевірки з боку громадськості.

Власне, відкритість судів для громадськості також є одним із важливих чинників, що впливають на довіру до суду. Так, Е.Г. Казарян наголошує на необхідності залучення суддів до процесів морально-етичного виховання молоді, просвітницької діяльності для формування в молодого покоління необхідного рівня правосвідомості та правової культури [113]. Така поведінка суддів демонструватиме їх відкритість для соціуму, їх участь в житті суспільства, що знову ж таки підсилуватиме уявлення про досвід, мудрість та інші особисті якості суддів. За таких умов довіра до суддів та їх авторитет підвищуватимуться на персональному рівні, а до судової гілки влади – через призму інтерпретації суддівської діяльності в здійсненні судочинства.

Останньою групою інструментів легітимації судової влади є суспільно-медійні. Їх особливість розкривається через суб'єктний склад реалізації. Так, якщо майже всі попередні групи інструментів застосовувались державою та суддівським корпусом з метою формування необхідного рівня уявлення про легітимність судової гілки влади, то суспільно-медійні реалізуються переважно соціумом та інститутами громадянського суспільства (моніторингові організації, ЗМІ тощо).

Слід зауважити, що рівень довіри до судів залежить не лише від якості виконання ними основної функції – здійснення правосуддя, а й від того, яка інформація доходить до суспільства про таку діяльність. Наприклад, у вітчизняному інформаційному просторі існує усталене уявлення про невідповідність частини суддівського корпусу вимогам до суддівської професії чи напряду чутно звинувачення в упередженості суддів. Це,

безумовно, впливає на зменшення довіри, а, отже, і рівня легітимності судової влади, навіть не дивлячись на об'єктивність чи суб'єктивність таких негативних суджень. Однак, той факт, що в Україні майже не застосовуються альтернативні способи розв'язання правових конфліктів, а медіація ще не набула необхідного поширення, то можна констатувати хоча й номінальну, але наявність довіри до суддів, що напряду свідчить про можливість використання комунікаційних інструментів для підвищення її рівня в масштабах всього суспільства.

ЄСПЛ з цього приводу наголошує на тому, що «здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети пункту 1 статті 6, а саме – справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції» [203]. Інтерпретуючи цей висновок через інструментарій суспільних комунікацій Л.К. Байрачна вказує на те, що завдяки засобам масової комунікації, в тому числі ЗМІ, але в більшій мірі завдяки неформальним комунікаціям (пліткам), відбувається ретельне відтворення діяльності суду в межах тих критеріїв, які висуває громадянське суспільство. Така система критеріїв вважається ідеальною, а тому діяльність суду ніколи не відповідатиме всім із них, однак за рахунок масових комунікацій суд та судді отримуватимуть зворотній зв'язок, який демонструватиме необхідність змінювати їм модель своєї поведінки, а також напрям таких змін [54]. Вочевидь, утилітарність суспільно-медійного набору інструментів полягає в тому, що судді отримують можливість «поглянути на себе зі сторони» через ЗМІ (телевізійні програми, журналістські розслідування, друкована преса тощо), а також через сприйняття самих себе суспільством (завдяки пліткам). Ми не наполягаємо на тому, що судді повинні вивчати громадську думку стосовно своєї поведінки та прийнятих рішень, але вони повинні бути обізнані з нею для того, щоб проводити самооцінку.

Вбачається, що інститути громадянського суспільства за рахунок суспільно-медійного набору інструментів легітимації судової влади реалізують моніторинг судових процесів. Це дозволяє виявляти об'єктивні факти та недоліки у всіх без виключення площинах здійснення судочинства та функціонування судової влади. Такі недоліки в подальшому висвітлюються з єдиною метою – пошуку напрямків їх усунення. Натомість те емоційно-психологічне (частіше за все негативне) забарвлення, яке результатам такого моніторингу надають ЗМІ або соціум, є демонстрацією реального рівня довіри до судової влади чи сприйняття конкретного її представника – судді.

Тут доцільно навести тезу О.Я. Коваль про те, що легітимація як процес визнання судової влади справедливою є колективним актом, який безпосередньо пов'язаний із народним волевиявленням. Важливим аспектом цього процесу є формалізація волі народу, надання їй загальнообов'язковості. Іншими словами, легітимація є постійним процесом народовладдя, який не завершується на стадії делегування владних повноважень, а передбачає право і можливість громадян брати безпосередню участь у прийнятті важливих правових та політичних рішень, а також контролювати процедуру реалізації прийнятих рішень [118, с. 96-99]. В контексті застосування суспільно-медійного інструментарію легітимації така участь розкривається у бажанні «бути почутими», за умови відсутності інших дієвих засобів реального впливу на процес формування суддівського корпусу чи діяльності судових органів.

Тому на думку Л.Р. Наливайко та В.М. Олійника взаємодія органів судової влади та інститутів громадянського суспільства повинна мати високий рівень утилітарності, через трансформації підходів до сприйняття ними один одним [162, с. 99-101]. Інститути громадянського суспільства повинні сприймати органи судової влади та суддів, як об'єкт дослідження та моніторингу в тих межах, в яких це дозволяє здійснювати законодавство. Мета такого моніторингу нами наведена вище. Натомість суддівський корпус повинен відноситися до самих інститутів громадянського суспільства, допускаючи їх до судового процесу, як до забезпечення високих стандартів

судочинства та реалізацію принципів відкритості та гласності судового розгляду.

Вбачається, що ЗМІ, соціум та інститути громадянського суспільства повинні бути активно долучені до процесу легітимації судової влади, але при цьому необхідно підвищити рівень транспарентності комунікацій, зробити їх сталими, системними та прозорим від «шуму» (від замовних розслідувань та переслідування суддів). У кінцевому результаті діяльність таких інститутів здатна максимізувати консолідацію та реалізацію того суспільно-політичного та правового потенціалу, який сприятиме підвищенню рівня легітимності судової влади, а також вдосконаленню судової системи.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

3.1. Криза легітимності як особливість розвитку національної судової влади

У теорії та практиці сучасної юридичної та політологічної науки широко висвітлено теорію кризи легітимності влади загалом, під якою дослідники розуміють таку форму соціальної суперечності, яка обумовлюється недовірою до влади з одного боку та її нездатністю здійснювати свої функції з іншого.

Ключовою проблемою, пов'язаною з українськими реаліями формування духовних засад політичного процесу, є питання взаємозв'язку довіри населення до влади та формування політичної духовності нації. Ця проблема полягає в тому, що дефіцит легітимності владних і адміністративних інституцій призводить до нігілістичного ставлення громадян до процесів їх формування, що є шляхом від демократії до авторитаризму.

З часу незалежності нашої держави чимало владних інституцій намагалися використовувати судову систему у власних інтересах, а не з метою її розбудови як самостійної, незалежної та неупередженої. А це, в свою чергу, породило необхідність докорінних змін та реформування окремих її інститутів. І досі судова влада в Україні не в повній мірі відповідає таким загально визнаним стандартам як незалежність, чесність та ефективність [179].

Загальновідомо, що рівень довіри до судової системи характеризується низькими показниками, причини яких криються у різних сферах. Так, однією з них є брак суддівської незалежності. Ті судові реформи, що мали місце в Україні, часто були спрямовані не на покращені звичайному громадянину доступу до правосуддя, а на переформатування суддівського корпусу, роблячи залежним його від чинної влади.

У багатьох сучасних державах існує потреба в конструктивній юридичній співпраці між державними установами та громадянами. Адже трансформація традиційних державно-правових структур сучасного інформаційного

суспільства, поступовий процес становлення міжнародних економічних та політичних інститутів спричиняє трансформацію механізмів забезпечення законності влади загалом.

Варто відзначити, що тривалий час різні соціологічні опитування демонструють доволі низькі показники довіри населення до судів і судової влади. У суспільстві переважно суддівський корпус сприймається як доволі закрите й неpubлічне середовище, що відзначається високим ступенем корпоративізму. Як наслідок, населення схильне недовіряти судам більше, аніж довіряти. Брак довіри до судової влади, її низькі показники зумовлюють потребу звернутися до питання про кризу легітимності судової влади або делегітимації як процесу, зворотного до того, що досліджується нами.

Однією з причин делегітимації як процесу втрати консенсусу у відносинах між владою та суспільством є відсутність довіри суспільства до влади, а точніше, до здатності влади гарантувати, забезпечити та захистити права і свободи громадян.

Для того щоб зрозуміти суть поняття «криза легітимності судової влади», яке є характерним для розвитку національної судової влади, необхідно проаналізувати окремі наукові підходи до визначення сутності поняття «криза легітимності», яке здебільшого розглядається у політології відносно політичної влади.

Безпосередньо термін «криза» походить від грец. «krisis», що означає результат, рішення. Незважаючи на багатоманітність трактувань, у загальному розумінні, криза розглядається як тимчасова перерва у функціонуванні будь-якої системи з позитивним для неї або негативним результатом. Вона є природнім моментом у послідовності функціонування або розвитку системи [86].

У широкому вжитку поняття «криза» трактують як крутий, різкий перелом, гостра недостатність чого-небудь, реальна загроза самозбереження системи, тяжкий перехідний розвиток певного процесу [244]. Даний термін

виник задля визначення нестабільного стану системи, якій притаманні невизначеність та непередбаченість.

Слід відзначити, що загалом криза може проявлятися у різних формах. Якщо ми візьмемо за основу модель А. Хіршмана [19], то можемо намітити такі прояви:

1. Гучний та всім помітний Voice, який може показувати себе у масових акціях протесту, у громадських та інформаційних кампаніях. У цьому випадку криза явна, і легше почати вживати заходів. Однак відкритий конфлікт із владою – це вже не перша стадія невдоволення, і є ризик, що повернути легітимність не вдасться. Коли влада підключається до роботи з легітимністю на цьому етапі, то вона вже пропустила переломний момент. У цій ситуації є ризик, що вже набирають сили нові еліти, здатні запропонувати альтернативні варіанти.

2. Видимий Exit – коли населення покидає територію, на якій воно проживало, щоб не бути під контролем держави. Вихід з-під контролю може набувати різних форм – від простої міграції до сецесії. У цій ситуації владі слід фактично наново переглядати свої підходи до легітимності, оскільки старі схеми вже давно не працюють.

3. Мовчазний Exit – ситуація, коли криза тільки зароджується і проявляється у мовчазному невдоволенні. Невдоволені поки що нічого не роблять (ні відкритих протестів, ні виходу), вони лише самоусуваються з офіційних систем. Це той момент, відстеживши який, цілком можна запобігти кризі легітимності. Складність полягає в тому, що ці тенденції приховані від державних структур, і, щоб їх виявити, потрібні спеціальні інструменти.

Тобто, криза легітимності не спалахує миттєво, їй передують досить тривалі приховані від неозброєного погляду процеси. Більше того, сучасна держава як складна система може деякий час існувати на силі інерції громадських інститутів, і це ще більше ускладнює діагностику потенційної кризи. Саме через цю інерцію спалахи кризових явищ у зарубіжних країнах та й у своїй власній країні здаються раптовими – ніби нічого їх не віщувало. Такі

судження дозволені тим, хто не спеціалізується на них, тоді як експерти в силу своєї поінформованості про нюанси внутрішньої політики країни мають бути здатними, може, не передбачити такі кризи, але вказати на потенційні точки зростання невдоволення.

Криза легітимності, як відзначає у своїй роботі А. Оніщенко, не є рідкісним явищем, тому що даного роду проблема особливо гостро постає для країн, в яких відбуваються активні трансформаційні процеси. У більшості країн світу, як зазначає автор, ми можемо зіткнутись з існуванням у масовій свідомості негативного сприйняття образу політичної влади та політичного лідера. Власне дана тенденція сприяла активізації включення до політики людей із інших сфер [172].

Тобто, криза легітимності, як зауважує О.С. Дьоміна, «типове явище для трансформаційних, перехідних та революційних періодів: стара влада, втративши контроль за перебігом подій, більше не розглядається як гарант і охоронець важливих суспільних цінностей, духовних і матеріальних»[106].

Окремі дослідники вважають, що не слід сприймати кризу легітимності влади як щось надзвичайне, оскільки вона є природним процесом оновлення, вдосконалення відносин між особистістю, суспільством та державою в контексті поступального економічного, суспільно-політичного, культурного розвитку, який вимагає від учасників політичного процесу постійного самовдосконалення та пристосування [180, с.157-158].

На думку В.Я. Томахів, криза легітимності є ситуацією, за якої піддається сумніву правомірність існуючого соціального порядку та відкрито висловлюється недовіра до чинної влади. Тобто, вона свідчить про нездатність політичної влади у переконанні суспільства у необхідності та оптимальному функціонуванні існуючих державних інститутів і влад [232].

Дане позицію підтримує і Є. Г. Цокур, який у своєму дослідженні кризу легітимності (*legitimacy crisis*) також інтерпретує як ситуацію, в якій піддається сумніву правомірність існуючого соціального порядку та відкрито висловлюється недовіра чинній владі. Також вона свідчить і про нездатність

політичної влади переконати суспільство у необхідності та оптимальному функціонуванні існуючих державних інститутів [257].

У будь-якому випадку, криза легітимності, на думку В. Нечеси, є істотним зниженням рівня підтримки та прагнення підкорятися владі. Також, дане явище може знайти прояв і у масовій незадоволеності. Тобто, легітимуюча модель втрачає властивості пояснювати інституційний порядок. Дуже часто, формуванням нової легітимуючої моделі, яка надає своє пояснення необхідності інституційних змін або зміни лідера, супроводжується криза легітимності. У парадигмі політичного тексту, криза легітимності настає, коли суб'єкт політичної влади (судова влада) стикається з проблемою ідентифікації власного статусу об'єктом влади (народом) [163].

За Луманом, «локалізована у політичній системі влада, більше не відповідає вимогам ухвалення рішень та їх трансляції». Він вважає найбільш зручним вести мову про формальне розуміння кризи, розглядаючи її в часовому проміжку як надзвичайно загрозову фазу будь-якого процесу, яка, тим не менше, відкриває надзвичайні можливості. На його думку, кризи розвиваються через недостатність влади та (або) недостатність компетентності [147, с. 135-136].

В окремих випадках, як зазначає О.М. Сахань, можна вести мову не стільки про «делегітимацію, скільки про кризу легітимності, під якою розуміють таке падіння реальної підтримки органів влади чи правлячого режиму в цілому, яке впливає на якісну зміну їхніх ролей та функцій» [213].

Тобто, під кризою легітимності розуміють ситуацію, за якої піддається сумніву правомірність існуючого соціального порядку та відкрито висловлюється недовіра чинній владі [114].

Водночас більш широко підходить до тлумачення кризи легітимності Е. Гугнін, який розглядає її у безпосередньому зв'язку з делегітимізацією влади. Зокрема, він вказує, що «делегітимізація влади означає втрату всіх різновидів її легітимності: традиційного, раціонально-легального, ідеологічного, структурного, персоналізованого (харизматичного),

технократичного та потестарного». Втрата традиційної легітимності відбувається за рахунок втрати авторитетності традицій і звичаїв. Втрата харизматичної легітимності відбивається на зневірі в можливість вибору та панування в суспільстві осіб з лідерськими якостями. Втрата раціонально-легальної легітимності відбувається в векторі руйнації переконаності громадян/підданих щодо законності (легальності) й доцільності (раціональності) правопорядку та інституційності існуючої влади. Втрата ідеологічної легітимності означає знецінення цінностей та ідеологічну аномію в суспільстві, за обставин якої суспільство перестає бути зацікавленим у тих чи інших парадигмах власного розвитку. Втраті етнічної легітимності відповідає розрив політичних еліт із етнічною більшістю і переважна опора на етнічні меншини, що призводить до знецінення державного суверенітету. За умов втрати структурної легітимності політична система втрачає свої структуро-утворюючі функції щодо соціуму [97].

Особливий наголос Е. Гугнін робить на втраті персоналізованої (харизматичної) легітимності, що передбачає недовіру до осіб із видатними якостями та спричиняє відчутний негативний вплив таких корупційних практик як фаворитизм, непотизм, кронізм на відтворення якісного людського потенціалу. Як наслідок, це призводить до кадрових криз і дефіцитів, управлінської недієздатності, що знижує шанси суспільства на збереження автономії та цілісності у кризові періоди [97].

Для сучасного стану судової влади в Україні зазначена теза є дуже близькою з ряду причин. Перш за все, не є новиною, ба більше, визнається триваючою проблемою [98], кадрова криза в судовій системі, на подолання якої спрямовані всі зусилля органів суддівського врядування. Станом на жовтень 2023 року Україні бракувало близько 2,5 тисяч суддів [59]. Вона закономірно спричиняє негативні і для судової влади, і для суспільства наслідки, оскільки, зокрема, є причиною і надмірного навантаження на діючих суддів, і порушення розумного строку розгляду судових справ, що призводить до більш глобальних наслідків – нездатності судової влади забезпечити

людині право на справедливий суд. А це, своєю чергою, спричиняє дисонанс між суспільними очікуваннями та сподіваннями та реальними можливостями суду, породжуючи розчарування в інструментах судового захисту та їх ефективності, про що йшлося у попередніх розділах нашого дослідження.

Загалом же криза легітимності виражається через зниження рівня підтримки та прагнення підкорятися владі. Криза може проявлятися у масовій незадоволеності або у відході людей від участі в політиці, заважаючи повноцінному функціонуванню інституційного порядку. Тобто, легітимуюча модель втрачає властивість пояснювати інституційний порядок. Досить часто формуванням нової легітимуючої моделі, яка пропонує своє пояснення необхідності інституційних змін або зміни лідера, супроводжується криза легітимності [145].

Ураховуючи наведені вище підходи до тлумачення поняття «криза легітимності» як явища, притаманного політичній владі загалом, пропонуємо визначати кризу легітимності судової влади як стан, за якого судова влада втрачає суспільну довіру, підтримку та авторитет, що виражається через призму ряду індикаторів, серед яких доцільно виокремлювати істотне зниження показників звернення до суду, різкий зріст використання альтернативних механізмів вирішення спорів, критично низькі показники виконання судових рішень.

У науковій літературі розрізняють такі характерні риси кризи легітимності: відсутність згоди у суспільстві стосовно політичної влади, невизнання громадянами процесу прийняття політичних рішень, невідповідність цих рішень домінуючим у суспільстві уявленням про право та справедливість, надмірна конкуренція у боротьбі за владу, політична пасивність мас, які не звертають уваги на заклики влади, неспроможність владної еліти посилити своє політичне панування [257]:

Видається, що дане твердження є цілком застосовним і щодо судової влади. Екстраполюючи його таким чином у площину нашого дослідження,

можна сформулювати такі ознаки кризи легітимності судової влади на сучасному етапі її функціонування:

- відсутність у суспільстві згоди з діями та рішеннями судової влади. Як зазначав І.Є. Марочкін «у разі неузгодженості між діями та рішеннями суду та очікуваннями населення щодо функціонування судової влади створюються передумови для різного роду делегітимаційних процесів, які викликають відчуження людей від інститутів судової влади, нерозуміння її значимості й розчарування в отриманих результатах» [153]. Тут варто згадати у якості прикладу події кінця 2013 - початку 2014 року, які історично відомі як «Революція гідності». З цього приводу О.З. Хотинська-Нор зауважувала, що «суди були використані владою як інструмент репресій, що неабияк ускладнило і так непрості відносини у взаємозв'язку «судова система - суспільство». ... За таких обставин, із революційними змінами у політичному житті держави та зміною політичної еліти, «на авансцену» знову вийшла судова реформа, лейтмотивом якої стало повернення довіри суспільства до судової системи [250];

- невизнання учасниками судового процесу прийняття певних судових рішень. За цією ознакою доцільно звертати увагу на статистичні показники оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядках, а також показники їх невиконання, але обов'язково у контексті мотивів і причин такого невиконання. Останнє пов'язано з тим, що системна для України проблема виконання/невиконання судових рішень охоплює чимало як інституційних, так і організаційних і процедурних аспектів, які потребують комплексного та системного вирішення;

- невідповідність судових рішень пануючим у суспільстві уявленням про право та справедливість. І тут важливо, щоб суспільне розуміння справедливості співпадало з його розумінням і тлумаченням у процесі здійснення суддями правосуддя. Адже, як слушно зазначає К.В. Легких, справедливість має виступати принципом діяльності судів в Україні. Водночас слід усвідомлювати, що справедливість треба сприймати не тільки у площині

рівності прав, але також і своєрідної «нерівності», що є виправданим з точки зору комплексного забезпечення прав людини в Україні з урахуванням індивідуального внеску у розвиток суспільства або втрат, яких така особа зазнала, виконуючи свої обов'язки чи з інших причин [142];

- надмірна конкуренція у боротьбі за суддівську владу, що виказує відсутність злагодженості суддівської спільноти у вирішенні питань власного функціонування, а також доволі часто призводить до різного прояву неетичної поведінки. Останнє слугує для суспільства сигналом недовіряти судовій владі, представники якої поводяться всупереч задекларованим цінностям;

- переважна пасивність суспільства у процесах, спрямованих на розвиток судової влади. Проте, тут слід відзначити, що першочергово держава у контексті забезпечення реалізації принципу народовладдя та демократії повинна створити для суспільства можливість впливати на процеси удосконалення функціонування судової влади. Лише за їх реальної наявності можна оцінювати суспільну активність чи пасивність. Наприклад, науковці негативно оцінюють відсутність інструментарію, наділеного потенціалом до подолання кризових явищ і спроможного налагодити конструктивний зв'язок влади з суспільством, та ініціюють запровадження інституту громадських слухань у процесі реалізації судової реформи [247].

Практично оцінюючи існуючі проблеми, ми погоджуємося з тим, що легітимність судової влади завжди матиме незавершений характер, оскільки реалізується за умов стратифікованого соціуму, у якому не може бути абсолютного збігу інтересів індивідів та його груп, оцінок ними правової культури та політичного життя [153]. Крім того, процеси легітимації поєднуються з особливостями включеної в правову реальність конкретного соціального світу та властивої йому специфіки юридичної інституціоналізації дій, відносин, смислів.

Слід відзначити також, що кризу легітимності судової влади навряд чи можна сприймати як чітко означене явище. Адже вона може виникати умовно спонтанно відносно до певної політичної ситуації в державі в силу загальної

суспільної нестабільності, що, власне, і мало місце у вже згаданому нами історичному періоді «Революції Гідності». У такому випадку можна говорити про її відкритий характер. Доказом і демонстрацією цього є прийняття у 2014 році Закону України з доволі промовистою назвою – «Про відновлення довіри до судової влади в Україні». У преамбулі цього законодавчого акту вказано таке: «Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції (далі - перевірка суддів) як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості» [188].

Тут слід зробити невеликий екскурс в історію та пояснити, що передбачені згаданим Законом заходи стосувалися суддів, які приймали рішення у справах, що стосувалися масових акцій громадянського протесту. В подальшому щодо них стала використовуватися узагальнена назва – «Справи Майдану», а ці судді стали іменуватися як «судді Майдану». З великою долею ймовірності можна припустити порушення суддями базової засади справедливості та прав людини. Судді виносили рішення про заборону мирних зібрань, про застосування адміністративних стягнень за непокору міліції, про позбавлення права керування транспортними засобами затриманих активістів, а також про взяття їх під варту та домашній арешт. Залученість окремих суддів до репресій, які проводилися тогочасною владою, їх свідоме порушення людських прав і норм законодавства (майже всі судові рішення були неналежно обґрунтовані та в подальшому скасовані) збурило суспільство, в якому гострим став попит на справедливість.

Навіть поверхневий аналіз наведеного вище тексту преамбули аналізованого закону свідчить про ряд важливих для нас речей:

1. На рівні закону (тобто парламент як виборний орган, що реалізує волю народу, усвідомлював і констатував певний факт) презюмувалася криза легітимності судової влади через означення мети Закону – «підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості» [188].

2. Вказувалася причина кризи – порушення суддями присяги.

3. Окреслювалися заходи, спрямовані на подолання кризи легітимності судової влади – спеціальна перевірка суддів через механізми притягнення їх до відповідальності та звільнення з посади.

Це дало можливість на певний час зняти напругу, що утворилася в соціумі відносно судової влади.

Описаний нами як приклад історичний момент демонструє, що криза легітимності судової влади виникла як частина більш глобального явища – кризи політичної влади загалом. Очевидно, що в періоди суспільної нестабільності, яким характерні спалахи громадянського протистояння (революції), що впливають на зміну структури політичної влади, судова влада як невід’ємний сегмент державної влади не може залишатися поза «канвою» загальних суспільних невдоволень і настроїв. Так само як і не може залишатися осторонь репресивних процесів, що проводяться авторитарною владою, будучи її складовою.

Повертаючись до характеристики кризи легітимності судової влади, слід зазначити, що вона також може мати і латентний характер, триваючи довгий проміжок часу, під час якого і суспільство, і судова влада, і держава «звикають» і пристосовуються до кризових умов. У такій ситуації через певний час криза перестає такою бути, трансформуючись у «звичайне» середовище функціонування судової влади.

Наприклад, якщо розглядати кризу легітимності судової влади крізь призму показників суспільної довіри, то стане очевидним, що тривалий час вони залишаються, м’яко кажучи, невисокими. Наприклад, у 2014 році Американський інститут суспільної думки GALLUP оприлюднив результати

проведеного ним всесвітнього соціологічного опитування щодо довіри до судових систем у всьому світі. Згідно з даними рівень довіри громадян України у 2013 році до судової системи з показником 16% став одним із самих низьких показників у світі [31]. Щоправда, експертами також відзначалося, що низькі показники суспільної довіри до судової системи притаманні всім без виключення країнам пострадянського простору. Це вказує на «історичне» коріння природи кризи легітимності судової влади, що торкається багатьох факторів – тоталітарного державного апарату, репресивної моделі правосуддя, низького рівня правової свідомості та правової культури суспільства, аморфності представників судової влади тощо.

Десять років потому, за останніми даними дослідження Центру Разумкова «Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (грудень 2023 р.)» більшість респондентів продовжують висловлювати недовіру судам, судовій системі загалом (72 %). Водночас, варто відмітити, що високим рівнем суспільної недовіри також характеризуються переважна більшість владних інститутів: політичним партіям не довіряють 76%, державному апарату (чиновникам) – 73%, Верховній Раді України – 66%, Уряду України – 63%, Прокуратурі – 62% [173].

Системний аналіз наведених показників соціологічних опитувань також дає підстави для висновку, що низький рівень довіри до судової влади лише відображає пануючу у суспільстві тенденцію недовіри до всіх владних інститутів, що є характерною рисою сучасного соціуму та етапу розвитку державності.

Отже, рівень суспільної довіри до суду як інституту влади є невисоким доволі тривалий час. Це також доволі цікаво прослідковується завдяки програмним документам, що в різні часи становили концептуальну основу для реформування судової влади.

Так, історично значимим для держави і її судової влади документом є Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 року, яка стала «містком»

від радянської репресивної моделі правосуддя до «паростків» організації та функціонування самостійної та незалежної судової влади на демократичних засадах. В ній аргументувалася необхідність судово-правової реформи тим, «що суди республіки, вся система юстиції і чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану багатьма факторами, які негативно впливали на їх діяльність. Суди не завжди надійно охороняли права і свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалась судом. ... Кризові явища посилюються надмірною перевантаженістю судів та правоохоронних органів, що негативно впливає на результати їх діяльності. В той час, коли в країні створилась тривожна ситуація, викликана загрозливим ростом злочинності, діюча система кримінальної юстиції не виконує покладені на неї завдання. ... Становище погіршується недостатньою соціально-економічною захищеністю суддів і слідчих. До цього часу не зжиті факти втручання в діяльність правосуддя» [127].

Як бачимо, окрім констатації наявної кризи, Концепція вказувала на її причини – надмірне навантаження на суддів, їх незахищеність і залежність, неефективність системи кримінальної юстиції тощо. Очевидно, що ці причини можна розцінювати як індикатори кризи легітимності судової влади, або, іншими словами, причини делегітимації судової влади, які були характерні тому періоду історичного часу, та які потребували відповідного реагування.

Якщо звернутися до положень Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (2006 р.), то серед них зазначено, що «на даний час українські суди ще не стали дієвим інститутом захисту прав людини, рівень довіри до них з боку суспільства вкрай низький» [126]. Декларувалося, що змінити ситуацію можливо, досягнувши таких, але не виключно, цілей:

- забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів;
- посилення гарантій незалежності суддів;

- якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу;
- підвищення статусу суддів у суспільстві;
- радикальне поліпшення стану виконання судових рішень [126].

Так само, як в попередньому програмному документі, вказані цілі є факторами кризи легітимності судової влади, які відрізняються від попередніх, що, з одного боку, є зрозумілим і закономірним з урахуванням плинності часу та процесів розвитку суспільства та держава. Але для нас цінність полягає в можливості прослідкувати їх гнучку та перемінну природу.

Зрештою, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, яка унормувала цінність сталого функціонування незалежного та неупередженого правосуддя для суспільного розвитку та зростання його добробуту, як одне із своїх стратегічних завдань визначила «підвищення ефективності організації судової влади та інститутів правосуддя, зміцнення довіри до них суспільства» [225]. Як основні проблеми у Стратегії виокремлено аж 19 пунктів, серед яких і питання функціонування органів суддівського врядування, і питання фінансових гарантій незалежності судової влади, і питання кадрової кризи у судах, і питання існування перешкод у доступі до правосуддя та зарегульованості судового процесу, та багато іншого.

Зазначене знову таки вказує на перемінну, нестабільну, гнучку природу чинників делегітимації судової влади, реагування на які потребує різних заходів для мінімізації їх негативного впливу та подолання існуючої кризи. Саме тому ми зосередимо окремо на них свою увагу в наступному розділі.

На разі ж наведений вище аналіз умов функціонування судової влади з тривало низькими показниками суспільної довіри до неї, дозволяє припустити, що «латентна» криза легітимності судової влади у певний час перестане існувати як криза, трансформуючись у звичне середовище функціонування судової влади в Україні.

Якщо звернутися до наукового доробку політологів, то знаходимо нашому висновку відповідне підтвердження. Так, Є.Г. Цокур відмічає, що

«легітимність має властивість змінювати свою інтенсивність, тобто характер і ступінь підтримки влади (і її інститутів), що дозволяє говорити про періодичні кризи легітимності. Під призами розуміється таке падіння реальної підтримки органів державної влади або правлячого режиму, що впливає на якісну зміну їх ролей і функцій» [257].

Отже, криза легітимності у сфері судової влади також може різнитися своєю інтенсивністю, що може впливати на ступінь радикальності заходів, спрямованих на її подолання. В'яло триваючий характер кризи легітимності очевидно виступає ознакою її латентності, а тому може «перевести кризу» у звичні для судової влади умови, про що ми вже зазначали. Прослідкувати цей момент у часі, на нашу думку, практично неможливо. Слабка інтенсивність кризи легітимності також позначається на заходах, що вживаються відносно організації та функціонування судової влади. Як показують наведені нами історичні приклади, як правило, держава намагається (має для цього час) системно проаналізувати проблеми (причини) та розробити комплекс заходів реагування на них.

Водночас, гострий і відкритий характер кризи легітимності (власне криза у її буквальному сенсі) зумовлює радикальність заходів, спрямованих на усунення причин її виникнення. У 2014 році, який є тому яскравим прикладом, «постреволюційний синдром скерував початок нового витка судової реформи у русло втілення ідеї люстрації, яка стала надзвичайно актуальною у перехідний період в контексті пошуку способів попередження рецидивів авторитаризму, подекуди набуваючи рис одержимості» [250]. Це поклало початок люстраційним процесам у сфері судової влади, що зводилися до очищення суддівського корпусу та кадрового «перезавантаження» органів судової влади – ВРП і ВККСУ.

Згадані нами приклади програмних документів, що у різній мірі відповідно до умов певного історичного часу складали основу для реформування судової влади, вказують на ще одну особливість національного формату – циклічність і незавершеність кризи легітимності судової влади.

З огляду на наведені нами раніше положення різних концепцій і стратегій, як бачимо, незалежно від різноманіття причин незадовільного стану в сфері функціонування судової влади, всі вони переслідували серед іншого однакову мету – підвищення/повернення суспільної довіри до судової влади. Це вказує на те, що дана мета не була цілковито досягнута під час жодного періоду судової реформи, вимагаючи знову повертатися до неї та шукати нові, більш ефективні шляхи. Хоча, ймовірно, це слід ув'язати з хаотичністю та непослідовністю кроків на шляху реформування судової влади. Як зазначається з цього приводу у літературі, пошук оптимальної для України моделі судової системи, спричинений необхідністю відповідати вимогам суспільства, яке є першоджерелом судової влади, «здійснюється шляхом перманентного реформування, що характеризується непослідовністю, безсистемністю, хаотичністю та часто призводить до суперечливих наслідків, не досягаючи поставлених цілей» [251, с. 5].

Отже, кризі легітимності судової влади притаманна різна інтенсивність залежно від загальних умов суспільного та державного розвитку і різноманітних факторів, які слугують джерелом її виникнення. Це, своєю чергою, зумовлює різний характер її перебігу – від відкритого до латентного, що, відповідно, позначається на рішучості заходів, спрямованих на подолання кризи – від радикальних (революційних) до поміркованих (еволюційних).

Однак, у будь-якому разі, проблеми легітимності судової влади, взаємопов'язаних процесів її легітимації та делегітимації, пошуки шляхів подолання кризових явищ, завжди будуть актуальними з огляду на те, що сама конструкція легітимності судової влади зокрема, і влади загалом, є крихкою та нестабільною. Особливо це властиво державам, які тривалий час розвиваються як держави «транзитного періоду», долаючи наслідки тоталітарного минулого в своєму прагненні до демократичних цінностей і верховенства права, що раз у раз спонукає суспільство сумніватися у своїх владних інститутах, у їх спроможностях і цінності. Саме такою є Україна, на сучасну долю якої випали складні випробування революцій і війни.

Тому порушене в цьому підрозділі питання кризи легітимності судової влади і наділі буде актуальним, зумовлюючи нові дослідження, нові теорії та підходи до вирішення проблеми. Адже криза може стати як «точкою відліку» до занепаду, так і потужним поштовхом до «розквіту» судової влади. Як зауважував Луман, саме криза відкриває для будь-якої сфери надзвичайні можливості.

3.2 Фактори делегітимації судової влади та шляхи мінімізації їх впливу

Досвід сучасного світу переконливо засвідчив, що суспільна довіра до судової влади «інтегрована» в діючий механізм державної влади та виділяється в кризові періоди національного та суспільного розвитку, стаючи індикатором і еталоном оцінки її діяльності. Водночас це є ознакою правового прогресу країни. Вважаємо, що низька довіра суспільства до судової влади, втрата нею суспільної підтримки, ускладнює механізми правового захисту, виконання судових рішень і забезпечення ефективного правосуддя, є істотною перешкодою на шляху інтеграції нашої держави до європейського правового простору. Недаремно Єврокомісія в оприлюднених «Основних висновках Доповіді щодо України за 2023 рік» окремо акцентувала увагу на стані функціонування вітчизняної судової системи. Зокрема, вона вказала на певний рівень її готовності та відзначила прогрес і зусилля, що були докладені до реформи органів суддівського врядування, відновлення їх роботи, подолання кадрової кризи в судах. Водночас Єврокомісія наголосила, що Україна має продовжувати докладати зусиль для підвищення рівня прозорості, ефективності та доступу до правосуддя [24].

Довіра суспільства до державної влади, особливо судової, стала особливо важливою в умовах російської військової агресії. Як зазначає, В.В. Городовенко та інші, «у нових умовах судова влада має забезпечувати

правосуддя, дотримуючись балансу інтересів суспільства та людства, громадської безпеки та права на справедливий суд» [20]. Адже право на судовий захист навіть в умовах воєнного стану є абсолютним і непорушним, імперативно визначаючи безперервність функціонування судів і судової влади. Власне, на цьому наголошують різні дослідники, вказуючи, «що організація роботи судів України в умовах війни виходить із двох базових для демократичного суспільства постулатів: 1. Людина, її життя та здоров'я, недоторканість і безпека є найвищою цінністю. Право на життя – природне та невід'ємне право кожної людини. 2. Конституційне право людини на судовий захист визначає безперервність здійснення правосуддя в державі» [25].

Більше того, вважаємо, що в умовах воєнного стану суспільна довіра до владних інститутів, і серед них, до судової влади, їх суспільна підтримка набуває особливого значення, оскільки є гарантом їх сталого функціонування, що у багатьох аспектах і проявах стосується питання національної безпеки, існування загальних засад української державності.

Тому надзвичайно важливо розуміти природу тих факторів, які негативно впливають на легітимність судової влади, підривають її авторитет і спричиняють процес її делегітимації.

У попередньому підрозділі ми дійшли висновку про перемінну, нестабільну, гнучку природу факторів делегітимації судової влади, які залежать від різних обставин: історичного часу, політичної та економічної стабільності, стану розвитку громадянського суспільства тощо. Відповідно, не може існувати універсальних засобів подолання кризи легітимності судової влади. Вони повинні розроблятися конкретно до ситуації з урахуванням системного аналізу всіх умов і обставин. І первинною в цьому процесі, у нашому розумінні, повинна бути оцінка причин (факторів) недовіри до судової влади.

Системний аналіз різноманітних літературних джерел і наукових позицій спонукає нас відразу зауважити, що фактори делегітимації судової влади можуть мати не лише різну природу, витоки, характер, а й бути

різнопорядковими явищами. Маємо на увазі, що недовіра до судової влади може бути спричинена суто «проблемами» судової влади, її «взаємовідносинами» з суспільством, а може бути похідною від загальних делегітимаційних процесів державної влади, що відбуваються в державі. В останньому випадку криза судової влади буде частиною політичної кризи в державі.

Враховуючи це, фактори делегітимації судової влади умовно можна розглядати на двох рівнях: мікро (рівень судової влади) та макрорівні (загальнодержавний рівень). Така градація також дозволяє сформулювати думку про два типи кризи легітимності судової влади, що спричиняється факторами різного рівня: первісний та похідний.

Щодо факторів делегітимації загалом державної влади, то науковці висловлюють різні думки. Наприклад, Є.Г. Цокур до основних причин кризи владної легітимності відносить:

1) конфлікт між універсальними цінностями, що панують у суспільстві, та егоїстичними інтересами панівної еліти і пов'язаних з нею соціальних груп. Поглиблення цього протиріччя призводить до того, що влада втрачає підтримку суспільства та замикається сама в собі;

2) протиріччя між ідеєю демократії та соціально- політичною практикою управління країною, що характерно для демократичних режимів;

3) відсутність у політичній системі належного представництва інтересів соціальних груп, відсутність достатньої вертикальної мобільності в поєднанні з соціальною нерівністю, що призводить до радикалізації суспільних настроїв;

4) наростаюча бюрократизація та корумпованість влади [257].

Також серед факторів делегітимації влади в державі називають низький рівень професіоналізму і компетентності владних персоналій, нездатність суб'єктів владно-політичних відносин до цивілізованої взаємодії в межах правового поля, нездатність до компромісу в питаннях розвитку законодавства та правозастосовної практики, часту періодичність трансформацій політико-правових інститутів, низький рівень правосвідомості та правової культури.

Всі вони так чи інакше негативно позначаються на суспільній підтримці та довірі до владних інститутів, і тому повною мірою застосовні і в оцінках легітимності судової влади.

Наприклад, за словами А. Лейпхарта, найбільш тривожним фактором для країн, які демократизуються, є те, що, «серйозна соціальна нерівність не лише створює кризу легітимності, але й підриває довіру громадян до самого процесу демократизації, бо не лише дії держави, її інституції будуть розглядатися як несправедливі, але й цілі, поставлені перед політичною системою на початку соціально-політичної трансформації» [30].

Продемонструвати наведене щодо судової влади доволі легко на прикладі інституту суддівської винагороди, високий розмір якої після судової реформи 2016 року став не лише неспівмірним із рівнем заробітної плати переважної більшості населення в Україні та різних його професійних прошарків, а й породив питання соціальної несправедливості та соціальної нерівності, яке в умовах воєнного стану лише поглибилося.

Відразу зазначимо, що жодним чином не заперечуємо значення такої гарантії суддівської незалежності як належний рівень суддівської винагороди, що достатньо обґрунтовано в численних міжнародних документах і рішеннях КСУ [197; 68; 204]. Але ми вважаємо, що цей рівень повинен узгоджуватися, бути справедливо збалансованим із загальними економічними показниками в державі та рівнем соціального забезпечення її громадян. Як висловився КСУ у рішенні від 22.05.2018 року № 5-р/2018, «державна виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства» [206].

У протилежному випадку відбувається різке розшарування в суспільстві, що супроводжується його кастовістю. Суспільні уявлення про суддів починають стрімко розвиватися у руслі сприйняття їх як певної безпідставно привілейованої касты, викликаючи негативні емоції та почуття.

Власне, підтвердження зазначеному факту можна легко знайти в медіа просторі. Наприклад, нерідко зустрічаються тези про те, що «корумпованість, кастовість, несамостійність в ухваленні рішень, підконтрольність Президенту – це лише частина гріхів, які закидають людям у мантиї. ...а навіть, якщо люди в мантиях знають про існуючі недоліки, то мовчать про них. Толеруючи, таким чином, уже згадану кастовість і політичну залежність» [122]. Що «судді за останні багато років перетворилися на касту абсолютно відірваних від реальності людей, які бачать перед собою дві речі, - владу і гроші» [82].

Зазначену позицію знаходимо навіть на рівні окремих законодавчих ініціатив. Так, у лютому 2019 року було зареєстровано законопроект № 10085 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо радикального обмеження шалених суддівських винагород та забезпечення пропорційності і збалансованості стосовно їх виплат». У пояснювальній записці до нього зазначено таке: «Економічна криза, низький рівень життя та надвисокі темпи інфляції зумовили високий рівень зубожіння населення України. На тлі економічно-фінансової кризи, у важкий для країни час багато високопосадовців та суддів продовжують отримувати надвисокі заробітні плати та винагороди. Це призводить до номінального підвищення середнього рівня заробітної плати по всій країні, що насправді викривлює статистичні дані в цілому по Україні. Також, необхідно зазначити, що кошти на занадто високі заробітні плати йдуть з державного бюджету та з податків, які сплачує населення з низьким рівнем оплати праці, і витратити їх у такий спосіб не є коректним по відношенню до соціально незахищених верств населення, зокрема, при пенсіях в 1500 грн. та заробітній платі в 4178!» [185].

І хоча назва вказаного законопроекту містить недоречні слова надмірної емоційної конотації, він доволі промовисто відображає вплив аналізованого нами фактору делегітимаційних процесів щодо судової влади на макрорівні.

Проте, на особливу увагу заслуговують фактори делегітимації судової влади на мікрорівні, оскільки вони «запускають» механізм її делегітимації безвідносно до усього політичного апарату.

Оскільки йдеться саме про суспільну довіру до суду як інституту, то доцільно звернутися до громадської думки, яка слугує специфічним проявом масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. У ній відображаються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу [168].

І хоча ми погоджуємося з М. Стефанчук в тому, що реальне ставлення громадян України до системи правосуддя не можна просто проаналізувати або представити у вигляді лише одного статистичного показника, оскільки така оцінка має базуватися на комплексному підході з урахуванням різних факторів [36], для цілей нашого дослідження використання даних соціологічних опитувань видається виправданим. При цьому, щоб виявити певні тенденції, доречно буде також застосувати ретроспективний метод аналізу.

Так, за даними опитування населення, проведеного у 2014 році 6 українські суди як соціальна інституція характеризувалися негативним балансом довіри-недовіри (-71%). Абсолютна більшість населення зазначала, що в українських судах мають місце такі негативні явища як:

- корупція (94%);
- залежність суддів від політиків (80,5%) і олігархів (80%);
- ухвалення замовних рішень (77%);
- кругова порука в системі правосуддя (73%);

- низький рівень моральності більшості суддів (66%);
- незрозумілість і закритість судових процесів для пересічної людини (52%);
- складність і заплутаність судової системи (50,5%) [229].

Основним чинником, що негативно впливає на рівень довіри до судів в Україні, більшість опитаних називали поширеність корупції в судах (74%). Інші чинники згадувалися значно рідше [229].

П'ять років потому, у 2019 році, як свідчать дані опитування, проведеного тими ж суб'єктами, українські суди загалом продовжили зберігати негативний баланс довіри-недовіри у суспільстві з показником -61% (довіряло судам 14% населення, не довіряло – 75%). При визначенні різноманітних проблем та недоліків в роботі судів українці найчастіше згадували: корупцію – 62%, половина опитаних відмітили проблеми залежності суддів від політики та від олігархів, а близько третини вказали на наявність замовних судових рішень та на низький рівень моральності суддів. Проте варто зазначити, що порівняно з опитуванням 2015 року всі проблеми та недоліки відмічалися респондентами помітно рідше. Зокрема, проблему корупції відзначили на 23% менше опитаних, проблему залежності від політиків – на 12% менше, проблему залежності від олігархів – на 17% менше, проблему замовних судових рішень – на 17% менше, проблему низької суддівської моралі – на 10% менше [228].

В оцінці відповідних показників, попри констатацію певних позитивних зрушень, слід також взяти до уваги негативну оцінку започаткованої у 2016 році судової реформи. Це стосується перш за все того, що громадяни не побачили ані зростання незалежності суддів (66% опитаних вважають, що судді або залишилися залежними так само, як і раніше, або ж їхня залежність збільшилася), ані збільшення чесності суддів (70% опитаних відзначили, що рівень чесності суддів не змінився, або й погіршився) [228].

Зрештою, за останніми у цьому питанні даними соціологічних опитувань, у 2021 році лише 10,5% українців вважали, що мають рівні шанси домогтися справедливості в суді. Натомість, майже 80% висловили думку, що в суді

виграє багатша чи впливовіша сторона. При цьому, 11,2% (близько 4,5 млн) опитаних громадян за останні два роки могли звернутися до суду за захистом своїх прав, однак вирішили цього уникнути, оскільки вважають, що мають низький шанс отримати справедливе рішення [243].

Із наведеного вище можна зробити ряд важливих висновків.

Перше. Ключовим фактором делегітимації судової влади була та залишається корупція в судах. Висловлювання у 2021 році 80% громадян, «що в суді виграє багатша чи впливовіша сторона», це також про корупцію.

Друге. Значна частина громадян продовжують не довіряти судам, оскільки не вірять в їх незалежність, а отже, здатність виносити справедливе рішення.

Третє. В уявленні значної кількості людей судді є нечесними, з низьким рівнем моральності, що переводить нас від проблем аморфної судової влади в площину поведінки конкретної людини – судді.

Четверте. Судова система і судовий процес для багатьох членів суспільства є незрозумілими та складними, правила судочинства – надміру зарегульованими, а судді – «закритті» від людей.

Отже, як бачимо, чинники делегітимації судової влади на сучасному етапі суспільного розвитку носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Тому розробка шляхів мінімізації їх негативного впливу вимагає коротко їх проаналізувати та охарактеризувати.

Як ми зазначили вище, найбільший негативний вплив на легітимність судової влади справляє переконання людей у корумпованості судової системи загалом і суддів зокрема. Це породжує і сумніви в незалежності, і в низькому рівні чесності та моральності. Тому його питома вага в процесі делегітимації судової влади визначає найбільший ступінь нашої уваги до нього.

Як системне явище, природа якого складна та багатогранна, корупція завдає непоправної шкоди усім державним інститутам, загалом державі та суспільному розвитку. Вона руйнує механізм демократичного регулювання суспільних відносин, що базується на взаємній довірі держави та суспільства.

Як зауважив експерт ООН у питаннях незалежності суддів і адвокатів, високоповажній Дієго Гарсія-Саян, «корупція напряду впливає на реалізацію прав людини, і для цього є дві основні причини. З одного боку, корупція позбавляє суспільства важливих ресурсів, які могли б бути використані для задоволення базових потреб в сфері охорони здоров'я, освіти, інфраструктури чи безпеки. ...З іншого боку, корупція справляє прямий негативний вплив на діяльність державних інститутів загалом і на систему правосуддя зокрема. Корупція підриває довіру суспільства до органів правосуддя, позбавляє судові системи можливості гарантувати захист прав людини і впливає на виконання своїх обов'язків судьями, адвокатами та іншими представниками юридичної професії. Залишаючись безкарною, корупція руйнує судову систему як таку» [10].

У ст. 11 Конвенції ООН проти корупції наголошується на вирішальній ролі судових органів у боротьбі з корупцією та передбачається, що для ефективного її виконання судова влада сама повинна бути вільна від корупції, а її представники повинні бути чесними та непідкупними [125].

Саме тому корупція в судовій владі є особливо шкідливою, оскільки не лише підриває її авторитет, а загалом у такий спосіб невілює увесь державний потенціал боротьби з нею та протидії.

Усвідомлення цієї істини відображає цілий ряд міжнародних документів.

Зокрема, в Резолюції 1703 (2010) ПАРЄ «Корупція в судовій системі» наголошується, що «корумпованість судової системи підриває верховенство права, що є наріжним каменем плюралістичної демократії; вона ставить під сумнів рівність перед законом і право на справедливий судовий розгляд, підриває легітимність всіх органів державної влади. ...З корупцією як явищем варто боротися, викорінюючи її, особливо в судах. Саме на них покладена відповідальність за однакове й ефективне покарання всіх корумпованих осіб і за захист тих, хто «здіймає тривогу», оскільки саме вони необхідні для ефективного усунення всіх форм корупції» [194].

Тема корупції в судах стала предметом окремого Висновку КРЕС № 21 (2018), в якому цей орган Ради Європи підкреслив, що «корупція серед суддів є однією з основних загроз суспільству та функціонуванню демократичної держави. Корупція послаблює судову етику, яка є основою верховенства права та фундаментальною цінністю Ради Європи. Судова етика є першою передумовою ефективності, дієвості та неупередженості національних судових систем. Вона тісно пов'язана з поняттям незалежності суду: остання забезпечує добросовісність, а та у свою чергу посилює незалежність» [71].

Цей документ важливий тим, що в ньому також йде мова про різноманітні причини корупції в судовій системі, які можна узагальнити в кілька категорій: структурні, економічні, соціальні та особисті. Серед них окремо наголошено на таких причинах корупції, як: порушення балансу взаємодії у системі стримувань і противаг трьох гілок державної влади, відсутність прозорості судової системи, неналежні умови праці суддів і недостатній рівень їх соціального забезпечення, толерування корупції в суспільстві та низький рівень правосвідомості, відсутність етичних орієнтирів для суддів та інші [71].

Щоправда, у науковій літературі існують інші погляди на причини корупції в судах. Наприклад, М.О. Деменчук вважає, що однією з найвагоміших причин корупції в судах є наявність у суддів широкого кола повноважень, що надані їм законом, і їх використання не на користь держави та (або) суспільства, а у власних інтересах [102]. Не зовсім погоджуючись із цим твердженням через те, що сама по собі наявність повноважень не може бути причиною корупції, як і використання їх всупереч цілям, що є відповідною ознакою, відзначимо спробу дослідниці згрупувати причини корупції в судовій владі. Так, вона виділяє: 1) політичну групу (пануюча в державі ідеологія реалізація політики у системі судової влади); 2) економічну групу (можливості фінансування судів у широкому сенсі); 3) правову групу (визначення нормативно-правових засад функціонування судової влади); 4) організаційну групу (можливість роботи в органах судової влади осіб з бізнесових чи кримінальних кіл); 5) соціально-психологічну групу (лояльне

ставлення до проявів корупції, моральна та професійна деформація тощо) [102].

Водночас, Л.М. Москвич, також відзначаючи широкий спектр природи корупційних чинників в судових органах, вважає доцільним розглядати правові чинники крізь призму їх поділу на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні пов'язані з недосконалістю законодавства. Йдеться про: неточність наявних у законі формулювань, зумовлених недосконалістю законодавчої техніки, що, у свою чергу, створює передумови неоднозначності підходів до їх системного тлумачення й різного використання оціночних понять; брак єдиних стандартів правової технології забезпечення якості судових рішень; допустимість дискреційних повноважень, непрозорість механізму прийняття певних процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій; недоліки в організації діловодства в суді з питань розподілу справ між суддями, направлення рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також ужиття інших організаційних заходів; недоліки правової регламентації статусу суддів і працівників суду, особливо стосовно зобов'язань суддів щорічно подавати для оприлюднення декларації про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру. Суб'єктивні чинники корупції в судовій владі зумовлені низьким рівнем професійної культури її суб'єктів [157].

Існують у літературі й інші підходи, за яких, наприклад, до корупційних ризиків в органах судової влади відносять незавершеність формування системи спеціальної підготовки суддів чи низький професіоналізм залучених до сфери правосуддя представників юридичних професій [211].

Кожна з наведених наукових позицій має право на існування, оскільки детермінанти корупції в судах, як і загалом фактори делегітимації судової влади, є змінними, а не сталими величинами. Вони можуть інтенсифікуватися залежно від умов історичного часу, або зникати чи мінімізуватися у результаті вжитих заходів, слугуючи мірилом їх ефективності. Наприклад, сьогодні відмічається значний вплив війни на рівень корупції в Україні. З одного боку, війна обмежила потенціал громадянського контролю та його інститутів, а з

іншого – означилася тенденція до мінімізації толерування корупції в суспільстві, зростає готовність викривати корупцію [48].

Численні наукові праці, спрямовані на дослідження корупції в судовій владі, що є об'єктивно виправданим, вимагають відзначити спроби науковців дати визначення цьому феномену.

Так, С.В. Гладій визначає корупцію в судовій владі як використання суддями та посадовими особами, що здійснюють адміністративне управління судовими органами статусу, своїх організаційних та владних повноважень, всупереч встановленим Конституцією України та законодавством норм їх функціонування» [89].

Автори дослідження «Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України» (2017) вважають, що корупція у судовій владі – це вияв неналежної поведінки у судових установах, наприклад, у судах, офісах судової адміністрації і в органах врядування судової системи, а також неналежна поведінка зовнішніх політичних діячів, приватних осіб чи представників громадянського суспільства, які намагаються неналежно чи незаконно вплинути на прийняття суддівських рішень [104].

У монографічному дослідженні А.С. Ребриш «Організаційно-правові засади протидії корупції в судовій системі України» запропоновано тлумачити корупцію в судовій системі як соціальне явище, яке охоплює сукупність діянь, пов'язаних із неправомірним використанням носіями судової влади, посадовими особами органів, утворюючих інфраструктуру судової влади, та іншими особами, які є суб'єктами потенційних корупційних практик у судовій системі України, і яке спрямоване на задоволення інтересів особистих або третіх осіб, а також інших правопорушень, що створюють умови для вчинення корупційних діянь або їх приховування [193, с.187].

Водночас, О.З. Хотинська-Нор та О.В. Саленко зауважують, що намагання дати чітке визначення того чи іншого феномену завжди супроводжуватиметься звуженням його сутності. Крім того, вони звертають увагу, що використання при тлумаченні судової корупції термінів «всупереч

нормам» чи «неправомірне використання повноважень», залишає поза увагою такі корупційні прояви у судовій практиці, «коли суддя отримує вигоду за ухвалення, як раз, законного та обґрунтованого рішення, тобто, правомірно діючи відповідно до вимог чинного законодавства, використовуючи ситуацію для отримання «неправомірних благ». При цьому дослідниці слушно вказують, що корупція в судах переслідує різні цілі: від банального бажання прискорити чи навпаки затягнути судовий процес до винесення незаконного рішення. Тому судовій системі властиві різні типи корупції, найрозповсюдженішими з яких є хабарництво та необґрунтований політичний вплив на результат чи політичне втручання в судовий процес. Також виокремлюється вимагання та неправомірне використання державних засобів і ресурсів [254].

Слід погодитися з вказаними авторками в їх висновку, що «для легітимності судової влади усі типи судової корупції однаково шкідливі. Незалежно від того, чи йдеться про хабар судді, чи вимагання судовим клерком винагороди за вчинення сприятливої для учасника провадження дії, прояви корупційної поведінки підбивають довіру до суду як інституції, запускаючи механізм делегітимації судової влади. Люди зневірюються в ефективності судового захисту, шукаючи альтернативні шляхи вирішення конфлікту (не завжди законні), що призводить до зниження попиту на судові послуги. Крім того, під ударом – фундаментальний принцип функціонування судової влади – незалежність, яка перебуває у тісному зв'язку з принципом безсторонності суду. Адже в очах як учасників судового процесу, так і стороннього спостерігача, будь-які прояви корупційної поведінки ставлять під сумнів незалежність судді у прийнятті рішення» [254].

Але від себе додамо, що національні особливості функціонування судової влади та суспільства вимагають окремо виділити такий тип судової корупції як непотизм або кумівство (надання родичам, друзям або знайомим незаслужених чи необґрунтованих преференцій, потурання їхнім інтересам).

Непотизм як прояв корупції у судовій владі набуває різних форм. Від класичної, коли під непотизмом розуміють «роздачу дохідних посад і службове заступництво родичам і своїм людям» [60], до, так би мовити, процесуальної, коли кровна чи соціальна спорідненість зв'язків спонукають суддю до прийняття рішень на користь родичів чи друзів.

Зауважимо, що зазначене частково може збігатися з розумінням такого явища як кронізм, оскільки різні вчені по різному їх тлумачать. Наприклад, А.В. Титко аргументує, що «ключова відмінність між кронізмом та непотизмом полягає у наявності у суб'єктів кровних зв'язків або близьких відносин» [230].

У будь-якому випадку, за класичного розуміння непотизму його загально визнаним негативним наслідком для будь-яких органів влади є неефективність кадрової політики та використання кадрового ресурсу, зменшення продуктивності та втрата довіри громадськості. Органи судової влади не є винятком.

Крім того, як слушно зазначає О.О. Польна, непотизм, як окремий вияв корупції, створює сприятливі умови для поширення більш небезпечних форм корупції у системі правосуддя та загрожує незалежності суду [181, с. 54]. Тому дослідники цього явища розмежовують його види залежно від характеру впливу на суспільство: «(1) виявляється в організації та існуванні непотифічних відносин (не зважаючи на мету і завдання їх організації та існування), в межах яких не було вчинено жодних інших зловживань, обумовлених цими відносинами. Тобто, навіть, якщо сторони відповідних корупційних відносин не планували чи ще не встигли вчинити корупційні діяння обумовлені непотифічною змовою, організація цих відносин презюмує їх соціальну шкідливість (адже ними порушується антикорупційне законодавство, законодавство про державну службу, знижується довіра суспільства до державних органів, створюється середовище для панування корупції у державних органах тощо); (2) суспільно небезпечна непотифічна практика, котра виявляється в тому, що непотифічні змовники, організувавши

відповідні корупційні відносини, функціонують в них, переслідуючи спільну мету – вчинення корупційних відносин найбільш оптимальним чином, використовуючи можливості цих відносин» [90].

Прояви непотизму можуть мати місце як у судах, так і в органах суддівського врядування та інших органах і установах судової влади. Найбільш уразливими для цього типу корупції є процедури добору та кар'єрного просування. Саме тому в питаннях реалізації судової реформи їм приділяється особлива увага. Адже, за відомим висловлюванням Франсуа Фенелона, «судді, які купують судові посади, будуть, у свою чергу, продавати правосуддя».

У цьому контексті слід позитивно відзначити заходи, спрямовані на запобігання та боротьбу з непотизмом у судовій владі. Це і складна та багатоступінчата процедура добору на посаду судді, і залучення до процесів формування суддівського корпусу та органів суддівського врядування дорадчих органів, які мають різний статус, зокрема і з міжнародним елементом, і закріплення на рівні законодавства обов'язку декларувати родинні зв'язки, і запровадженні на рівні законодавства обмеження щодо спільної роботи близьких осіб.

Однак, незважаючи на комплекс запроваджених заходів, на нашу думку, цілковито упередити практику непотизму в судовій владі неможливо. Адже йдеться про складні системні зв'язки, в яких перебувають всі елементи судової влади. Це демонструє оприлюднена інформація про близьких родичів чинного складу ВККСУ, які виявили намір кандидувати на посади суддів апеляційних судів. Журналісти відзначають, «що настільки масово родичі членів ВККС беруть участь в оголошеному самою ж ВККС конкурсі вперше в історії Комісії» [255]. З одного боку, всі рівні у своєму праві брати участь у конкурсі, а регламент процедур передбачає інститут відводу членна ВККСУ. Але з іншого, виникає питання до ефективності такого інституту, оскільки об'єктивно у стороннього спостерігача формується підозра до справедливості

процедури добору на посаду, коли значна кількість членів кадрового органу зацікавлена у позитивному вирішенні кар'єрного питання своїх близьких осіб.

Тому, які б масштабні чи більш конкретні, локальні заходи, спрямовані на боротьбу з непотизмом чи іншими типами судової корупції, не пропонувалися науковцями (а їх чимало), всі вони в своїй сутті та природі зведуться до двох ключових інструментів: доброчесності представників судової влади та її прозорості (транспарентності).

Як зазначає КРЕС стосовно першого, «ефективне запобігання корупції в судовій системі значною мірою залежить від політичної волі у відповідній країні щодо забезпечення інституційних, інфраструктурних та інших організаційних запобіжних заходів. Найважливішим засобом запобігання корупції серед суддів, мабуть, є розвиток і зміцнення справжньої культури доброчесності в судовій системі» [71].

Вказаний підхід зафіксовано й у рішеннях ЄСПЛ, який прямо вказує на взаємозв'язок судової доброчесності з довірою до судової влади. Зокрема, у справі «Джоджай проти Албанії» (*Xhoxhaj v. Albania*) ЄСПЛ зазначив: «...судді, які за родом своєї роботи вважаються гарантами верховенства права, повинні відповідати особливо високим стандартам доброчесності в особистих справах поза судом – бути «бездоганними з погляду розумного спостерігача» – для того, щоб зберегти та зміцнити довіру суспільства й «підтвердити віру людей у доброчесність судової влади» [21].

Зауважимо, що ані мета нашого дослідження, ані вимоги до його обсягу не дозволяють сфокусуватися виключно на аналізі такої категорії як судова (суддівська) доброчесність. Багатогранність її правової та етичної природи, змісту, нормативного регулювання заслуговують окремих досліджень. Власне, вітчизняна юридична наука налічує вже чимало праць, в яких, наприклад, зроблено спробу дати визначення дефініції «суддівська доброчесність» [58; 91; 214].

Для нас важливим є ціннісний аспект цієї етико-правової категорії, який дуже влучно описав М.В. Савчин таким чином: «...кардинальне значення має

інший аспект. Він стосується можливості особи ухвалювати справедливі, правильні рішення навіть незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Тобто моральна цілісність особи чи то її добродетель полягає у здатності розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини. Зокрема, словник Меріама-Вебстера пов'язує цілісність особи із чесністю, честю, непідкупністю людини та визначає її як надійність і непідкупність в тій чи іншій мірі, в силу чого людина не може помилятися довірою, відповідальністю або поручатися за когось» [210].

У зазначеному контексті впровадження та розвиток будь-яких правових засобів, спрямованих як безпосередньо на боротьбу з судовою корупцією, так і на підвищення рівня суспільної довіри до судової влади, як то, кристалізація вимог до кандидата на посаду судді чи іншу посаду в органах судової влади, заборони суміщення діяльності, механізмів зайняття суддівської посади чи притягнення до відповідальності, громадського контролю чи стандартизації етичних правил поведінки, тощо будуть переслідувати одну мету – забезпечувати судді здатність незалежно ухвалювати справедливі, законні, обґрунтовані рішення в умовах тиску та численних спокус.

Саме добродетель як базова людська чеснота, яка базується на «ідеї цілісності індивіда, що визначається як можливість особи робити усвідомлений і відповідальний вибір, який ґрунтується на людських якостях, компетентностях та професійних навичках» [210], визначатиме ефективність і дієвість будь-яких ініціатив і новацій у сфері цілеспрямованого формування авторитету судової влади.

Це рівною мірою стосується і розвитку незалежності суддів і судової влади, в яку, як зазначалося на початку цього підрозділу, також слабо вірить українське суспільство.

Кримінальне провадження щодо колишнього голови Верховного Суду В. Князева, окрім завдання критичних репутаційних втрат суддівській спільноті,

демонструє, що навіть дуже високий рівень суддівської винагороди, яка за правовою позицією КСУ є гарантією незалежності судді та невід'ємною складовою його правового статусу [204], і також справедливо розглядається як необхідний запобіжник корупційним практикам у судах, не є абсолютним захистом від дій, які містять кричущі ознаки порушень присяги судді та призвели до повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України. Як зазначила з цього приводу Л.М. Москвич, ця корупційна справа стала маркером вразливості незалежності судової влади [158].

Тобто, слабкі «внутрішні» психологічні та ціннісні установки, нездатність судді ухвалювати справедливі за змістом рішення нівелюють ефективність переважної більшості заходів, що запроваджуються для забезпечення незалежності суддів і судової влади.

З наведеного слідує, що пропагування та розвиток культури судової доброчесності є базовим, фундаментальним і первісним інструментарієм забезпечення суспільної довіри до судової влади, визначаючи його стратегічне значення відносно інших заходів, що впроваджуються з метою запобігання та боротьби з судовою корупцією, а також задля забезпечення незалежності судової влади.

Що ж до прозорості (транспарентності) судової влади як іншого стратегічного інструменту подолання кризових явищ і забезпечення її легітимності, то КРЄС підкреслює, «що існує чіткий зв'язок між ступенем прозорості судової системи з одного боку, і роллю, яку судді відіграють у суспільстві, з іншого. Безперечно, що через свою особливу роль у співвідношенні сил, суддя завжди повинен проявляти обачність і стриманість, необхідні для належного виконання своїх обов'язків. Але це не означає, що суддя повинен стати соціальним вигнанцем. Насправді, як видається, особі, яка перебуває в середині суспільства та має безпосереднє відношення до його реалій, легше приймати - і, за необхідності, пояснити - рішення, яке може зрозуміти й прийняти широка громадськість. ...Існує кілька механізмів для

підвищення необхідної легітимності та прозорості судової системи, а отже й довіри громадян до судової влади. Їх всі можна узагальнити необхідністю проактивної інформаційної політики, що полягає, зокрема, в наданні загальної інформації про функціонування судової системи й інформування громадськості щодо делікатних справ, в яких є «натяк» на корупцію» [71].

У сучасному світі транспарентність є базовою властивістю політичної влади загалом, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та управління [252]. Чим більше прозора діє влада, тим більше довіри до неї в суспільстві. І навпаки, криза суспільної довіри спонукає владу до заходів, спрямованих на конструювання взаємовідносин із суспільством, відновлення стабільності.

У літературі відзначаються два ключові фактори, які сьогодні визначають значну питому вагу транспарентності судової влади. Перший полягає в тому, що в сучасному світі судова влада все більш активно включається в процеси правотворчості, що вимагає трансформації уявлень про систему стримувань і противаг. Другий пов'язаний із загальносвітовою тенденцією боротьби з корупцією в судовій владі [27]. Стосовно останнього І.В. Андронов цілком слушно зауважує, що «суспільний контроль дисциплінує суддів, а потенційна можливість широкого висвітлення у засобах масової інформації корупційних схем, протиправної діяльності тих чи інших посадових осіб, розміщення всіх судових рішень у відкритому реєстрі в мережі Інтернет є доволі ефективним стримуючим, превентивним засобом. Образно кажучи, будь-які «темні» справи розчиняються під світлом прожекторів ЗМІ. Таким чином, транспарентність судової влади є передумовою ефективності будь-яких реформ судової системи» [50].

Як і у випадку з доброчесністю, як категорією науки про судову владу, транспарентність судової влади становить предмет окремих наукових

розвідок, що є цілком заслуженим і виводить її за межі нашого дослідження. Проте, для досягнення його цілей нам важливо відмітити, що:

1. Поняття прозорості у його багатогранності та сучасному трактуванні стосується всіх аспектів функціонування (організації та діяльності) судової влади: відкритості та прозорості роботи судових органів, гласності судового процесу, доступності суду та його рішень, тощо. А це вказує на її універсальний характер як інструменту підвищення суспільної довіри до судової влади.

2. В основі прозорості судової влади – право суспільства як її першоджерела бути поінформованим та обізнаним у питаннях функціонування судової влади, що забезпечує її підзвітність, необхідну в демократичних державах.

Тому слід підтримати позицію О.З. Хотинської-Нор, що основою прозорості судової влади виступає інформаційна складова. «Прозорість судової системи забезпечує формування в суспільстві уявлень, знань, поглядів, ідей і теорій про функціонування судової системи, тим самим сприяючи підвищенню рівня обізнаності громадян про свої права та обов'язки, способи та механізми захисту прав та інтересів, правомірності дій індивідів та вихованню правової культури в суспільстві. Відповідно розвиток прозорості судової системи у напрямі своєчасного конструктивного повного достовірного та актуального інформування громадськості про процеси, пов'язані з діяльністю судової системи, впливає на еволюцію громадянської свідомості суспільства як передумову формування громадянського суспільства. Можна стверджувати, що від цього залежать емоції та настрої, що панують у суспільстві, які зумовлюють його ставлення до судової системи в державі [252].

Наведене твердження має важливе значення, оскільки демонструє зв'язок розвитку прозорості судової влади з еволюцією громадянської свідомості в напрямі використання можливостей для цілеспрямованого конструювання діалогу судової влади з суспільством, в основі якого – повага

до суду, авторитет судової влади та довіра до її дій і рішень. Щоправда, таке сприйняття транспарентності судової влади можна означити як позитивний підхід до її впливу. Водночас, доволі часто реалізується зворотній механізм транспарентності (негативний): циркуляція в інформаційному просторі інформації про випадки топ-корупції в судовій владі, про неетичну поведінку суддів, про вчинення ними злочинів справляють протилежний ефект. Суспільство розчаровується і лише впевнюється у своїх стереотипах про нечесних судів і відсутності справедливого суду в державі.

Але, у будь-якому випадку, це «підводить» нас до наступного ключового напрямку, реалізація якого є необхідною для забезпечення легітимності судової влади, - формування та розвиток правової свідомості та загалом правової культури в суспільстві. Якщо заходи легітимації судової влади спрямовувати лише до неї як до об'єкту, забуваючи про те, що джерелом легітимності є суспільство, вони можуть не досягнути своєї мети. Наприклад, якщо не вживати дій у напрямку подолання стереотипів про залежність судової влади чи її корумпованість, чи не виховувати в суспільстві культуру нульового толерування корупційних практик, будь-які законодавчі конструкції, спрямовані на формування авторитету судової влади, будуть марними.

Теоретики права зазначають, що правова культура це «система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші соціальні цінності. Як одне з культурних надбань людства, вона має постійно вдосконалюватись з метою забезпечення гармонійного та прогресивного розвитку суспільства й окремих осіб. І навпаки, прогресивний розвиток суспільства безпосередньо повинен впливати на рівень його правової культури» [182].

Це вказує на необхідність комплексного підходу до реалізації різних напрямів мінімізації негативних наслідків делегітимаційних факторів у сфері судової влади та її легітимації, що сукупно дає можливість говорити про необхідність реалізації легітимаційної політики.

Водночас, логіка викладення нашого дослідження факторів делегітимації судової влади та шляхів мінімізації їх негативного впливу вимагає звернути увагу на той, що криється в правилах судового процесу, які для багатьох членів суспільства є незрозумілими, складними та надміру зарегульованими. Це об'єктивний фактор, що знаходиться у площині нормотворення та проактивної просвітницької діяльності, яка повинна проводитися в масштабах держави.

Простота, чіткість і зрозумілість правил судового процесу, відсутність надмірного формалізму у їх застосуванні, безпосередньо пов'язані з дотриманням базових складових права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 ЄКПЛ. Відповідно до її тлумачення ЄСПЛ «права повинні бути «практичними та ефективними», а не «теоретичними та ілюзорними» [6].

У Рекомендації № R (81) 7 КМРЄ державам-члена щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, вказано, що «державам слід вживати заходів, щоб всі процесуальні дії мали простий характер, вживана мова була зрозумілою широкому загалу, а судові рішення були зрозумілими для сторін. ...слід вживати всіх можливих заходів для максимального скорочення строків винесення рішень судами. З цією метою слід скасувати застарілі процедури, які не мають практичної користі... Для спорів по позовних вимогах на незначні суми треба передбачити процедуру, яка уможливить для сторін звернення до суду без витрат, які не є співвідносними з сумою, котра становить предмет спору. З цією метою можна було б передбачити провадження у спрощеному порядку, уникати непотрібних судових засідань і обмежити право на оскарження» [198].

Тлумачення наведених вказівок дало можливість О.О. Овсянніковій дійти висновку, що «спрощення судового розгляду означає, що держава має забезпечити реальну можливість у доречних випадках вжити заходів щодо полегшення й оптимізації судового розгляду, спрощення, наскільки це можливо, процесуальних дій, створення умов для розуміння особою судових рішень і мотивів. Спрощення судового розгляду спрямоване також на його прискорення, яке може бути досягнуто завдяки уникненню необґрунтованого

призначення процесуальних дій, що не мають практичної зумовленості або мають формальний характер. Судове провадження, окрім цього, має відбуватися у розумних, адекватних щодо обставин справи строках» [167].

Втілення цих ідей в життя дало поштовх до розвитку та дослідження такого явища як правовий пуризм (надмірний формалізм), що було запроваджено в правовий дискурс завдяки рішенням ЄСПЛ «Сутяжник проти Росії». Зокрема, ЄСПЛ критично оцінив скасування правильного по суті судового рішення та відступлення від принципу правової визначеності лише задля суворого дотримання законів; судові рішення може бути скасоване лише з метою виправлення істотної судової помилки [8].

Науковці зазначають, що явище правового пуризму відоме ще з часів римського права завдяки сентенції «*summum jus summa injuria est*», що перекладається як «абсолютне виконання закону призводить до найбільшої несправедливості» [109], та тлумачать його як надмірно скрупульозне слідування приписам закону, занадто прискіпливу ставлення до виконання юридичних формальностей і процедур [49].

Водночас, як свідчить вітчизняна судова практика, суддівська спільнота цілком свідома стосовно негативного впливу правового пуризму на захист прав та інтересів особи, що належно відображено у судових рішеннях ВС.

Наприклад, у Постанові Касаційного адміністративного суду у справі № 826/7424/17 ВС вказав, що «суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, скасував рішення суб'єкта владних повноважень на підставі допущеної у такому рішенні технічної опіски, чим, фактично, вдався до такого явища як «правовий пуризм» [184].

В Ухвалі по справі № 235/3619/15-ц ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду передав справу на розгляд Великої Палати ВС, оскільки правильне по суті і справедливе судове рішення не повинно скасовуватись лише заради правового пуризму: «у справі що переглядається, так і у наведених вище постановках Верховного Суду України безспірно доведено, що позичальник порушив кредитні зобов'язання і

допустив заборгованість, що, зокрема у касаційній скарзі ОСОБА_3 не спростовується. ... Відсутність достатньо обґрунтованих підстав для скасування правильних по суті судових рішень з одних лише формальних міркувань про те, яка ціна предмета іпотеки має зазначатися у резолютивній частині рішення суду: визначатися під час здійснення виконавчого провадження чи в грошовому вираженні, підтверджується і тим, що зазначення в рішенні ціни предмета іпотеки в грошовому вираженні немає безспірно і кінцево визначеної мети і завдання... Отже, якогось системного, загальнообов'язкового значення визначення ціни предмета іпотеки в грошовому вираженні у резолютивній частині рішення суду самостійного значення немає» [240].

Доволі часто правовий пуризм стає предметом уваги в окремих думках суддів. Наприклад, в Окремій думці суддів Великої Палати Яновської О.Г., Бакуліної С.В., Власова Ю.Л., Данішевської В.І., Кібенко О.Р., Лобойка Л.М., Рогач Л.І., Уркевича В.Ю. обґрунтовано, що «повернення позовної заяви позивачеві на підставі п. 3 ч. 4 ст. 169 КАС України у зв'язку з тим, що в ордері не визначено назву конкретного судового органу, в якому може бути надана правова допомога адвокатом, є проявом правового пуризму (формалізму) з боку суду при вирішенні питання прийнятності позовної заяви, який непропорційно обмежує право особи на розгляд її справи судом. Застосування судом правових норм й вчинення дій, що мають юридичне значення, повинно відбуватись із урахуванням обставин конкретної справи та забезпеченням ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів. Формальний підхід суду до здійснення своїх повноважень вже на стадії звернення особи до суду може призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд» [171].

Водночас, науковці заново звернулися до розробки принципу процесуальної економії, відомого ще теорії процесуального права дореволюційного періоду. Свого часу Є.В. Васьковський вказував на таку вимогу до цивільного процесу як зручність для сторін спору та суду: «Порядок судочинства повинен бути таким, щоб особа, яка потребує захисту, могла

швидко та легко отримати його, і водночас, щоб суд, до якого звернулась особа, був спроможний без зайвих зусиль задовольнити її вимоги. Чим коротший і легший шлях від подання позову до судового рішення, тим процес досконаліший» [65, с. 361].

На сучасному етапі розвитку процесуальної науки має місце дискусія щодо місця процесуальної економії в структурі судового процесу. Не маючи наміру до неї долучатися, пристанемо на позицію Коханської М., яка зазначає, що процесуальна економія спрямована на забезпечення виконання завдання своєчасності та доцільності вибору процесуальних засобів, які спрямовані на оптимізацію процедури з розгляду справ, економію матеріальних витрат суб'єктів процесу. Враховуючи варіанти співвідношення часу, процесуальних засобів і матеріальних витрат справедливим щодо змісту цього поняття буде говорити про їх оптимальне співвідношення, а не про економію у буквальному сенсі цього слова [129].

Зауважимо, що з оновленням у 2017 року процесуальних кодексів чимало інститутів процесуального права зазнало трансформацій у напрямі спрощення правил судочинства з метою забезпечення його більшої доступності та ефективності. Тому в цьому напрямі слід відзначити позитивні зрушення. Водночас, чимало проблем, пов'язаних з положеннями процесуального законодавства, зумовлюють подальшу модернізацію та удосконалення процесуальних норм. Зокрема, це стосується проблеми конфлікту юрисдикцій, яку загострила війна, чи забезпечення єдності судової практики, на відсутність якої нарікають і судді, і представники інших правничих професій, що доволі негативно позначається на суспільному сприйнятті ідеї ефективності судового захисту.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сучасному етапі функціонування судової влади ключовим фактором її делегітимації є судова корупція, що з урахуванням темпорального чиннику сформувалася як стійка тенденція. Інші фактори, як то сумніви у суддівській незалежності чи складність правил

судового процесу, хоч і справляють делегітимаційний плив, проте значно меншою мірою.

Стратегічними напрямками подолання кризових явищ і забезпечення легітимності судової влади є:

- 1) пропагування та розвиток культури судової доброчесності;
- 2) розвиток транспарентності судової влади;
- 3) формування та розвиток правової свідомості та загалом правової культури в суспільстві.

Реалізація вказаних напрямів повинна носити комплексний і системний характер, формуючи політику легітимації судової влади в державі, що передбачає цілеспрямоване конструювання відносин з суспільством, засноване на ідеї авторитету та справедливості судової влади, з метою забезпечення належного рівня суспільної довіри до неї, підтримки та визнання.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі теоретичного узагальнення зроблено спробу вирішити наукове завдання, що полягає у комплексному дослідженні механізму легітимації судової влади в Україні. На підставі системного аналізу виявлено теоретичні та практичні проблеми легітимації судової влади в Україні, в зв'язку з чим сформульовано та обґрунтовано ряд наукових положень, висновків і пропозицій, які відповідають вимогам наукової новизни. Такими, зокрема, є:

1. Легітимність судової гілки влади слід розглядати в двох вимірах:

i) як рівень суспільної довіри до здатності судів забезпечувати максимальний, від очікуваного суспільством, ступінь справедливого судового розгляду, демонструвати незалежність та безсторонність суддів, в тому числі від будь-яких суспільно-політичних процесів;

ii) як спроможність та здатність судів до нормотворчості через судовий прецедент не порушуючи при цьому принцип транспарентності та баланс сил у моделі стримувань та противаг у розподілі повноважень між всіма гілками державної влади, а також як вплив судів на суспільні процеси через юридичну силу судових рішень, що проявляється у їх реальному та повноцінному виконанні.

2. Концепт легітимності судової влади розвивався у руслі особливостей розвитку українського суспільства, передбачаючи такі етапи:

I етап: до 1991 року – відбувається формування загальносуспільного невдоволення суддівським свавіллям тоталітарного режиму;

II етап: 1991-1994 рр. – формування суспільного запиту на легітимний суд в умовах незалежності Української держави;

III етап: 1994-2002 рр. – формування теоретико-методологічного концепту «легітимність судової влади» у вітчизняній правовій доктрині;

IV етап: 2002-2010 рр. – імплементація в суспільну правову свідомість вимоги легітимності судової влади, як її основної ознаки в якості механізму захисту демократичних прав і свобод;

V етап: 2010-2014 рр. – відбувається падіння рівня довіри до суду, зниження рівня легітимності судової влади внаслідок її корумпованості;

VI етап: 2014-2020 рр. – відродження довіри до суду, нові підходи до визначення легітимності судової влади шляхом розширення участі громадянського суспільства в процесах її формування та нагляд за процесом здійснення судочинства;

VII етап: 2020 рік по теперішній час – модернізація концепту легітимності судової влади внаслідок наявності об'єктивних підстав (епідемія COVID-19, російська військова агресія проти України) та обмежень деяких традиційних принципів здійснення судочинства (доступ до суду, відкритість судового процесу та інші).

3. Оцінка рівня легітимності судової влади є елементом системи оцінки якості діяльності судів, які розроблені та затверджені як на рівні права ЄС, так і на рівні національного законодавства України.

Серед критеріїв найбільш значущими є ті, які оцінюють: а) рівень довіри суспільства до суду; б) рівень відповідності судових рішень законодавчо визначеним критеріям їх прийняття (як змістовним, так і процесуальним); в) рівень незалежності суду від органів державної влади та його неупередженість під час судового розгляду справи тощо.

З методологічної точки зору панує загальна думка щодо необхідності застосування методу експертних та інтегральних оцінок, які забезпечується шляхом анкетування, опитування та тестування різних груп осіб: суддів; фахівців в сфері права; правників; сторін та учасників судового розгляду; представників інститутів громадянського суспільства.

4. Судова влада, як об'єкт легітимації, постає у двох площинах: 1) функціональній (сутнісний прояв владно-управлінського впливу та примусу окремої гілки державної влади на процеси); 2) інституційній

(сукупність органів державної влади та владних інституцій, що охоплюються функціональним навантаженням реалізації місії, завдань та повноважень судової влади). При цьому функціональна площина є вихідною, а інституційна – похідною, що зумовлено наступним алгоритмом: джерело влади (народ) – делегування влади (наділення судових органів та суддів відповідною компетенцією) – реалізація судової влади через відповідні рішення (вирішення юридичних конфліктів, захист прав і свобод, конституційного порядку) – практичне виконання чи застосування судових рішень (правореалізація визнана суспільством).

5. Суб'єктний склад процесу легітимації судової влади розкривається через складну взаємодію таких, але не виключно, суб'єктів як: і) судді; ii) органи суддівського врядування, самоврядування та судового адміністрування, посадові особи судової гілки влади; iii) громадяни України, особи без громадянства та іноземці; iv) інститути громадянського суспільства; v) органи державної влади; vi) владні суб'єкти міжнародного права. Кожен з вказаних суб'єктів реалізує окремий елемент механізму легітимації судової влади в Україні у відповідності до свого правового статусу та правового режиму діяльності і взаємодії із органами судової гілки влади.

Нормативно закріпленими рисами правового статусу судді, що впливають на легітимацію судової влади, є: а) виключність повноважень по здійсненню правосуддя; б) етичність як вимога до особи та її поведінки у професійній і позапрофесійній діяльності; в) підзвітність, що інструментально передбачає реалізацію засобів моніторингу доходів судді, його способу життя.

Органи суддівського врядування (ВРП і ВККСУ) як суб'єкти її легітимації виконують двояку роль: 1) реалізуючи належний їм функціонал, зокрема, щодо формування суддівського корпусу, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, вони створюють умови, які в подальшому впливають на якість та ефективність правосуддя; 2) як складова судової влади вони самі повинні бути легітимними, що охоплює і інституційний, і

процедурний зрізи (діяти у складі та бути сформованими у порядку, що не піддається сумніву).

Суб'єкти міжнародного права, зокрема ЄСПЛ, є важливими суб'єктами національної судової влади, оскільки їх діяльність, яка передбачає оцінку, а також виконання судових рішень, що виносяться судами України, демонструє сприйняття та обов'язковість таких рішень, а отже рівень легітимації судової влади України як гілки державної влади, що реалізує міжнародну правосуб'єктність та міжнародно-правовий аспект державного суверенітету.

6. Умови легітимації судової влади це детермінанти, які впливають на якість, адекватність і повноту суспільного сприйняття авторитету та сили впливу судової влади, суспільну оцінку ефективності її функціонування та визнання, яке передбачає виконання в суспільстві судових рішень. Вони є взаємопов'язаними, утворюючи певну цілісну систему, віддзеркалюючи суспільне сприйняття судової влади.

Умовами легітимації судової влади є: а) легальність процедур формування та функціонування органів судової влади; б) дотримання основоположних принципів судочинства та демонстрація такого дотримання; в) суспільна довіра до інституту суду.

7. Інструментарій легітимації судової влади передбачає такі складові: і) організаційно-правові (визначають легальність формування та діяльності суду, виражають законність всіх без виключення установчих процедур створення судових органів та призначення суддів); ii) процесуальні (визначають практичне дотримання законності під час здійснення правосуддя); iii) формально-юридичні (визначають рівень легітимності через зміст судових рішень); iv) семантико-символічні (атрибутика суддів, форма звертання до них тощо); v) морально-етичні (втілюють в собі рівень морально-етичного відношення до суддівського корпусу через їх поведінку та до всіх без виключення учасників судового процесу); vi) суспільно-медійні (технологічні методи (фотозйомка, відеозапис, транслявання по радіо і телебаченню, в мережі Інтернет, висвітлення в ЗМІ судового процесу тощо) та суспільно-

політичні прийоми, які притаманні та реалізуються здебільшого інститутами громадянського суспільства (публічний моніторинг декларацій суддів, участь в доборі кандидатів на посади суддів тощо)).

8. Криза легітимності судової влади це стан, за якого судова влада втрачає суспільну довіру, підтримку та авторитет, що виражається через призму ряду індикаторів, серед яких доцільно виокремлювати істотне зниження показників звернення до суду, різкий зріст використання альтернативних механізмів вирішення спорів, критично низькі показники виконання судових рішень.

Ознаками кризи легітимності є: - відсутність у суспільстві згоди з діями та рішеннями судової влади; - невизнання учасниками судового процесу прийняття певних судових рішень; - невідповідність судових рішень пануючим у суспільстві уявленням про право та справедливість; - надмірна конкуренція у боротьбі за суддівську владу, що виказує відсутність злагодженості суддівської спільноти у вирішенні питань власного функціонування, а також доволі часто призводить до різного прояву неетичної поведінки; - переважна пасивність суспільства у процесах, спрямованих на розвиток судової влади.

Кризі легітимності судової влади притаманна різна інтенсивність залежно від загальних умов суспільного та державного розвитку і різноманітних факторів, які слугують джерелом її виникнення. Це, своєю чергою, зумовлює різний характер її перебігу – від відкритого до латентного, що, відповідно, позначається на рішучості заходів, спрямованих на подолання кризи – від радикальних (революційних) до поміркованих (еволюційних).

9. Характерною рисою сучасного соціуму та етапу розвитку державності є низький рівень довіри до судової влади, що лише відображає пануючу у суспільстві загальну тенденцію недовіри до всіх владних інститутів. Крім того, особливістю національного формату є циклічність і незавершеність кризи легітимності судової влади.

10. Фактори делегітимації судової влади залежать від різних обставин: історичного часу, політичної та економічної стабільності, стану розвитку

громадянського суспільства тощо, що зумовлює їх перемінну, нестабільну та гнучку природу, визначаючи різноманітність відповідних заходів реагування. Тому універсальних засобів подолання кризи легітимності судової влади існувати не може.

Фактори делегітимації судової влади умовно можна розглядати на двох рівнях: мікро (рівень судової влади) та макрорівні (загальнодержавний рівень). Фактори різного рівня зумовлюють існування двох типів кризи легітимності судової влади: 1) первісний та 2) похідний.

11. На сучасному етапі функціонування судової влади ключовим фактором її делегітимації є судова корупція, що з урахуванням темпорального чиннику сформувалася як стійка тенденція. Інші фактори, як то сумніви у суддівській незалежності чи складність правил судового процесу, хоч і справляють делегітимаційний вплив, проте значно меншою мірою.

Поряд з такими найбільш розповсюдженими типами корупції, як хабарництво та необґрунтований політичний вплив на результат чи політичне втручання в судовий процес, вітчизняній судовій владі притаманний також непотизм.

12. Стратегічними напрямками подолання кризових явищ і забезпечення легітимності судової влади є:

- 1) пропагування та розвиток культури судової доброчесності;
- 2) розвиток транспарентності судової влади;
- 3) формування та розвиток правової свідомості та загалом правової культури в суспільстві.

Реалізація вказаних напрямів повинна носити комплексний і системний характер, формуючи політику легітимації судової влади в державі, що передбачає цілеспрямоване конструювання відносин з суспільством, засноване на ідеї авторитету та справедливості судової влади, з метою забезпечення належного рівня суспільної довіри до неї, підтримки та визнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexiou K., Wiggins J. Measuring individual legitimacy perceptions: Scale development and validation. *Strategic Organization*. 2019. № 17(4). P. 470-496.
2. Armaly M. T. Loyalty over fairness: Acceptance of unfair Supreme Court procedures. *Political Research Quarterly*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1177/1065912920944470> (Last accessed: 25.01.2024).
3. Beetham D. The Legitimation of Power. *Atlantic Highlands*. 1991. P. 30-42.
4. Bitektine A., Haack P. The “macro” and the “micro” of legitimacy: Toward a multilevel theory of the legitimacy process. *Academy of Management Review*. 2015. № 40(1). P. 49-75.
5. Bybee K. J., Narasimhan N. The legitimacy imperative and the importance of appearances. [The handbook of law and society]. West Sussex: Wiley Blackwell. 2015. P. 120-127.
6. Case of Artico v. Italy. 13.05.1980. (Application no. 6694/74). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57424%22%5D%7D> (Last accessed: 05.02.2024).
7. Case of de Cubber v. Belgium (Application no. 9186/80) 26.10.1984. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57465%22%5D%7D> Last accessed: 05.02.2024).
8. Case of Sutyazhnik v. Russia. 02.03.2006. (Application no. 8269/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-72843%22%5D%7D> (Last accessed: 05.02.2024).
9. CEPEJ Objectives and Methodology for a Pilot Peer Review Cooperation Process on Judicial Statistics, CEPEJ (2007) 25. URL: <https://rm.coe.int/1680747bb7> (Last accessed: 25.01.2024).
10. Corruption, Human Rights, and Judicial Independence. UNODC. URL: <https://www.unodc.org/dohadeclaration/en/news/2018/04/corruption--human-rights--and-judicial-independence.html> (Last accessed: 01.02.2024).

11. Duncan K. *The State of the Political: Conceptions of Politics and the State in the Thought of Max Weber, Carl Schmitt, and Franz Neumann*. Oxford: Oxford University Press. 2003. 378 p.
12. Eich S., Tooze A. The Allure of Dark Times: Max Weber, Politics, and The Crisis of Historicism. *History and Theory*. 2017. № 56 (2). P. 197-215.
13. Emden C. Max Weber in Politics and Social Thought: From Charisma to Canonization. *German History*. 2014. № 32 (3). P. 486-487.
14. Fantuzzo J. A. Course Between Bureaucracy and Charisma: A Pedagogical Reading of Max Weber's Social Theory. *Journal of Philosophy of Education*. 2015. 49 (1). P. 50-55.
15. Fox W., Payne D., Payne T., Philliber W. Authority Position, Legitimacy of Authority Structure, and Acquiescence to Authority. *Social Forces*. 1977. Vol. 55. № 4. P. 966-973.
16. Grove T. L. The Supreme Court's Legitimacy Dilemma. URL: <https://harvardlawreview.org/2019/06/the-supreme-courts-legitimacy-dilemma/> (Last accessed: 01.02.2024).
17. Habermas J. Die Krise des Wohlfahrtsstaates und Erschöpfung utopischer Energien. *Philosophie als Zeitdiagnose*. Darmstadt. 1985. S.1-14.
18. Habermas J. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt a/M.: Suhrkamp. 1973. 208 p.
19. Hirschman A. O. Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States. 1990. 162 p.
20. Horodovenko V., Bondar O., Udovyka L. Justice in the COVID-19 era Through the Prism of Judicial Power. *Ius. Humani Law Journal*. 2021. Vol. 10 (1). P. 51-72.
21. Case of Xhoxhaj v. Albania. 09.02.2021. (Application no. 15227/19). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-208053%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-208053%22]}) (Last accessed: 05.02.2024).
22. Ka Ka Khel M. Legitimacy of authority in islam. *Islamic Studies*. Vol. 19. № 3. 1980. P. 167-182.

23. Kadane M., Derman J. Max Weber in Politics and Social Thought: From Charisma to Canonization. *The American Historical Review*. 2014. № 119 (2). P. 486-487.
24. Key findings of the 2023 Report on Ukraine: European Commission. 08.11.2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631 (Last accessed: 28.01.2024).
25. Khotynska-Nor O., Potapenko A. Courts of Ukraine in Wartime: Issues of Sustainable Functioning. *Revista Jurídica Portucalense*. 2022. № 31. P. 218-240.
26. Khotynska-Nor O. Optimisation of Judicial Governance in Ukraine as a Prerequisite for the Stability of its Court System After War. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. № 4 (21). URL: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.4-n000414> (Last accessed: 28.01.2024).
27. Khotynska-Nor O. Judicial Transparency: Towards Sustainable Development in Post-Soviet Civil Society. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. № 2. P. 83-95.
28. Klein K. Weighing Democracy and Judicial Legitimacy in Judicial Selection. *Texas Review of Law & Politics*. 2018. Vol. 23. P. 290-301.
29. Kotkin S., Sajó A. Political Corruption in Transition: A Sceptic's Handbook. Central European University Press. 2002. 514 p.
30. Lijphart A. Constitutional Design for Devided Societies. *Journal of Democracy*. 2004. Vol.15. № 2. P. 96-109.
31. Rochelle Sh., Loschky J. Confidence in Judicial Systems Varies Worldwide. 22.20.2014. URL: <https://news.gallup.com/poll/178757/confidence-judicial-systems-varies-worldwide.aspx> (Last accessed: 28.01.2024).
32. Schmitt C. Legalität und Legitimität. Berlin: Duncker & Humblot, 2012. 8., korrigierte Aufl. 2 Abb.; 98 S.
33. Schmitt C. The Concept of the Political. The University of Chicago Press. 2007. 126 p.

34. Shapiro I. On non-domination. *Logos: filosofsko-literaturnyy zhurnal*. 2012. № 4 (88). P. 3-35.
35. Slidenko I. The politicization of the constitutional courts: causes and consequences (theses). Constitutional Justice and Politics. *International Congress on European and Comparative Constitutional Law* (Regensburg, 14-15 October 2016). Kosice, 2020. P. 222-223.
36. Stefanchuk M., Hladun O., Stefanchuk R. Establishing trust in the court in Ukraine as a strategic task for Judicial Reform. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 3(11). P. 101-116.
37. Suddaby R., Bitektine A., Haack P. Legitimacy. *Academy of Management Annals*. 2017. № 11(1). P. 451-478.
38. Tremblay L. B. General Legitimacy of Judicial Review and the Fundamental Basis of Constitutional Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2003. Vol. 23 № 4. P. 525-562.
39. Truong N. Institutions Without Belief: Incalculability and Legitimate Domination Under the Chinese Communist Party. *Asian Politics & Policy*. 2017. № 9 (4). P. 636-645.
40. Vergne J.-P. Toward a new measure of organizational legitimacy: Method, validation, and illustration. *Organizational Research Methods*. 2011. № 14 (3). P. 484-502.
41. Waeraas A. On Weber: Legitimacy and Legitimation in the Public Relations. *Public Relations and Social Theory: Key Figures and Concepts*. N.Y. 2009. 312 p.
42. Weber M. *Economy and Society* [ed. G.Roth; C.Wittich]. Berkeley. 2016. 418 p.
43. Weber M. Feudalism, “estate state” and patrimonialism. Patriarchal and patrimonial domination. *Almanac of comparative studies of political institutions, socio-economic systems and civilizations*. 2011. № 8. P. 230-244.
44. Werthman C. Delinquents in schools: a test for the legitimacy of authority. *Berkeley Journal of Sociology*. Vol. 8. 1963. P. 39-60.

45. Wheatley S. *The Democratic Legitimacy of International Law*. Oxford: Hart Publishing. 2010. 412 p.
46. Worchel P., Hester P., Kopala P. Collective Protest and Legitimacy of Authority: Theory and Research. *The Journal of Conflict Resolution*. Vol. 18. № 1. 1974. P. 37-54.
47. Аверьянов В. Б. Организация аппарата государственного управления (структурно-функциональный аспект). Київ, 1985. 146 с.
48. Андрійчук А. «Громадський контроль обмежень». Як війна впливає на рівень корупції в Україні. Радіо «Свобода». 03.02.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/indeksiv-spryuunyattya-koruptsiyi-ukrayina/32248930.html> (дата звернення: 01.02.2024).
49. Андронов І. В. Подолання правового пуризму в цивільному судочинстві. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.)*. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 588-590.
50. Андронов І. В. Транспарентність судової влади в умовах діджиталізації цивільного судочинства. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 127-133.
51. Анісімов О. В. Конституційні засади судової дискреції як гарантії самостійності та ефективності судової влади: дис. ...д-ра філос. за спеціальністю 081- Право. Ужгород. 2021. 231 с.
52. Бабенко К. А. Судова влада і громадська думка: проблеми взаємовпливу. *Держава і право*. 2002. Вип. 19. С. 210-219.
53. Байрачна Л. К. Легітимність влади як імператив сталого розвитку держави. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 8-15
54. Байрачна Л. К. Засоби масової комунікації як інструмент легітимації державної влади. *Інформація і право*. 2015. № 3 (15). С. 29-32.
55. Балинська О. М. Соціально-ціннісна сутність права як вербальної знакової системи. *Збірник наукових праць Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 2 (1). С. 198-199.

56. Бангалорські принципи поведінки суддів: ООН; Міжнародний документ. 19.05.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 25.01.2024).

57. Баронін Д. Б. Правовий статус суду в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2015. 201 с.

58. Бігун В. С. Добросесність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 29-33.

59. Богдан Моніч: «Рада працювала і буде працювати над врегулюванням проблемних питань судової влади». 01.08.2023. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1457614/> (дата звернення: 26.01.2024).

60. Боднарчук О. Г. Корупційно-небезпечна поведінка в діяльності публічних службовців. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 160-164.

61. Борко А. Л. Поняття державної влади як основи в розумінні судової влади. *Право і безпека*. 2011. № 5. С.12-14.

62. Боровська А. О. Становлення інституту дорадчих органів у системі судової влади України: історичний контекст. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. 2023. Вип.80. Ч. 2. С. 230-234.

63. Булкат М. С. Система ознак судової влади: теоретико-правова характеристика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Юридичні науки*. 2017. Вип. 1 (104). С. 60-61.

64. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ...д-ра юрид. наук. Київ. 2019. 340 с.

65. Васьковський Е. В. Курсь гражданского процесса. Том I. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. Москва. Издание Бр. Башмаковыхъ. 1913. 692 с.

66. Вебер М. Избранное. Образ общества. М.: Юрист, 1994. 704 с.

67. Вебер М. Избранные [пер. с нем.]. М.: Прогресс, 1990. 808 с.

68. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових

органів та незмінюваність суддів. 01.01.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text (дата звернення: 01.02.2024).

69. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Кабінету міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc> (дата звернення: 25.01.2024).

70. Висновок № 18 (2015) Консультативної ради європейських суддів «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії». 16.10.2015. URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/visnovok61.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).

71. Висновок № 21 (2018) Консультативної ради Європейських суддів про запобігання корупції серед суддів. 09.11.2018. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/opinio_21_ua_1.pdf (дата звернення: 01.02.2024).

72. Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільству. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_10_2007.pdf (дата звернення: 26.01.2024).

73. Висновок № 24 (2021) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи «Еволюція судових рад і їхня роль у незалежних і безсторонніх судових системах». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Visnovok_24_2021.pdf (дата звернення: 26.01.2024).

74. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf (дата звернення: 26.01.2024).

75. Висоцький А. Ю. Проблема легітимації політики в концепції Макса Вебера. *Грані*. 2003. № 6. С. 132-136

76. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 14-17.
77. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса. 2013. 32 с.
78. Вінокурова Л. В. Судова влада у взаємодії громадянського суспільства та держави: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса. 2009. 20 с.
79. Віттрек Ф. Управління третьою владою. Тюбінген. 2006.
80. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 22-25.
81. Волинець В. В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: дис. ... канд. політ. наук. Острог. 2008. 208 с.
82. Волинські судді відсуджують мільйони, які держава зекономила під час коронавірусної кризи. *Сила правди*. 12.09.2022. URL: <https://sylapravdy.com/volynski-suddi-vidsudzhuyut-miljony-yaki-derzhava-zekonomyla-pid-chas-koronavirusnoyi-kryzy/> (дата звернення: 01.02.2024).
83. Волков О. Ф. Конституційні основи судової влади в Україні. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні: матеріали наук.-практ. конф.* (Львів, 24-25 березня 2011 р.). Львів: ФОП Кундельський Г. Л. 2011. С. 20.
84. Гаврилов М. І. Філософія демократичної державності: автореф. дис. ... д.ф.н. Дніпропетровськ, 2007. 32 с.
85. Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Судочинство та АВС як конкурентні взаємодоповнюючі системи вирішення спорів. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.* (29 жовтня 2021р., Чернівці). Чернівці. 2021. С. 22-25.
86. Галушко О. І. Визначення поняття «криза» та параметрів, що описують кризу на підприємстві. *Магістеріум. Економічні студії*. 2004. Вип. 14. С. 52-55.

87. Гладій С. В. Легітимність судової влади: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2014. 207 с.
88. Гладій С. В. Суспільство як суб'єкт легітимації судової влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 305-307.
89. Гладій С. В. До питання запобігання корупції в судовій сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 147-149.
90. Гладкий В. В. Концептуалізація попередження та протидії непотифічній практиці в Україні. *Юридична Україна*. 2019. №1-2. С. 72-75.
91. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та добросовісності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С.70-83.
92. Городовенко В. В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1. 2021. С. 81-92.
93. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія. Харків.: Право, 2012. 447 с.
94. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. Київ: Фенікс, 2007. 224 с.
95. Громадська Н. А., Тисячний В. А. Особливості легітимізації влади у демократичному режимі. *Наукові праці. Політологія*. 2017. Т. 297. № 285. С. 49-76.
96. Грошевий Ю. М., Марочкін І. Е. Органи судової влади в Україні. Київ. 1997. 20 с.
97. Гугнін Е. Корупція, іллегітимність та зовнішній вплив: політичні чинники державної нестабільності. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2020. Т. 23. № 8. С. 49–58.

98. Гультай М. М., Кулик Т. О. Кадрова криза в судах та її вплив на здійснення правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 60-62.
99. Гьоффе О. Демократія в епоху глобалізації. Київ: ППС-2002, 2007. 436 с.
100. Дащаківська О. Проблема легітимності політичної влади: основні концептуальні підходи. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2006. Вип. 9. С. 246-249.
101. Деменчук М. О. Психологічний складник корупційних правопорушень у судовій гілці влади. *Juris Europensis Scientia*. 2021. Вип.3. С. 133-136.
102. Деменчук М. О. Щодо питання корупції в судовій гілці влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 202-204.
103. Депа Ю.-М. Р. Правова сутність і теоретико-правова конструкція легітимації державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2016. С. 6-8.
104. Дженнетт В. Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України. USAID. 19.09.2017. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/NJ_Judicial_Corruption_Risks_Report_2017_UKR-1.pdf (дата звернення: 01.02.2024).
105. Дмитрасевич Н. О. Внутрішній та міжнародний аспекти легітимації радянської влади в Україні в 1916-1922 рр.: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2011. 241 с.
106. Дьоміна О. С. Політична соціалізація та політична освіта громадян у світлі проблем недовіри до влади. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 16. С. 112-117.
107. Жаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: Сполом, 2013. 533 с.

108. Жаровська І. М. Правові тенденції функціонування механізму державної влади в сучасних суспільствах. *Наше право*. 2013. № 8. С. 8-10.

109. Заборовський В. В., Стойка А. В. Правовий пуризм та формалізм у праві в світлі реформування процесуального законодавства України. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І.Є. Марочкина (м. Харків, 31 травня 2019 р.)*. Харків: Право, 2019. С. 68-72.

110. Заєць А. П. Легітимація приписів держави як кінцева стадія державотворення. *Державно-правова реформа в Україні*. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. С. 54-56.

111. Застосування системи оцінювання роботи суду: методичний посібник. Київ: USAID. 2016. 182 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/CPE_Guidelines2016_UKR.pdf (дата звернення: 25.01.2024).

112. Іванченко О. Система критеріїв оцінювання ефективності діяльності судів під час надання судових послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 224-225.

113. Казарян Е.Г. Довіра до суду як показник ефективної діяльності суду. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці)*. Чернівці, 2021. С. 32-34.

114. Ключник Р. М. Криза легітимності та її вплив на політичний процес. *Гілея: науковий вісник*. 2012. Вип. 63. С. 554-557.

115. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність» та «легальність» державної влади як визначальних категорій функціонування суспільства. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 3. С. 18-22.

116. Коваль О. Я. Співвідношення понять «легітимність», «легальність» та «легалізація». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. Т.2. С. 7-12.

117. Коваль О. Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації: автореф. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 20 с.

118. Коваль О. Я. Легітимність державної влади: співвідношення правових і моральних аспектів реалізації: дис. ....канд. юрид. наук.(доктора філософії). Львів, 2017. 230 с.

119. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади: теоретико-правові аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук. Острог, 2011. 447 с.

120. Ковальчук В. Конституція та легітимація державної влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 855. С. 342-347.

121. Козак Ю.-М. Р. Генеза наукового осмислення легітимації державної влади. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2017. № 2 (14). С. 245-247.

122. Козлюк С. Коло оновлень і очищень. *Український тиждень.* 08.10.2020. URL: <https://tyzhden.ua/kolo-onovlen-i-ochyshchen/> (дата звернення: 01.02.2024).

123. Козюбра М. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти). *Українське право.* 1995. № 1(2). С. 4-13.

124. Кокорська О. І. Легітимність влади та довіра в суспільстві, що трансформується: теоретико-методологічні проблеми. *Наукові записки НаУКМА: Політичні науки.* 2004. Т.31. С. 37-42.

125. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 01.02.2024).

126. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: затв. Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

127. Концепція судово-правової реформи в Україні: схв. Постановою Верховної Ради України 28.04.1992 р. № 2296-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text> (дата звернення: 28.01.2024).

128. Кохан В., Сердюк О., Буроменський М. та ін. Аналітичний звіт за результатами оцінки якості роботи судів при розгляді виборчих спорів. Харків: Проект USAID-ІПГД. 2015. 86 с.

129. Коханська М. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14-18.

130. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2016. 198 с.

131. Кравченко Т. А. Конституція як основа легітимності публічної влади в демократичній правовій державі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 4. С. 89-91.

132. Кравченко Т. А. Правова сутність легітимності державної влади. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 1. С. 29-35.

133. Кравчук Г. А. Правові основи фінансування судової влади в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

134. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247с.

135. Кравчук О. О., Остащук І. Б. Класифікація судової символіки. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці)*. Чернівці, 2021. С. 42-45.

136. Крусян Р. А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 255 с.

137. Крючко Н. І. Ознаки судової влади: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2019. 244 с.

138. Крючко Н. І. Щодо авторитету та іміджу судової влади в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1. С. 71-76.
139. Крючко Н. І. Судова реформа як одна із передумов удосконалення ознак судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 20. С. 177-179.
140. Кузьменко Т. В. Легітимація політичної влади: ціннісний вимір: дис. ...канд. політ. наук. Київ, 2012. 190 с.
141. Ладиченко В. В. Теоретико-правові засади поділу влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 18 с.
142. Легких К. В. Справедливість як принцип діяльності національних судів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3(69). Т.2. С. 146-152.
143. Ленгер Я. І. Довіра до суду, як детермінанта незалежності влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 29 жовтня 2021 р.)*. Чернівці, 2021. С. 50-52.
144. Лихова С. М. Про визначення поняття «правоохоронні органи». *Радянське право*. 1984. № 11. С. 74-76.
145. Лібич І. Легітимність влади як соціальна проблема. *Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації: щоріч. наук. праць*. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С.710-712.
146. Лощикін О. М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії: монографія. К.: Логос, 2013. 228 с.
147. Луман Н. Власть /Пер. с нем. А.Ю. Антоновского. М.: Праксис, 2001. 256 с.
148. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монографія. Харьков: Право, 2002. 328 с.
149. Маляренко В. Т. Коментар до Закону України «Про судоустрій України». Київ: Юрінком Інтер, 2003. 464 с.

150. Малярєнко В. Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 19 с.
151. Мамонтова Е. В. Регалії верховної влади як інструменти легітимації політичного порядку. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. 2021. Вип. 68. С. 72-73.
152. Марочкін І. Є. Общественное мнение и приговор советского суда: дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1984. 218 с.
153. Марочкін І. Є. Легітимність судової влади. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 192-200.
154. Мірінович У. А. Поняття та ознаки судової влади. *Наукові записки Львівського ун-ту бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 20-23.
155. Міщенко А. Б. Довіра як складова легітимації влади в умовах сучасної демократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ. 2010. 20 с.
156. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 384 с.
157. Москвич Л. М. Корупційні детермінанти в судовій системі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка*. 2015. Вип. 3. С. 153-162.
158. Москвич Л. М. Підсилення інституційної незалежності суду в системі євроінтеграційних кроків України. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 179-195.
159. Музика І. В. Проблема легальності та легітимності норм права у соціологічному праворозумінні: історико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 31-35.
160. Музика І. В. Легітимність як політико-правове поняття Енциклопедія історії України / Енциклопедія історії України. Т.6: Ла-Мі. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
161. Назаров І. В. Судові системи країн ЄС та України: генезис та порівняння: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 432 с.

162. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро, 2019. 192 с.

163. Нечеса В. Аналіз проблеми політичної легітимності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. 2014. Вип. 14. Ч. 1. С. 79-88.

164. Новоселова В. В. Феномен довіри у сучасній юридичній науці. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С.29-31.

165. Нор В. Т. Судова влада в Україні та гарантії її незалежності. Конституційні аспекти судової реформи в Україні: матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 березня 2011 р.). Львів: ФОП Кундельський Г.Л., 2011. С. 8-12.

166. Обротов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. №. 1. С. 47-50.

167. Овсяннікова О. О. Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 48-54.

168. Овсяннікова О. О. Судова влада та громадська думка: до постановки проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2014. Вип. 28. Т.3 С. 150-153.

169. Овчар І. Технології легітимації влади: правові механізми та суспільні можливості. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 6. С. 124-126

170. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.

171. Окрема думка суддів Великої Палати Яновської О.Г., Бакуліної С.В., Власова Ю.Л., Данішевської В.І., Кібенко О.Р., Лобойка Л.М., Рогач Л.І., Уркевича В.Ю. від 05.06.2019, судова справа № 9901/847/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885777> (дата звернення: 05.02.2024).

172. Оніщенко А. Криза легітимності влади в епоху постмодерну. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 36. С. 225-230.

173. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (грудень 2023 р.): Цент Разумкова. 28.12.2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-gruden-2023r> (дата звернення: 28.01.2024).

174. Павлова Л. І. Демократичні механізми легітимації політичної влади. *Політологічні записки*. 2015. №1. С. 130-132.

175. Падох Я. Ґрунтове судочинство України-Гетьманщини на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті. Львів: б/в. 1994. 189 с.

176. Петришин А. В. Право громадян на участие в управленні государством в системе институтів демократии. *Проблеми провадження правових реформ в Україні*: зб. наук. праць. Харків: НЮАУ, 1996. С. 7-14.

177. Підкуркова І., Губіна В., Кохан В. Оцінка рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів: звіт за результатами дослідження. Харків, 2011. 48 с.

178. Підкуркова І., Кохан В. Оцінка рівня задоволеності громадян якістю окремих аспектів функціонування судів Харківської області: аналітичний звіт. Харків: ІПГД, 2015. 92 с.

179. Підтримка впровадженню судової реформи в Україні. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home> (дата звернення: 25.01.2024).

180. Політологія: підручник: 3-тє вид., перероб., доп. К.: Академія. 2006. 567 с.

181. Польна О. О. Адміністративно-правовий механізм обмеження спільної роботи близьких осіб у системі правосуддя: дис. ...д-ра філософ. 081 Право. Ужгород, 2022. 239 с.

182. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 782. С. 123-128.

183. Попадинець Г. О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2021. С. 114-119.

184. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 30.09.2021, судова справа № 826/7424/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100049793> (дата звернення: 05.02.2024).

185. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо радикального обмеження шалених суддівських винагород та забезпечення пропорційності і збалансованості стосовно їх виплат». URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=65555&pf35401=477841> (дата звернення: 01.02.2024).

186. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

187. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 26.01.2024).

188. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 р. №1188-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

189. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n461> (дата звернення: 27.01.2024).

190. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

191. Про судоустрій України: Закон України від 05.06.1981 р. № 2022-Х.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10#Text> (дата звернення 25.01.2024).

192. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text> (дата звернення: 27.01.2024).

193. Ребриш А. С. Організаційно-правові засади протидії корупції в судовій системі України: монографія. Харків: Право, 2021. 194 с.

194. Резолюція 1703 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Корупція в судовій системі». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1044_rez_1703.htm (дата звернення: 01.02.2024).

195. Рекецька І. Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства: автореф. дис. ...канд. політ. наук. Одеса, 2003. 16 с.

196. Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 12. С. 37-40.

197. Рекомендація № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів: ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи. 13.10.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text (дата звернення: 01.02.2024).

198. Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-члена щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).

199. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Білуха проти України» (Заява № 33949/02) від 09.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text (дата звернення: 25.01.2024).

200. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мактоуф і Дам'янович проти Боснії і Герцеговини» № 34179/08 від 18.07.2013 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/R_18_2015_2015_10_16.pdf (дата звернення 25.01.2024).

201. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення 25.01.2024).

202. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Флукс проти Молдови» № 2. (Заява № 31001/03) від 03.06.2007 р. URL: <https://www.echr.com.ua/dobrochesna-povedinka-ta-deklaruvannya-aktiviv-suddyami-akcenti-yespl-yaki-varto-vрахувати-ukra%D1%97ni/> (дата звернення 25.01.2024).

203. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шагін проти України» (Заява № 20437/05) від 10.12.2009 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_612/print1392371675170674 (дата звернення: 25.01.2024).

204. Рішення Конституційного Суду України від 04.12.2018 р. № 11-р/2018 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, десятої статті 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд». URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2453> (дата звернення: 01.02.2024).

205. Рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 р. № 2-р/2020 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пунктів 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text> (дата звернення: 25.01.2024).

206. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 р. № 5-р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили

чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення: 01.02.2024).

207. Рішення Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 28. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-28-vid-02042015-e925d234e5.pdf> (дата звернення: 25.01.2024).

208. Розанвалон П. Демократична легітимність: безсторонність, рефлексивність, наближеність. К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 285 с.

209. Рябов С. Г. Легітимація влади як соціально-філософська проблема: (концептуально-методологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 1997. 53 с.

210. Савчин М. В. Moral Integrity (моральна цілісність, добродієність) суддів та публічних службовців як складова правової держави. *Закарпатські правові читання: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Ужгород, 11-13 квіт. 2019 р.,)*. Ужгород: РІК-У, 2019. С. 247-255.

211. Савчин Н. М. Боротьба з корупційними проявами в органах судової влади України (з урахуванням міжнародного досвіду). *Правова держава*. 2017. № 28. С. 31-77.

212. Саленко О. В. Гармонізація законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 235 с.

213. Сахань О. М. Деструкція політичної влади як об'єкт наукового дослідження. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2009. № 1. С. 209-220.

214. Сенченко Н. М. Суддя – носій морально-правового потенціалу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. № 1(2). С.51-55.

215. Сенюк Дж. Т. Дж. Довіра до судів і суддів. *Судова апеляція*. 2009. № 3 (16). С. 99-100.

216. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 15 с.
217. Сердюк В. В. Правовий статус Верховного Суду України в системі судової влади: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2009. 563 с.
218. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991 – 2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 23 с.
219. Сирый Н. И. Реализация принципа гласности в деятельности суда первой инстанции по уголовным делам: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Киев, 1991. 19 с.
220. Сіда Ю. С. Судова влада в умовах трансформації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Харків, 2005. 19 с.
221. Сімоненко В., Вертелецький Т. Система оцінювання роботи суду як засіб підвищення довіри громадськості до судової системи. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepej/evaluation/2012/Rapport_en.pdf (дата звернення: 25.01.2024).
222. Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні: монографія. Київ: Хрещатик, 1995. 216 с.
223. Смородинський В. Право і державна влада: проблема легітимності. *Право і державна влада*. 2020. № 1. С. 172-174.
224. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дис. ... канд. юрид. наук. Харків: 2001. 248 с.
225. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства: затв. Указом Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 27.01.2024).
226. Судова влада: монографія. Х.: Право, 2015. 792 с.
227. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія. К.: Наукова думка, 2014. 504 с.

228. Судова реформа очима громадян: що може позитивно вплинути на довіру до суду? Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 12.07.2019. URL: <https://dif.org.ua/article/sudova-reforma> (дата звернення: 01.02.2024).

229. Судова реформа: опитування громадської думки, суддів, експертів. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 12.02.2015. URL: <https://dif.org.ua/article/sudova-reforma-opituvannya-gromadskoi-dumki-suddiv-ekspertiv> (дата звернення: 01.02.2024).

230. Титко А. В. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro quo. *Форум Права*. 2019. № 55(2). С.80–90.

231. Толстов І. В. Антитетика позитивного та природного права в сфері легітимації політики: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Харків, 2011. 16 с.

232. Томахів В. Я. Українська політична еліта: деякі питання дефініції, формування, функціонування. *Інтелігенція і влада: громадянсько-політичний науковий збірник. Сер. Політологія*. 2006. Вип. 7. С. 81-88.

233. Туркіна І. Є. Судова влада в системі поділу влади: історичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 3 (47). С. 42-45

234. Удовика Л., Новоселова В. Природа і зміст довіри до судової влади в Україні крізь призму світового досвіду. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 132-134.

235. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініції. *Підприємництво, господарство і право*. № 2. 2021. С. 296-304.

236. Українець О. Роль суду в процесі легітимації судової влади. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 89-97.

237. Українець О. Б. Концептуалізація легітимності судової влади: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 587-591.

238. Українець О. Б. Легітимність судової влади: теоретико-методологічні аспекти її оцінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 78. Ч.2. С. 342-347.

239. Українець О. Б. Роль судді в процесі легітимації судової влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021р., Чернівці)*. Чернівці, 2021. С.75-78.

240. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.01.2018, судова справа № 235/3619/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71828862> (дата звернення: 05.02.2024).

241. Фрицький Ю. О. Державна влада в Україні: становлення, організація, функціонування: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2006. 360 с.

242. Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2009. 38 с.

243. Фондація DEJURE: 80% українців вважають, що більше шансів виграти у суді має той, у кого більше грошей чи влади. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 11.06.2021. URL: <https://dif.org.ua/article/80-ukraintsiv-vvazhayut-shcho-bilshe-shansiv-vigrati-u-sudi-mae-toy-u-kogo-bilshe-groshey-chi-vladi> (дата звернення: 01.02.2024).

244. Хаустова В. Є., Проноза П. В. Теоретичні аспекти виникнення та розвитку кризових явищ в економіці. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 13-23.

245. Хвойницька Х. М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Львів, 2012. 20 с.

246. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 108-117.

247. Хотинська-Нор О. З. Громадські слухання як неодмінні умова ефективною реалізації судової реформи в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 4. Ч.2. С.59-63.

248. Хотинська-Нор О. З. Легітимність як форма комунікації судової системи з громадянським суспільством. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 120-129.

249. Хотинська-Нор О. З. Перспективи розвитку інституту окремої думки судді у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С.32-36.

250. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа в Україні: особливості сучасного формату. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 147-153.

251. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. К.: Алерта, 2016. 428 с.

252. Хотинська-Нор О. З. Транспарентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 176-182.

253. Хотинська-Нор О. З. Форми та способи громадського контролю в судовій системі України. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2/1. С. 135-140.

254. Хотинська-Нор О. З., Саленко О.В. Корупція як фактор делегітимації судової влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 665-669.

255. Хто з родичів членів ВККС хоче стати суддями апеляційних судів: список. 22.01.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291122-kto-iz-rodstvennikov-chlenov-vkks-khochet-stat-sudyami-apellyatsionnykh-sudov-spisok> (дата звернення: 05.02.2024).

256. Циппеліус Р. Філософія права. Київ: Тандем, 2000. 300 с.

257. Цокур Є. Г. Криза легітимності та особливості делегітимаційних процесів. *Гілея: науковий вісник*. 2009. Вип. 25. С.394-400.

258. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 330 с.

259. Чернушенко О. В. Судова влада як об'єкт філософсько-правового дослідження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 89-94.
260. Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.
261. Чубаєвський В. І. Електоральний процес як чинник легітимації політичної влади в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 18с.
262. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. К: Український центр правничих студій, 2001. 299 с.
263. Щербанюк О. В. Самостійність і незалежність судової влади як умова конституційно-правового прогресу. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 79-82.
264. Юревич І. В. Єдність судової влади: монографія. Харків: Право, 2014. 264 с.
265. Юрійчук Є. П. Електоральна легітимність та легітимація влади: термінологічні аспекти. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 40. С. 207-210.
266. Яковлева Л. І. Паритет легітимності та легальності: концептуальні засади політико-правового дискурсу. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. № 2. С. 25-30.
267. Яременко О. І. Державне управління в Україні в період гетьманату (квітень – грудень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 1999. 23 с.
268. Яремчук В. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: універсальний довідник. Львів: БОНА, 2015. 400 с.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***

1. Українець О. Легітимація судової влади: підходи до дефініцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 296-301.
2. Українець О. Роль суду в процесі легітимації судової влади. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 89-97.
3. Українець О. Концептуалізація легітимності судової влади: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 587-591.
4. Українець О. Легітимність судової влади: теоретико-методологічні аспекти її оцінки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип.78. Ч.2. С. 342-347.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Українець О. Значення адвокатури для легітимації судової влади. *Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя: матеріали круглого столу*. (Київ, 15 груд. 2021 р.). Київ: «Компанія ВАІТЕ», 2021. С.97-101.
2. Українець О. Роль судді в процесі легітимації судової влади. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 29 жовт. 2021 р.). Чернівці, 2021. С.75-78.

3. Українець О. Суд як джерело та суб'єкт легітимації судової влади. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф.* (Харків, 23 квіт. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 106-108.

4. Українець О. До питання визначення поняття «легітимація судової влади». *Чинники розвитку юридичних наук у ХХІ столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Дніпро, 6-7 листоп. 2020 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 208-211.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданні кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення та висновки, отримані в процесі дослідження, обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: «Розвиток адвокатури України в умовах реформування системи правосуддя» (м. Київ, 15 грудня 2021 року), «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 29 жовтня 2021 року), «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2021 року), «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 6-7 листопада 2020 року).